

ЕНЦИКЛІКА

EVANGELIUM VITAE

СВЯТИШОГО ОТЦЯ
ЙОАНА ПАВЛА II

ДО ЄПИСКОПІВ, СВЯЩЕННИКІВ І ДИЯКОНІВ,
ЧЕНЦІВ І ЧЕРНИЦЬ,
СВІТСЬКИХ КАТОЛИКІВ
ТА
ДО ВСІХ ЛЮДЕЙ ДОБРОЇ ВОЛІ
ПРО ВАРТІСТЬ І НЕДОТОРКАНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

ВСТУП

1. ЄВАНГЕЛІЯ ЖИТТЯ містить в самому серці послання Ісуса Христа. Церква щоденно приймає її з Любов'ю, аби віддано й відважно проповідувати як добру новину людям усіх епох і культур.

Світанком спасіння стало народження Дитяти, звіщене як радісна новина: «Бо я звіщаю вам велику радість, що буде радістю всього народу: Сьогодні народився вам у місті Давидовім Спаситель, він же Христос Господь» (Лк. 2, 10-11). Джерелом цієї «великої радості» є, ясна річ, прихід Спасителя, але Боже Народження виявляє також і глибокий сенс будь-якого людського народження і свідчить про те, що месіянська радість є підставою і виповненням радості, яку приносить, приходячи у світ, кожна дитина (пор. Йо. 16, 21).

Коли Ісус пояснював сутність своєї відкупної місії, Він сказав: «Я прийшов, щоб мали життя – щоб достоту мали» (Йо. 10,10). Справді, йдеться про таке життя, «нове» і «вічне», яке полягає в єдності з Отцем, - в єдності, що до неї кожна людина є беззастережно покликаною в Синові силою Духа Святителя. Але власне в світлі такого «життя» й набувають абсолютного значення всі аспекти і моменти людського існування.

НЕЗРІВНЯННА ВАРТІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИ

2. Покликання людини – життя такої повноти, яка значно перевищує виміри її земного буття, оскільки передбачає участь у житті самого Бога.

На високість цього надприродного покликання вказує велич та надзвичайна вартість людського життя і в його земній одміні. Життя в часі є головною умовою, першим кроком і неодмінним складником суцільного та неподільного процесу людського існування. Цей процес несподівано і беззастережно опромінений обітницею і відновлений даром Божого життя, яке виповнюється у вічності (пор. 1 Йо. 3, 1-2). Водночас це надприродне покликання відтіняє відносність земного життя чоловіка і жінки. Однак людський вік не є дійсністю «останньою», «але передостанньою»; є отже святою дійсністю, яку довірено нам, аби берегли з почуттям відпоаідальності й удосконалювали в своїй любові та жертвенній відданості Богу і ближнім.

Церква свідомо того, що Євангелія життя, передана їй Христом¹, пробуджує живий і серйозний відгук у серці кожної людини, як віруючої, так і невіруючої, оскільки перевищує її нескінченні чекання, разом із тим дивовижно гармонуючи з ними. Попри всілякі складності й непевності, людина, яка щиро відкрита правді та добру, може світлом розуму і таємничою силою благодаті розпізнати в природному, писаному в серці, законі (пор. Рм. 2, 14-15) святість людського життя від початку аж до краю й переконатися, що кожна людська істота має право сподіватися особливої поваги до свого основного блага. На визнанні цього права ґрунтується співжиття людей та існування політичної спільноти.

Захищати і обстоювати таке право повинні, насамперед, віруючі в Христа, свідомі прекрасної правди, що її нагадує II Ватиканський Собор: «Син Божий своїм втіленням з'єднався з кожною людиною»². У цій спасительній події звістилась людству не тільки безмежна любов Бога, який «так полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав» (Йо. 3, 16), але й *непорівнянна вартість кожної людської особи*.

Розмірковуючи над таємницею Відкуплення Церква завжди з подивом усвідомлює цю вартість³. Вона відчувається покликаною проповідувати людям усіх часів «вість»: джерело непохитної надії та істинної радості для кожної історичної доби. *Євангелія любові Бога до людини, Євангелія гідності особи, Євангелія життя складають єдину і неподільну Євангелію*.

Ось тому людина – жива людина – є першою головною дорогою Церкви⁴.

¹ Точного виразу «Євангелія життя» у Святому Письмі немає, але він добре відповідає справжній суті біблійного послання.

² II Ват. Соб., Душопаст. Конст. Про Церкву в сучасному світі, Gaudium et spes, 22.

³ Пор. Іван Павло II, Енци. Redemptor hominis (4 березня 1979), 10: AAC 71 (1979), 275.

⁴ Там таки, 14, фр., 285.

НОВІ ЗАГРОЗИ ЛЮДСЬКОМУ ЖИТТЮ

3. Зважаючи на таїну Слова Божого, яке стало тілом (пор. *Йо. 1, 14*), кожна людина ввірена материнській турботі Церкви. Тому будь-яка загроза гідності і життю людини глибоко вражає Церкву просто в серце, торкається самої суті віри у відкупне втілення Сина Божого і спонукає виконувати місію проповідування Євангелії життя цілому світу і всякому творінню (пор. *Мр. 16, 15*).

Це проповідування стає особливо нагальним сьогодні, коли щораз численніші і серйозніші лиха загрожують життю людей і народів, а особливо життю кволому і безборонному. Поряд із давніми, дошкульними нещастями – злиднями, голодом, ендемічними хворобами, насильством і війнами – сьогодні з'являються нові, які набирають досі не знаних форм і тривожних розмірів.

Уже II Ватиканський собор в одному з висловлювань, яке до сьогодні зберегло драматичну актуальність, рішуче засудив численні злочини й замаху супроти людського життя. Згадуючи по тридцяти роках слова Собору, ім'ям всієї Церкви ще раз і остаточно засуджуємо ці злочини, бо переконані, що виказуємо істинне почування кожного чесного сумління: «Все, що важить на саме життя: будь-які вбивства, геноцид, зігнання плоду, евтаназія і добровільні самогубства; все, що порушує цілість людської особи: покалічення, тортури тіла і душі, психічний тиск; усе, що принижує людську гідність: нелюдські умови життя, самочинні арешти, депортації, невільництво, проституція, торгівля жінками і дітьми, а також немилосердні умови праці, коли до робітників ставляться як до звичайного знаряддя задля зиску, а не як до вільної відповідальної особи – всі вчинки й заняття такого роду є ганебними. Вони отруюють людську цивілізацію, завдаючи більшої ганьби кривдникам, аніж покривдженням, вони є найбільшим безчестям Творцю»⁵.

4. На жаль, ці тривожні явища аж ніяк не зникають, навпаки, набувають поширення, оскільки нові перспективи, що з'являються завдяки поступові науки й техніки, спричинюють нові форми зазіхань на гідність людської істоти. Одночасно складається й утверджується новий культурний клімат, за якого злочини проти життя набувають аспекту дотепер не знаного, можна сказати, ще негіднішого. Глибоке занепокоєння викликає те, що громадська думка великою мірою виправдовує злочин проти життя, посилаючись на закон про особисту свободу, і під цим приводом домагається для таких злочинців не тільки безкарності, але й прямого схвалення державою, аби мати змогу чинити їх цілком вільно й навіть користуючись безкоштовною допомогою системи охорони здоров'я.

Все це спричинює глибокі зміни в світогляді та стосунках людей. Тривожним виявом, а разом однією з істотних причин важкої моральної кризи є те, що законодавство багатьох держав, нехтуючи навіть головні засади своїх конституцій, не тільки не карає діяльності, скерованої проти життя, але прямо легалізує її. Вчинки, що колись одностайно визнавалися за злочин і в загальному моральному почуванні вважалося неприпустимими, поступово здобувають суспільне схвалення. Навіть медицина, яка за своїм означенням має служити охороні життя й опікуватися ним, дедалі частіше стає інструментом дій, спрямованих проти людини, і тим самим спотворює своє лице, заперечує сама себе й ображає гідність фахівців. У такому культурно-правовому контексті предметом хибних та примарних рішень, суперечних істині й благу людства, стають також поважні демографічні, суспільні та родинні проблеми, що ними занепокоєні багато народів світу і які потребують відповідальної та дійової реакції з боку національних і міжнародних спільнот.

Це призводить до драматичних наслідків: хоча вилучення людських істот, зароджених чи близьких уже до краю життя, є надзвичайно грізним і бентежним явищем, так само грізним і тривожним є те, що сумління ніби затьмарюється впливом усіляких нашарувань і дедалі важче розрізняє добро та зло у речах, які стосуються засадничої вартості людського життя.

⁵ Душпаст. Конст. Про Церкву в сучасному світі, *Gaudium et spes*, 27.

В ЄДНОСТІ З УСІМА ЄПІСКОПАМИ СВІТУ

5. Проблемні загрози, що їх зазнає за наших часів людське життя, була присвячена Надзвичайна Консисторія Кардиналів, яка відбулася в Римі від 4 до 7 квітня 1991 р. детально і глибоко обговоривши це питання й ухваливши звернення до всієї людської родини і особливо до Християнської спільноти, Кардинали звернулися до мене з одностайним проханням, аби авторитетом Наступника св. Петра я підтвердив вартість та недоторканість людського життя з огляду на небезпеки, що йому загрожують за нинішніх обставин.

Відповідаючи на їхнє прохання, в свято Трійці 1991 року я надіслав особистого листа до кожного з моїх Братів-Архиєреїв, аби в дусі єпископської колегіальності допомогли мені в написанні документа, присвяченого цьому питанню⁶. Я глибоко вдячний усім єпископам, котрі надіслали цінну інформацію, міркування та пропозиції і в такий спосіб засвідчили одностайну й рішучу участь у доктринальній і пастирській місії Церкви, котра проповідує *Євангелію життя*.

У цьому листі, надісланому через кілька днів по відзначенні століття Енцикліки *Regum novarum*, я звернув увагу на особливу аналогію: «Як і сто років тому, коли Церква, зважаючи на загрозу засадничим правам робітників, із великою відвагою стала на їх захист і проголосила світові особисті права працівника, так і нині, коли загрожені засадничі права іншої категорії людей, Церква почуває обов'язок піднести голос за тих, хто голосу немає. Голос Церкви є завжди євангелічним закликком в оборону убогих цього світу, - тих, чий людські права порушуються, хто наражений на загрозу й оточений презирством»⁷.

Ми є нині свідками нехтування права на життя – головного права великого гурту слабких і безборонних людських істот, якими особливо є ще не народжені діти. Якщо на схилі минулого століття Церква не могла мовчати про тодішні несправедливості, тим більше не вільно мовчати тепер, коли поряд із давніми соціальними вадами, на жаль, не скрізь іще подоланими, у багатьох частин світу ми бачимо вияв ще гіршої несправедливості та гніту, які хибно вважають свідченням поступу на шляху до нового світового ладу.

Нинішня Енцикліка, плід спільної праці Єпископату всіх країн світу, має бути *рішучим і однозначним підтвердженням вартості і недоторканості людського життя*, а водночас полум'яним закликком в ім'я Боже до всіх і кожного: *шануй, бережи, люби життя і слугуй життю – кожному людському життю!* Тільки на цьому шляху знайдеш справедливість, розвиток й істинну свободу, спокій і щастя!

Хай слова ці досягнуть усіх синів і дочок Церкви! Хай досягнуть усіх людей доброї волі, що піклуються про благо кожної людини і про прийдешність усього суспільства!

6. Поєднаний зв'язком глибокої спільності з кожним братом і сестрою у вірі, живий щирою приязню до всіх, я прагну *знову обміркувати і звістити Євангелію життя*, сяяння правди, що освячує сумління, чисте світло, яке зцілює затьмарений погляд, невичерпне джерело витривалості й одваги, завдяки якому ми постійно здатні приймати нові виклики, що зустрічаються на нашому шляху.

Отже, згадую багатий досвід Року Сім'ї, ніби дописуючи символічне закінчення *Листа до сімей*, який спрямований «до кожної родини на всій планеті»⁸, з новою довірою дивлюся на всі родинні спільноти та сподіваюся, що скрізь відродиться і зміцниться загальна воля допомагати сім'ї, аби й сьогодні, попри труднощі і загрози, залишалась вона «святилищем життя»⁹ згідно з Божим задумом.

До всієї Церкви, народ якої є *народом життя й слугує життю*, я звертаюся зі спонукальним закликком, аби ми разом вказали світові нові знаки надії та подбали про зростання справедливості й солідарності, про усталення нової культури людського життя задля розбудови справжньої цивілізації істини та любові.

⁶ Пор. Лист до всіх Братів-Архиєреїв про «Євангелію життя» (19 травня 1991): *Insegnamenti XIV*, 1 (1991), 1293-1296.

⁷ Там таки, фр., 1294.

⁸ Лист до Сімей *Gratissimam sane* (2 лютого 1994), 4: ААС 86 (1994), 871.

⁹ Іван Павло II, Енц. *Centesimus Annus* (1 травня 1991), 39: ААС 83 (1991), 842.

ГОЛОС КРОВІ БРАТА ТВОГО КЛИЧЕ ДО МЕНЕ З ЗЕМЛІ

СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ ЛЮДСЬКОМУ ЖИТТЮ

**«КАЇН НАПАВ НА АВЕЛЯ, СВОГО БРАТА, Й УБИВ ЙОГО»(Бут. 4, 8);
У КОРЕНІ НАСИЛЬСТВА ПРОТИ ЖИТТЯ**

7. «Бо Бог не створив смерть, ані не радіє з погибелі живучих. Він бо створив усе на те, щоб існувало. Бог же *створив безсмертною людину* і вчинив її за образом власної природи. А через заздрість диявола смерть увійшла у світ, скуштують її ті, що йому належать» (Муд. 1, 13-14; 2, 23-24).

Євангелія життя, виголошена від початку разом з актом витворення людини за образом Божим, - людини, призначеної до життя повного і досконалого (пор. Бут. 2, 7; Муд. 9, 2-3), - підважена через болісний досвід *смерті, яка входить у світ* і кидає тінь абсурду на все людське існування. Смерть з'являється внаслідок заздрості диявола (пор. Бут. 2, 17; 3, 17-19). *Вона приходить на світ насильницьки, через убивство Авеля, який гине від руки свого брата Каїна: «...коли вони були в полі, Каїн напав на Авеля, свого брата, й убив його»* (Бут. 4, 8).

Це перше вбивство описане в незвичайно промовистий для Книги Буття спосіб, через що набуває значення парадигми: сторінки ці щоденно та безперервно, з загрозливою одноманітністю пишуться наново в книзі історії людства. Перечитаймо ще раз цю біблійну оповідь, котра попри всю архаїчність і надзвичайну простоту містить у собі винятково багату науку.

«Авель був вівчар, а Каїн порав землю. По якомусь часі Каїн приніс Господові жертву з плодів ріллі. Та й Авель приніс жертву – з первістків свого дрібного скоту, і то з найгладкіших. І споглянув Господь на Авеля і його жертву, на Каїна же і на його жертву не споглянув. Розсердився Каїн вельми і похмурнів. І сказав Господь до Каїна: «Чого ти розсердився? Чому похмурнів? Коли чиниш добре, будь погідний, а коли ні – гріх на порозі чигає: він і так оволодів тобою, але мусиш над ним панувати.» І сказав Каїн до Авеля, свого брата: «Ходімо но в поле». І коли вони були в полі, Каїн напав на Авеля, свого брата, й убив його. Тоді Господь сказав до Каїна: «Де Авель, брат твій?» Той відповів: «Не знаю. Хіба я сторож брата мого?» А Господь промовив: «Що ти вчинив? Ось голос крові брата твого кличе до мене з землі. Тепер же проклятий ти від землі, що відкрила свої уста, щоб прийняти кров брата твого з твоєї руки. Коли оброблятимеш землю, вона вже більше не дасть тобі свого врожаю. Втікачем і волоцюгою будеш на землі.» І сказав Каїн до Господа: «Кара гріху моему занадто велика, щоб її винести! Проганяєш оце мене сьогодні з цієї землі, й від лиця твого мушу ховатись і втікачем і волоцюгою маю бути на землі; і перший, хто мене зустрине, вб'є мене.» Тоді Господь сказав до нього: «Якщо хтось уб'є Каїна, то зазнає помсти всемеро.» Та й поклав Господь на Каїна знак, щоб не вбивав його той, хто зустрине його. І відійшов Каїн від лиця Господа й оселився в краю Нод, на схід від Едему» (Бут. 4, 2-16).

8. Каїн був дуже “розсерджений” і “похмурий”, бо “споглянув Господь на Авеля і на його жертву” (Бут. 4, 4). Біблійний текст не пояснює, чому Богу більше сподобалась Авелева жертва, ніж Каїнова, однак дуже виразно вказує, що Бог, хоч і вибирає Авелеву жертву, *не обриває діалогу з Каїном. Караючи, нагадує йому про його свободу перед лицем зла*: зло ні в якому разі не є неунікною долею людини. Так, Каїн, як раніше Адам, спокушений зловісною силою гріха, що, ніби дикий звір, чигає біля воріт цього серця, аби кинутися на жертву. Але Каїн залишається вільним перед лицем гріха. Він може і повинен над ним панувати: “...Гріх на порозі чигає: він і так оволодів тобою, але мусиш над ним панувати” (Бут. 4, 7).

Заздрість і гнів переважають Боже застереження: Каїн нападає на брата й убиває його. Як читаємо в *Катехизмі Католицької Церкви*: “Святе Письмо в описанні вбивства Авеля його братом

Каїном указує на те, що людині від початку історії властиві гнів і пожадливість, наслідки первородного гріха. Людина стала недругом свого ближнього”¹⁰.

Брат убиває брата. Так само, як у першому братовбивстві, в кожному душоубстві нехтується зв'язок “духовної” кривдності, що об'єднує людей в одну велику родину¹¹ тих, хто має частку в цій головній добрі – рівноправній власній гідності. Нерідко є потоптаною також кривдність “тіла і крові”, наприклад, коли загроза життю виникає в стосунках між батьками і дітьми, як стається у випадку переривання вагітності або в ширшому родинному колі, якщо сім'я та кривні радять чи дозволяють удатися до евтаназія.

У ґрунті будь-якого насильства супроти ближнього лежить *поступка на користь “логіки” Лукавого*, що був “душоубець від початку” (пор. *Йо. 8, 44*). Як нагадує нам апостол Йоан: “Бо це та звістка, яку ви від початку чули: щоб один одного любити, а не як Каїн, який був від лукавого й убив брата свого” (*1Йо. 3, 11-12*). Тобто вбивство брата на світанку історії є сумним свідченням того, з якою жажливою швидкістю поширюється зло: до бунту людини проти Бога в райському саду додається смертельна боротьба людини проти людини.

По злочину *Бог втрутився, аби помститися за вбивство*. Каїн, запитаний про долю Авеля, замість того, щоб засоромитися перед Богом і прохати прощення, зухвало ухилиється: “Не знаю. Хіба я сторож брата мого?” (*Бут. 4, 9*). “Не знаю” – Каїн брехнею намагається затулити злочин. Чинили так часто в минулому і чинять надалі, послуговуючись різними ідеологіями для виправдання і маскуванню найжахливіших злочинів проти людини: “Хіба я сторож брата мого?”. Каїн не хоче думати про брата свого і зрікається відповідальності, що її кожна людина несе за ближнього. Мимоволі спадають тут на думку сучасні тенденції, що провадять до звільнення людини від відповідальності за ближніх. Це виявляється, зокрема, у втраті солідарності з найслабшими членами суспільства (як от старі, хворі, іммігранти й діти), а також у байдужості, що часто виникає в стосунках між народами, навіть, коли йдеться про засадничі вартості: життя, свободу і мир.

9. *Та Бог не може дозволити, аби злочин залишився безкарним:* кров убитого кличе до Нього з землі, на яку її пролито, і домагається, щоб Бог учинив правосуддя (пор. *Бут. 37, 26; Іс. 26, 21; Єз. 24, 7-8*). З цього тексту Церква почерпнула визначення “гріхи кличуть про помсту до неба” і включила до цієї категорії передусім умисне вбивство¹².

Для євреїв, як і для багатьох інших народів у давнину, кров є носієм життя, ба більше: “кров то життя” (пор. *Втор. 12, 23*). А життя, особливо людське, належить тільки Богу: *хто зводить руку на життя людини, почасти зводить руку на самого Бога..*

Каїна прокляв Бог, але також і земля, яка не дає йому своїх врожаїв (пор. *Бут. 4, 11-12*). Його також і *покарано*: відтепер він буде мешкати в степу і пустелі. Смертоносне насильство цілковито змінило життєве середовище людей. Земля, яка “в Едемському саду” (*Бут. 2, 15*) була краєм достатку, доброзичливих стосунків між людьми і приязні з Богом, стає “краєм Нод” (пор. *Бут. 4, 16*) – місцем “злиденності”, самотності і віддалення від Бога. Каїн буде “втікачем та волоцюгою на землі” (*Бут. 4, 14*): непевність і несталість долі є йому присудом назавжди.

Проте Бог, милосердний, навіть, коли карає, “поклав на Каїна знак, щоб не вбивав його той, хто зустріне” (*Бут. 4, 15*). Отже Бог покладає знак, який не прирікає Каїна на осуд між людьми, а захищає й охороняє його від тих, що хотіли б убити, хоч би задля помсти за смерть Авеля. *Навіть убивця не втрачає власної гідності*, і Бог сам стає її запорукою. Тут виявляється *парадоксальна тайна милосердної Божої справедливості*, про яку пише св. Амбросій: “Як тільки було вчинено братовбивство, найбільший із злочинів, тієї ж миті, коли ввійшов у світ гріх, незабарно теж мусів теж мусів бути встановленим закон Божого милосердя: коли б кара безпосередньо впала на винуватця, люди не виявляли б ані поміркованості, ані поблажливості в правосудді, але негайно карали б винних. Бог прогнав Каїна з-перед лиця Свого, а коли зреклися його батьки, наказав жити

¹⁰ Див. № 2259.

¹¹ Див. **Св. Амбросій**, De Noe, 26, 94-96: CSEL 32, 480-481.

¹² Пор. Катехизм Католицької Церкви, №№ 1867 і 2268.

немов на вигнанні, усамітнено, бо звіряча дикість витіснила з нього людяність. Проте Бог не має наміру карати вбивцю вбивством, бо дужче бажає навернення грішника, аніж смерті”¹³.

“ЩО ТИ ВЧИНИВ?” (БУТ. 4, 10): ОСЛАБЛЕННЯ ВАРТОСТІ ЖИТТЯ

10. Бог промовив до Каїна: “Що ти вчинив? Ось голос крові брата твого кличе до мене з землі!” (Бут. 4, 10). Кров, що її проливають люди, не перестає кликати з покоління в покоління, і той поклик постійно набуває нових звучань і акцентів.

Питання Бога “Що ти вчинив?”, від якого Каїн не може ухилитися, звернене також до сучасної людини – аби усвідомила величезність і серйозність замахів на життя, тавро яких і надалі обтяжує історію людства, аби дошукувалась причин, що лежать в основі цих зазіхань і їх примножують, аби з найглибшою серйозністю задумалась над наслідками своїх дій для існування людей і народів.

Деякі загрози походять з самої природи, але більшають з вини людини, яка безтурботно допускається недоглядів, хоча не рідко могла б їм запобігти; інші є наслідком насильства, ненависті, суперечних інтересів, що через них люди стають схильними до агресії проти інших, виявом чого є вбивства, війни, масові кровопролиття і геноцид.

Як же тут не згадати про насильство, спрямоване проти життя мільйонів людських істот, надто дітей, змушених терпіти злидні, недоїдання і голод через несправедливий поділ багатств між народами і суспільними верствами? Про насильство, щільно пов’язане не тільки з війною, але й з ганебною торгівлею зброєю, що спричинює загострення численних збройних конфліктів, які мучать світ? Про засіви смерті, які довершуються через бездумне порушення екологічної рівноваги, через злочинну торгівлю наркотиками, через те, що в царині статевого життя пропагуються взірці поведінки, котрі є не тільки неприйнятні морально, але й породжують серйозні небезпеки для життя? Не можна скласти повний список усіляких загроз для людства, так багато явних і прихованих форм прибирають вони за наших часів.

11. У цьому місці прагнемо однак звернути особливу увагу на *іншу категорію загроз*, спрямовану проти життя зачатого чи життя при останній межі: спостерігаємо в них *нові, раніше не знані аспекти та проблеми надзвичайної ваги*, пов’язані з тією обставиною, що в громадській свідомості замах на життя поступово втрачають характер “злочину” і в парадоксальний спосіб здобувають статус “закону”, аж до вимог *визнання державою їх повної легальності, а відтак безкоштовного виконання медиками*. Ці зазіхання вражають людське життя, коли воно є найслабшим і цілком безборонним. Ще грізнішою є інша річ: дедалі частіше до них доходить у колі кровних і за сприяння родини, яка природно все таки повинна бути “святилищем життя”.

Як могло дійти до такого становища? Треба зважити на багато різних чинників. Підложжям є глибока криза культури, яка породжує скептичне ставлення до самих засад пізнання та етики, і заважає зрозуміти вповні сенс існування людини, її прав і обов’язків. До цього долучаються всілякі труднощі щоденного буття і людських стосунків, а також вельми болісне сприймання складних реалій сучасного суспільства, в якому окремі особи, подружжя і родини часто лишаяться сам-на-сам зі своїми проблемами. Не бракує дошкульних злиднів, нестатків і непевності, коли страдницький труд існування сягає межі людської витривалості, а насильство – особливо спрямоване проти жінок – призводить до того, що стати в оборону життя важко, а часом це прямо вимагає від нас героїзму.

Все це пояснює, при найми почасти, чому сьогодні вартість життя піддається своєрідному “затемненню”, хоча сумління невтомно нагадує про його святість і недоторканність. Зазначимо, що робляться спроби покрити медичними означеннями деякі злочини проти життя зародженого чи того, що добігає природного кінця. Це має відвертати увагу від того, що насправді під загрозою є право конкретної людини на існування.

¹³ Див. Св. Амбросій, De Cain et Abel, II, 10, 38: CSEL 32,408.

12. Хоча надзвичайна серйозність проблем, що виникають у сучасному суспільстві, певною мірою може пояснити поширення клімату моральної непевності, який применшує часом суб'єктивну відповідальність окремих осіб, правда й те, що ми маємо тут справу з ширшою реалією, яку мусимо визнати за справжню *структуру гріха*: її характерною прикметою є експансія культури анти солідарності, що приймає в багатьох випадках вид автентичної “культури смерті”. Шириться вона внаслідок сильних культурних, економічних і політичних тенденцій, що відбиті у концепції суспільства, найважливішим критерієм якого є успіх.

Оцінюючи стан речей з цього погляду, можна говорити в певнім сенсі про *війну сильних проти безсилих*. Життя, що вимагає більшої доброзичливості, любові та опіки, вважається марним або ж видається нестерпним тягарем, і тому в різні способи відкидається. Людина, яка своєю хворобою, недієздатністю чи, простіше, самою присутністю загрожує добробуту і життєвим звичкам людей з більшим талантом, сприймається ними як ворог, що від нього треба боронитись або належить його позбутися. Таким чином, виникає своєрідна “*змова проти життя*”. Вона втягує не тільки поодиноких осіб у їхніх приватних, родинних і соціальних стосунках, але сягає далеко ширше і здобуває глобальний вимір, порушуючи і нищачи відносини народів і держав.

13. Аби полегшити поширення *абортів*, вкладено і ще вкладаються великі кошти у виробництво фармацевтичних засобів, завдяки яким плід у лоні матері вбивається в такий спосіб, щоб допомога лікаря не була кінцевою. Видається, що чи не єдиною метою наукових дослідів у цій царині є отримування засобів, які були б щораз простіші у застосуванні й щораз дієвіше нищили життя, і разом дозволяли би переривати вагітність без жодного суспільного контролю і відповідальності.

Часто стверджується, що контрацепція, якщо вона безпечна і доступна для всіх, є найдійовішим засобом проти переривання вагітності. Католицькій церкві закидають, що вона, вперто обстоюючи свою доктрину про моральну негідність контрацепції, сприяє поширенню абортів. Така аргументація насправді виявляється необґрунтованою. Можливо, багато хто і вдається до контрацепції, аби пізніше не наражатися на спокусу абортів. Однак антивартості, властиві “контрацептивній ментальності” (яка є чимось цілком одмінним від відповідального батьківства і материнства, що переживаються в шануванні повної правди подружнього акту), роблять саме цю спокусу ще сильнішою, коли доходить до зачаття “небажаного” життя. Власне, проаборційна культура набула найбільшого поширення саме в тих прошарках, де заперечують учення Церкви про контрацепцію. Безсумнівно, контрацепція і переривання вагітності з погляду моралі є двома *принципово різними видами зла*: один суперечить повній правді статевому акту як правильного вияву любові між чоловіком і жінкою, інший знищує життя людської істоти; перший суперечить цноті подружньої чистоти, другий є суперечним із цнотою справедливості і безпосередньо ламає Божу заповідь “не вбивай”.

Попри різну природу й моральну вагу, дуже часто ці два види зла виявляються в тісному зв'язку, наче плоди однієї рослини. Звісно, не бракує випадків, коли людина вдається до контрацепції або навіть до абортів під тиском особистих труднощів існування, які, втім, нікого не звільняють від обов'язку повного дотримання Божого закону. В дуже багатьох випадках коріння цих учинків міститься в гедоністичному й безвідповідальному ставленні до статевому життю і спирається на еґоїстичну свободу, яка бачить у продовженні роду перешкоди для повного розвитку особистості людини. Отже, життя, що може початися від співжиття чоловіка і жінки, стає ворогом, якого потрібно безумовно уникати, а переривання вагітності – це єдина можливість в разі неуспіху контрацепції.

Нажаль, тісний ментальний зв'язок практики контрацепції з перериванням вагітності робиться щораз очевиднішим, вельми тривожним доказом того є виробництво легкодоступних засобів контрацепції, - хімічних ліків, внутрішньо маткових спіраль і вакцин, - які насправді ведуть до переривання вагітності на найраніших стадіях розвитку людської істоти.

14. *Різні техніки штучного запліднення*, які, здається, мають служити життю і часто застосовуються з тим наміром, насправді також уможливають нові замах на життя. Вони неприйнятні з погляду моралі, оскільки відділяють дітонародження від істинно людського

контексту подружнього акту¹⁴, а надто стосується це до техніки, що донині нараховує високий відсоток невдач: ідеться тут не стільки про самий момент запліднення, скільки про наступну фазу розвитку ембріона, нараженого на ризик скорої смерті. В багатьох випадках наявна більша кількість ембріонів, ніж це необхідно для переселення котрогось із них до лона матері; потім ці так звані “понаднормові ембріони” вбивають чи використовують у наукових дослідах, які мають начебто служити поступові науки і медицини, а насправді зводять людське життя тільки до ролі “біологічного матеріалу”, що ним можна вільно орудувати.

Передпологові обстеження, які не викликають моральних сумнівів, оскільки провадяться з метою рекомендувати можливі терапії задля здоров’я ненародженої дитини, занадто часто стають нагодою запропонувати і виконати переривання вагітності. Тим часом це євгенічний аборт, який громадська думка визнає через притаманний їй хибний спосіб мислення, наче б то євгеніка ставить “терапевтичні” вимоги; така ментальність приймає життя тільки за певних умов, відкидаючи фізичні вади, каліцтво і хвороби.

Ця сама логіка призводить до ситуації, за яких дітям, народженим із серйозними вадами чи хворобами, відмовляється в звичайному лікуванні, опіці й навіть в харчуванні. Картина сучасного світу стає ще бентежнішою в зв’язку з виголошуваними подекуди пропозиціями визнати законом допущенність (на тій самій підставі, що й переривання вагітності) навіть *дитогубства*. Це було б поверненням до часів варварства, з яких, здавалося, ми вийшли раз і назавжди.

15. Не менш серйозні небезпеки загрожують невиліковно *хворим і присмертним*, бо в такому соціально-культурному контексті, коли дуже важко прийняти і терпіти страждання, зростає *спокуса розв’язати проблему, позбуваючись її в основі* передчасним спричиненням смерті в мить, визнану за найдоречнішу.

На такі рішення часто впливають усілякі мотиви, що на жаль, спільно ведуть до страшного результату. Почуття страху й напруження можуть справити на хворого вирішальний вплив і навіть спровокувати сильний тривалий біль. Це наражає почуття рівноваги(часом уже порушеної), особисте та родинне життя на тяжке випробування: з одного боку, хворий, всупереч щораз успішній лікарській і соціальній допомозі, може почуватися наче розчавленим власною недугою; з іншого боку, в осіб, емоційно зв’язаних із хворим, може тоді заговорити зрозуміле – хоча й погано усвідомлене – милосердя. Се це загострюється під впливом культурного середовища, що не надає жодному значення стражданню чи не помічає його вартості, а навпаки, вважає за зло, якого слід за будь-яку ціну позбутися. Так робиться особливо тоді, коли бракує релігійної перспективи, яка б допомогла людині позитивно осягнути таємницю страждання.

Проте на культурній площині відзначається також впливу своєрідного прометеїзму, коли людина ошукує себе тим, що може запанувати над життям і смертю, оскільки сама про них вирішує, тим часом як насправді вона переможена і розчавлена невідворотною смертю без просвітку та надії. Трагічним виявом всього цього є розповсюдження *евтаназія*, закамфльованої та нелегальної, або здійснюваної відкрито й навіть за дозволом закону. Евтаназію виправдовують не тільки позірним співчуттям до страждань хворого, але часом також із міркувань “корисності”, згідно з якими потрібно уникати непродуктивних випадків, що надмірно обтяжують суспільство. Отож пропонується позбавляти життя новонароджених із каліцтвами тіла, людей із серйозними вадами, недієздатних, старих (особливо позбавлених здатності до самостійного існування) і смертельно хворих. Не можемо не сказати також про існування інших, ліпше замаскованих, але не менш грізних і реальних форм евтаназія. Наприклад, ми мали б з ними праву, коли з метою придбання більшої кількості матеріалу для трансплантації забирали б органи від донорів ще до встановлення факту їхньої смерті у відповідності з об’єктивними й адекватними критеріями.

16. Іншим сучасним явищем, що часто тягне за собою загрози життю і замаху на нього, є демографічні зміни. Вони відбуваються в різних частинах світу: в багатих і розвинутих країнах спостерігаємо тривожний, часом дуже навальний, спад кількості народжень; натомість бідні

¹⁴ Пор. Конгр. Науки Віри, настанова про пошану до людського життя, яке народжується і про гідність дітонародження *Donum vitae* (22 лютого 1987): AAC 80 (1988), 70-102.

країни мають загалом високий показник приросту населення, що в контексті повільнішого соціально-економічного розвитку і просто глибокої відсталості створює важкі проблеми. Перед лицем перенаселення бідних країн міжнародна спільнота не виживає у глобальних масштабах відповідних заходів: не вдається до серйозної родинної та суспільної політики, не провадить програм, що сприяють культурному поступові й справедливому поділу благ; натомість надалі здійснюються різні види проти народжуваного втручання.

Контрацепцію, стерилізацію, аборти можна впевнено зарахувати до дій, що спричиняють вагоме зменшення кількості народжень. Тому в ситуації “демографічного вибуху” посилюється спокуса послуговуватися цими спрямованими проти життя методами.

Фараон Стародавнього Єгипту, нажаханий присутністю і сталим збільшенням кількості синів Ізраїля, всіляко переслідував їх, наказавши вбивати кожне немовля чоловічої статі, народжене єврейською жінкою (пор. Вих. 1, 7-22). Так само поводитьсь й нині чимало сильних світу цього. Вони також налякані швидкістю зростання населення за наших часів і побоюються, що найплідніші й найбідніші народи становлять загрозу для добробуту і безпеки їх країн. Отож, замість того, щоб шукати способів розв’язання серйозних проблем у дусі поваги до гідності осіб і родин та непорушного права кожної людини на життя, вони воліють у масштабі масової політики всілякими засобами пропагувати чи накидати планування народжень. Навіть тоді, коли пропонують економічну допомогу, всупереч справедливості ставлять її в залежність від прийняття протинароджувальної політики.

17. Картина сучасного людства справді дуже не покоїть, особливо коли подумаємо не тільки про різні царини, в яких доходить до зазіхань на життя, але також про особливу їх чисельність, а також про розмаїту й сильну підтримку, що їй вони здобувають завдяки широкому суспільному дозволу, частим випадкам визнання їх законом, а також приєднанню до них деяких медиків.

Як було підкреслено в Денвері з нагоди святкування VIII Міжнародного дня Молоді, “з плином часу загрози, на які наражається життя, аж ніяк не зникають. Вони набирають великих розмірів. І це не є загрози тільки зовнішні, з боку природних стихій або “Каїнів”, що вбивають “Авелів”; ні – *це загрози, запрограмовані в науковий і систематичний спосіб*. XX століття означене як епоха масових атак на життя, як нескінченна валка воєн і непереставна бійня невинних людських істот. Облудні пророки й фальшиві вчителі досягли в цьому столітті найбільшого успіху”¹⁵. Незалежно від намірів, які бувають різними і можуть навіть видаватися переконливими чи прямо посилатись на засади солідарності, насправді йдеться про об’єктивну “змову проти життя”, в яку замішані також міжнародні установи, що пропагують і планують справжні походи на користь розповсюдження контрацепції, стерилізації й абортів. Нарешті не можна заперечити, що участь у цій змові часто беруть також засоби масової інформації, утверджуючи в громадській думці культуру, яка вважає застосування контрацепції, стерилізації, абортів і навіть евтаназія за ознаку свободи й поступу, натомість поставу беззастережної оборони життя подаючи як ворога цих надбань.

“ХІБА Я СТОРОЖ БРАТА МОГО?” (БУТ. 4, 9): СПОТВОРЕНЕ ПОНЯТТЯ СВОБОДИ

18. Аби належно збагнути описану тут ситуацію, треба не тільки придивитися до самого явища руйнації життя, яке є її складником, але виявити *різноманітні формотворчі причини*. Боже запитання: “Що ти вчинив?” (Бут. 4, 10) скидається на заклик до каїна, аби той вийшов за матеріальну дійсність свого злочину і спостеріг увесь його жах у *мотиваціях*, із яких він почався, і в *наслідках*, що з нього випливають.

Рішення, спрямоване проти життя, народжується часом з важких чи навіть драматичних обставин: глибокого страждання, самотності, браку економічних перспектив, депресії і страху перед майбутнім. Обставини такого штибу можуть значно пом’якшити особисту відповідальність, і зрештою вину тих, хто приймає такі злочинні за своєю природою рішення. Проте сьогодні ця

¹⁵ Промова в молитовне чатування з нагоди VIII Міжнародного Дня Молоді (14 серпня 1993), II, 3: ААС 86 (1994), 419

проблема виходить за межі особистих обставин (хоча їхню роль не можна нехтувати), бо заторкує також культурну, суспільну й політичну площину, на яких виникає найбільш шкідливий і тривожний її аспект, а саме: дедалі поширеніша тенденція вважати названі *тут злочини проти життя як законними виявами особистої свободи, котрі належить визнавати й захищати як справжні права індивідів*.

Таким чином довершується трагічний у наслідках поворот довгого історичного процесу, який, допровадивши до відкриття ідеї “прав людини” як уроджених прав кожної особи, що передують конституції та законодавству будь-якої держави, потрапляє тепер у *непередбачену суперечність*: за доби, коли урочисто проголошується недоторканість права особи й публічно декларується вартість життя, порушується навіть саме право на існування, особливо в найважливіші моменти буття людини, що ними є народження і смерть.

З одного боку, на жаль, всілякі декларації прав людини й численні ініціативи, які на них покликаються, свідчать, що в усьому світі поглиблюється моральна чутливість, більше схильна визнавати вартість і гідність кожної людської істоти без огляду на її расу, національність, релігію чи політичні погляди або суспільне походження.

З другого боку, на жаль, цим благородним деклараціям суперечить трагічна дійсність. Таке становище тим більше не покоїть, ба навіть обурює, що постає в суспільстві, для якого гарантія захисту прав стає людини є головною метою і водночас приводом для гордоців. Як можна узгодити це одноманітне повторювання декларативних засад із безнастанним примноженням замахів на життя і з повсюдним їх виправданням? Як погодити ці декларації з нехтуванням слабих, що найбільше потребують допомоги, старих і тих, чиє життя щойно почалося? Ці замаху є явним запереченням поваги до життя і становлять *радикальну загрозу для всієї правової культури*. Ця загроза може остаточно підважити самий сенс демократичного співіснування: *наші міста перестануть бути спільнотами людей, які “живуть разом”, а стануть суспільствами забутих, упосліджених, відкинутих і приречених на загибель*. Коли глянемо на становище в світі, чи важко переконалися, що декларації прав людей і народів, виголошені на міжнародних форумах, є лише безплідна риторика відвертого егоїзму багатих країн, які закривають біднішим доступ до розвитку чи узалежнюють його від абсурдних заборон на дітонародження, і тим самим протиставляють розвиток самій людині? То чи не варто обговорити економічні моделі, що їх накидають деякі держави, часто засобами міжнародного тиску, моделі, що формують і закріплюють несправедливість і насильство, ображаючи й топчучи людську гідність цілих суспільств?

19. У чому причини такої дивної суперечності? Можемо виявити її через загальну оцінку явищ у царині культури і моралі, починаючи від тієї ментальності, яка, *доводячи до крайності і навіть викривлюючи поняття суб’єктивності*, визнає за носія прав тільки того, хто має повну або принаймні зародкову автономію і вже виходить зі стану цілковитої залежності від інших. Та чи можна погодити такий стан із *визнанням людини за істоту, якою не можна “розпоряджатися”*? Теорія прав особи спирається, власне, на твердження, що людина, на відміну від звірів і речей, не може підлягати нічому пануванню. Треба тут також згадати про певний спосіб мислення, який схильний *ототожнювати власну гідність із здатністю до безпосереднього порозуміння з іншими за допомогою мови* – в спосіб, який можна перевірити експериментально. Очевидно, що за таких умов нема на світі місця для когось, хто (як приклад, ненароджена дитина чи при смертна людина) повністю відданий на ласку інших осіб, цілком від них залежить і вміє розумітися тільки нечутною мовою глибокої єдності почуттів. Отже сила стає чинником, що формує рішення і дії в сфері стосунків між людьми та в царині суспільного життя. Це рішуче заперечує те, чого прагнула впродовж історії правова держава як спільнота, в якій “правду сили” заступає “сила правди”.

На іншій площині джерелом суперечності між офіційними деклараціями прав людини і їх трагічним запереченням на практиці є *розуміння свободи*, яке абсолютує значення людської індивідуальності не залишаючи місця для солідарності, повної згоди з іншими і служіння їм. Щоправда, подеколи відібрати зачате чи при смертне життя спонукає погано усвідомлений альтруїзм або звичайне людське співчуття, та все ж не можна заперечити, що як така, культура смерті є виявом цілковито індивідуалістичного розуміння свободи; вона остаточно стає сваволею “сильніших” і спрямовується проти слабших, приречених на загибель.

В такий спосіб можна тлумачити Каїнову відповідь на запитання Бога “Де Авель, брат твій?”: “Не знаю. *Хіба я сторож брата мого?*” (Бут. 4, 9). Так, кожна людина є “сторожем свого брата”, оскільки Бог ввіряє людину людині. І власне в перспективі того ввірення Бог обдаровує кожную людину свободою, в якій *істотно значення має вимір співвіднесеності*. Свобода є великим дарунком Творця, оскільки має служити людині та її здійсненню, що відбувається через дарування себе і відкритість іншій людині. Натомість, абсолютизація свободи в індивідуалістичному трактуванні позбавляє її первісної суті і перекреслює найглибше покликання та гідність.

Потрібно тут звернути увагу на ще глибший аспект проблеми: свобода заперечує сама себе, прямує до само руйнації, до знищення іншої людини, коли перестає визнавати і поважати її *засадничі зв'язки істиною*. Як тільки свобода, прагнучи визволитися від будь-якої традиції та авторитету, відкидає навіть первісні, найочевидніші аксіоми об'єктивної та універсальної істини, яка є підвалиною особистого і суспільного життя, в той же час людина не приймає вже й істину про добро і зло як єдиний безсумнівний критерій зіставлення у своїх рішеннях, але керується тільки суб'єктивною і мінливою думкою чи просто своїм егоїстичним інтересом і примхою.

20. Така концепція свободи провадить до *глибокого спотворення суспільного життя*. Якщо утвердження власного “Я” розуміється в категоріях абсолютної автономності, то це призводить до заперечення іншої людини, котра сприймається як ворог, що від нього треба боронитися. Відтак суспільство стає колективом індивідів, що живуть пору, але ніяк не пов'язані між собою. Кожен прагне досягнути своєї мети незалежно від інших чи відкрито простуючи до власної вигоди по чужих кістках. Однак обставина, що інші також схильні до подібних прагнень, змушує суспільство (коли воно має гарантувати кожному можливе як найбільшу свободу) шукати компромісу. Таким чином зникає будь-який інтерес до спільних вартостей і до абсолютної істини, що визнається всіма: суспільне життя наражається на ризик цілковитого релятивізму. *Все тоді стає предметом угоди і переговорів*, зокрема й перше з основних прав, - право на життя.

Те саме відбувається нині також і на політичній та державній сцені: первинне і невідривне право на життя стає предметом дискусії чи відверто заперечується в парламенті або волею частини суспільства, хоч би кількісно переважної. Це згубний результат необмеженого панування релятивізму: “право” перестає бути правом, оскільки вже не спирається на міцні підвалини недоторканності особи і підпорядковується владі сильнішого. Відтак демократія, зраджуючи власні засади, по суті перероджується в тоталітарну систему. Держава перестає бути “спільним домом”, де всі можуть жити згідно з основами рівності, і перетворюється на *тиранію*, узурпуючи собі право в ім'я суспільної користі (яка справді є тільки інтересами якоїсь групи) порядкувати життям слабких і безборонних, від не народжених ще дітей до старих.

Може скластися враження, що все відбувається з певним пошануванням законності, принаймні, коли закони, що дозволяють переривання вагітності чи евтаназію, голосуванням відкидаються згідно з так званими демократичними засадами. Насправді законність ту позірна, а демократичний ідеал (він заслуговує на це ім'я тільки тоді, коли визнає й захищає гідність кожної особи) *зраджено у самій суті*: “Чи можна говорити про гідність кожної особи, коли дозволяється вбити найслабшу і найневиннішу? В ім'я якої справедливості люди зазнають найнесправедливішої дискримінації, коли одних визнають вартими захисту, а іншим у цьому відмовляють?”¹⁶. Такий стан означає, що вже діють механізми, котрі провадять до зникнення справжнього людського співжиття і до розпаду державного організму.

Проголошення права на переривання вагітності, на дітогубства й евтаназію та узаконення його означає прийняття *спотвореного і нікчемного образу людської свободи* з визнанням її за *абсолютну владу* над іншими і проти інших. Це означає смерть справжньої свободи: “Істинно, істинно кажу вам: Кожен, хто гріх чинить – гріха невільник!” (Йо. 8, 34).

“ВІД ЛИЦЯ ТВОГО МУШУ ХОВАТИСЬ” (БУТ. 4, 14): ОСЛАБЛЕННЯ ЧУТЛИВОСТІ ДО БОГА І ЛЮДИНИ

¹⁶ Йоан Павло II, Промова до учасників наукового симпозиуму «Право на життя та Європа» (18 грудня 1987): *Insegnamenti X, 3* (1987), 1446-1447.

21. Шукаючи найглибших коренів боротьби між “культурою життя” і “культурою смерті”, не можемо визнати, що єдиною її причиною є згадувана вже спотворена ідея свободи. Треба дійти до суті драми, яку переживає сучасна людина. Ця суть полягає в *ослабленні чутливості до Бога і людини*: явищі, типові для соціального і культурного контексту, що запанував завдяки секуляризмові, впливи якого проникають навіть у надра християнських спільнот і наражають їх на випробування. Хто піддається тому впливові, легко може опинитися в замкненому колі, що затягує, наче моторошний вир: *разом із втратою чутливості до Бога, втрачається також чутливість до людини*, її гідності і життя; з другого боку, систематичне порушення морального закону, особливо в серйозному питанні про повагу до людського життя і його гідності, поступово ослаблює здатність відчувати життєдайну і спасительну присутність Бога.

Ще раз варто звернутися до історії вбивства Авеля його братом. Після прокляття, що його наклав Бог на Каїна, той звертається до Господа так: “Кара гріху мого занадто велика, щоб її винести! Проганяєш оце мене сьогодні з цієї землі, й *від лиця твого мушу ховатись* і втікаю та волоцюгою маю бути на землі; і перший, хто мене зустрине, вб’є мене” (Бут. 4, 13- 14). Каїн вважає, що ніде не дістане Божого прощення за свій гріх і його неминучою долею є “ховатись” від Бога. Якщо Каїн зумів визнати свою провину “занадто великою”, то лише тому, що усвідомлює – він перебуває перед лицем Бога і перед Його справедливим судом. Адже тільки стоячи перед Господом, людина може визначити свій гріх і усвідомити весь його тягар. Зазнав того Давид, який, “вчинивши зло перед Богом” і вислухавши докори пророка Натана (пор. 2 Сам, 11-12), кличе: “Провини [...] мої я знаю, і гріх мій завжди передо мною. Тобі, тобі єдиному, згрішив я, і зло на очах твоїх учинив я” (Пс.51 [50], 5-6).

22. Коли зникає чутливість до Бога, наражається на загрозу й калічить чутливість до людини. Як лапідарно констатує II Ватиканський Собор: “Творіння [...] без Творця зникає. [...] мало того, саме творіння провалюється в мороці через забуття про Бога”¹⁷. Людина вже не спроможна спостерегти саму себе як щось “містично відмінне” від інших земних створінь: вона визнає, що є тільки однією з багатьох живих істот, організмом, який (у найліпшій разі) досягає дуже високого ступеня розвитку. Замкнута в тісному колі своєї фізичної природи, вона якоюсь мірою стає “річчю” і перестає розуміти “трансцендентний” характер того, що “існує як людина”, а тому вже не сприймає життя як розкішний дар Божий, ввірений на її відповідальність, аби приймала його з Любов’ю і “шанувала” як “святу” дійсність. Життя стає для неї просто річчю, яку вона вважає за свою виняткову власність, що нею можна цілковито панувати і будь-як порядкувати.

Отож, стоячи перед лицем життя, яке народжується, і життя, яке вмирає, людина вже не годна поставити перед собою питання про найістинніший сенс власного існування, приймаючи справді вільно ці переломні моменти свого “буття”. Цікавить її тільки “дія”, і тому вона намагається використовувати будь-які технічні досягнення, аби програмувати й контролювати народження і смерть, поширювати над ними свою владу. Ці первинні досвіди, які треба “переживати”, стають тоді речами, а людина заявляє право на їх “володіння” чи “відчуження”.

Не дивує зрештою й те, що коли вилучити Божественний контекст, то значення всіх речей зазнає глибокого перекручування, а сама природа перестане бути “*mater*”, тобто матір’ю, а зведеться до “матеріалу”, яким можна вільно маніпулювати.

Либонь до цього веде своєрідний науково-технічний раціоналізм, що панує в сучасній культурі, відкидаючи або саму ідею істини створення, котру належить визнати, або Божий задум щодо життя, який треба шанувати. Це так само слушно в тому разі, коли страх перед наслідками такої “свободи без закону” штовхає декого на протилежні позиції “права без свободи”, прикладом того є ідеологія, що вважає припущеними будь-які втручання в природу мало не в ім’я “обожнення”, і яка в цьому випадку не помічає її залежності від задуму Творця.

Насправді, живучи так, “ніби Бога не було”, людина втрачає не тільки таємницю Бога, але також таємницю світу і свого існування.

¹⁷ Душопаст. Конст. про Церкву в сучасному світі, Gaudium et spes,36.

23. Ослаблення чутливості до Бога і людини неминуче призводить до *практичного матеріалізму*, через що поширюється індивідуалізм, утилітаризм і гедонізм. Розкривається тут також незмінна істинність слів Апостола: “І як вони не вважали потрібним триматися правдивого спізнання Бога, Бог видав їх ледачому розумові чинити негодяще” (Рм.1, 28). В той спосіб вартості “*буття*” замінюються вартостями “*посідання*”.

Єдина мета, яка береться до уваги, є власне матеріальний добробут. Так звана “якість життя” вимірюється найчастіше або й тільки в категоріях економічної продуктивності, невпорядкованого споживацтва, розваги і задоволення, джерелом яких є фізичне життя; глибші виміри існування – між особові, духовні та релігійні – нехтуються.

Страждання (воно ж бо безнастанно тяжіє над людським життям, але також може стати поштовхом до особистого росту) в такому кліматі “зазнає цензури”, відкидається як марне й навіть поборюється як зло, що його належить завжди і за всіх обставин уникати. Коли ж страждання не можна подолати, коли зникає навіть надія на добробут у майбутньому, тоді людина схильна вважати, що життя втратило будь-який сенс – відтак вона відчуває щораз сильнішу спокусу застерегти за собою право покласти йому край.

У таких культурних контексті *тіло* вже не сприймається як належна персональна дійсність, знак і місце зв’язку з іншими, з Богом і зі світом. Воно зводиться до суто матеріального виміру, так що є тільки комплексом органів, функцій та енергій, які можна використовувати, застосовуючи винятково критерій приємності та дійовості. І як наслідок, *сталевість* також позбавляється особливого виміру і трактується інструментально: замість бути знаком, місцем і мовою любові (тобто дарування себе і прийняттям іншої людини разом з усім багатством її особи), вона дедалі більше стає нагодою й знаряддям утвердження власного “я” та самолюбного задоволення своїх прагнень і хтивості. Перекручується і фальсифікується первісний зміст людської статі, а два значення – об’єднання і дітонародження, які глибоко вписані в природу подружнього акту, штучно розділяються. *Дітонародження* тоді розуміється як “ворог”, котрого належить уникати в статевому житті; якщо воно схвалюється, то тільки тому, що виявляє прагнення чи волю мати дітей “будь-якою ціною”, а зовсім не тому, що означає беззастережне приймання іншої людини, а отже й відкритість багатству життя, яке приносить із собою дитина.

Такий матеріалістичний підхід призводить до *серйозного зубожіння між особових зв’язків*. Передовсім зазнають шкоди жінки, діти, хворі чи стражденні та старі. Справжні критерії, за якими слід оцінювати особу: повага, безкорисливість, слугування, заступають критерії дійовості, функціональності і придатності; інша людина цінується не за те, чим вона “є”, а за те, що “має”, “що робить” і яку “дає користь”. Це означає панування сильнішого над слабшим.

24. Ослаблення чутливості до Бога і людини разом з усіма наслідками, згубними для життя, відбувається в глибині сумління. Йдеться тут передовсім про сумління кожної людини, котра в своїй єдності й неповторності стає сама перед Богом¹⁸. Але в певнім сенсі йдеться тут і про суспільне “сумління”: воно теж якоюсь мірою є відповідальне – не тільки тому, що допускає або підтримує дії, скеровані проти життя, але також і тому, що формує “культуру смерті”, посуваючись навіть до витворення і закріплення справжніх “структур гріха”, спрямованих проти життя. Сумління, як індивідуальне, так і суспільне, наражається нині (зокрема внаслідок впливу багатьох засобів масової інформації) на дуже серйозну і смертельну небезпеку.. полягає вона в стиранні границі між добром і злом у справах, що стосуються засадничого права на життя. Сьогоднішнє суспільство в значній своїй частині виявляється, на жаль, подібним до тих, кого описує св. Павло в Посланні до Римлян. Воно складається з людей, “які правду спиняють несправедливістю” (1, 18): відвертаючись від Бога й думаючи, що можуть збудувати царство земне без Нього, вони “осуєтилися у своїх мудруваннях”, аж “притемнилося їхнє нерозумне серце” (1, 21), заявляючи, що “мудрі стали дурними” (1, 22) та допускаються вчинки, котрі заслуговують смерті і “не тільки це роблять, але й схвалюють це в тих, що таке чинять” (1, 32). Коли сумління, яке є оком, що дає світло душі (пор. Мт. 6, 22-23), називає “зло добром, а добро - злом” (пор. Іс. 5, 20), то воно вже вийшло на дорогу небезпечного виродження і цілковитої моральної сліпоті.

¹⁸ Там таки, 16

Проте ніякі обставини, ніякі спроби затлумити голос Бога не здатні поглинути його відлуння в сумлінні кожної людини. В цім потаємнім святилищі сумління людина завжди може повернутись і знову вийти на шлях відкритості, Любові до інших і слугування людському життю.

“ПРИСТУПИЛИ ДОКРОВІ ОЧИЩЕННЯ” (ПОР. ЄВР. 12, 22-24): ЗНАКИ НАДІЇ І ЗАОХОЧЕННЯ ДО ДІЯННЯ

25. “Голос крові брата твого кличе до мене з землі” (Бут. 4, 10). Не тільки кров Авелева – першої безвинної жертви вбивства – кличе до Бога, котрий є джерелом і оборонцем життя. Так само кров кожної іншої людини, вбитої після Авеля, є голосом, що підноситься до Господа. В спосіб цілковито єдиний і винятковий *кличе до Бога кров Христа*, пророче звіщеного в постаті безвинного Авеля, як те нагадує автор Послання до Євреїв: “Але ви приступили до гори Сіону й міста Бога живого, [...] до Ісуса, Посередника Нового Завіту, і до крові очищення, що промовляє краще, ніж кров Авелева” (12, 22, 24).

Це є кров *очищення*. Її символом і пророчим знаком була кров жертв Старого Завіту, через який Бог показує людям, що прагне заповісти їм своє життя, покуюючи їх і висвячуючи (пор. Вих. 24, 8; Лев. 17, 11). Отже все це сповнюється в Христі, і Його кров є кров’ю очищення: вона довершує відкуплення, очищає і спасає; це кров Посередника Нового Завіту, , “яка за багатьох проливається на відпущення гріхів” (Мт. 26, 28). Кров, що тече на хресті з пробитого боку Христа (пор. Йо. 19, 34), “промовляє краще ніж кров Авелева”, бо ця кров домагається глибинної “справедливості”, однак передовсім благає про милосердя¹⁹, заступається за братів перед лицем Отця (пор. Євр. 7, 25), вона – джерело досконалого відкуплення і дар нового життя.

Кров Христа *звіщає*, наскільки великою є любов Отця, а водночас указує, *якою цінною є людина в очах Бога і якою великою є вартість життя*. Нагадує нам про це апостол Петро: “І знайте, що не тлінним золотом чи сріблом ви були вибавленні від вашого життя суєтного, яке ви прийняли від батьків ваших, а дорогоцінною кров’ю Христа, непорочного і чистого ягняти” (1 Пт. 1, 18-19). Власне, споглядаючи дорогоцінну кров Христа, знак його жертви з любові (пор. Йо. 13, 1), віруючі вчать спостерігати і цінувати чи не Божественну гідність кожної особи і відтак можуть промовити, повні вдячності і радісного здивування: “Яку ж вагу мусить мати людина в осак Творця, якщо “заслужила на такого і так могутнього Відкупителя” (пор. *Exsultet* Пасхальної Всеношної), якщо “Бог Сина свого Єдинородного дав”, щоб вона, людина, “не загинула, а жила життям вічним” (пор. Йо. 3, 16)!”²⁰.

Кров Христа звістила людині й те, що її велич, а отже й покликання, полягає в *безкорисливому даруванні себе*. Оскільки кров Христа пролита як дар життя, вона не є вже знаком смерті й остаточної розлуки з братами, але знярядям причастя, яке всім дає життя достоту. Хто п’є цю кров в таїнстві Євхаристії і перебуває в Ісусі (пор. Йо. 6, 56), той охоплений рухом Його любові і жертви, аби міг сповнити первісне, властиве кожній людині, покликання до любові (пор. Бут. 1, 27; 2, 18-24).

З крові Христа всі люди черпають також *силу до діяння в оборону життя*. Ця кров є найсильнішим знаком надії, а саме *витоком абсолютної певності, що згідно з Божим задумом життя переможе*. “І смерті не буде більше”, - гучно кличе голос, виходячи від Божого престолу в небеснім Єрусалимі (Од. 21, 4). Й апостол Павло запевняє нас, що нинішня перемога над гріхом є знаком і знаменням остаточної перемоги над смертю, коли “збудеться написане слово: “Смерть поглинута перемогою. Де твоя, смерте, перемога? Де твоє, смерте, жало?”” (1 Кр. 15, 54-55).

26. Так, у наших суспільствах і культурах (хоч би яким сильним було на них тавро “культури смерті”) не бракує знаків, що звістують ту перемогу. Картина дійсності була б однаковою і могла б схилити до безплідної позиції зречення, якби ми, виявляючи загрози життю, не вказали на *позитивні знаки*, що їхній вплив можемо спостерігати в сучасному суспільстві.

¹⁹ Пор. Св. Григорій Великий, *Moralia in Job*, 13, 23: CCL 143 A, 683

²⁰ Пор. Іван Павло II. Енци. *Redemptor hominis* (4 березня 1979), 10: AAC 71 (1979), 274

На жаль, побачити й розпізнати всі ці позитивні знаки часом буває важко (можливо й через те, що засоби масової інформації не надають їм належної уваги). Проте у християнській спільноті і в усьому світі, на місцевому, державному та міжнародному рівнях уже зрушено і ще зрушується дуже багато починів – окремим особами і групами, рухами й усіякими організаціями, що мають на меті забезпечити допомогу та підтримку найслабшим та найбезбороннішим.

В той же час є дуже багато *подружь*, які в душі самовідданої відповідальності вміють прийняти дітей як “найцінніший дар шлюбу”²¹. Не бракує також *родин*, котрі, не обмежуючись своїми повсякденними слугуванням життю, здатні щиро прийняти осиротілих дітей, важких підлітків, недієздатних осіб, самотніх і старих. Є багато *осередків опікування життям* чи подібних установ, що ними керують особи або групи, які з відданістю і гідною подиву ревністю надають моральну і матеріальну допомогу матерям, котрі опинилися в складному становищі і наражаються на спокусу абортів. Виникають численніші *групи добровольців*, які намагаються оточити турботою самотніх осіб, людей, що змагаються з особливими проблемами, і тих, хто потребує відповідного виховного оточення, аби перебороти згубні звички і повернути собі віру в сенс життя.

Медицина, дякуючи зусиллям науковців і лікарів, рухається вперед у пошуку щораз дійовіших засобів лікування. Нові відкриття, які колись годі було уявити, передвіщають подальший поступ і вже сьогодні служать життю, що народжується, стражденним, тяжко хворим або тим, які знаходяться при смерті. Різні установи і організації намагаються зробити доступними найновіші досягнення медицини навіть для країн, найбільше вражених злиднями й ендемічними хворобами. Національні і міжнародні асоціації лікарів поспішають запропонувати допомогу в разі стихійних лих, епідемій та воєн. Хоча справедливий поділ медичних засобів у міжнародних масштабах ще далекий для від повного здійснення, хіба можна не помітити в допіру розпочатих діях ознаки всезагальної солідарності між народами та гідної поваги зростання чутливості до потреб людей, до моральних заповідей, більшої шани до життя?

27. У відповідь на правові норми, що допускають переривання вагітності, і на подекуди успішні спроби легалізувати евтаназію, в усьому світі постали *рухи й ініціативи, які ставлять собі за мету захищати життя, пробуджуючи суспільну чутливість*. Коли вони, згідно зі своїм справжніми спонуками, діють рішуче й послідовно, але без насильства, то роблять загальнодоступним усвідомлення вартості життя, стимулюючи й організуюче рішучий його захист.

А як не згадати про *всі акти гостинності, самопожертви й безкорисливої турботи*, які щоденно і з любов'ю звершує чимало людей у родинах, лікарнях, сиротинцях, старечих будинках, в інших осередках або спільнотах оборони життя? Церква, наслідуючи Ісусову притчу про “добротого самарянина” (пор. Лк. 10, 29-37) і з того черпаючи силу, завжди вела перед у добротинності. Багато її синів і дочок, особливо ченців і черниць, у давніх, але завжди нових формах присвячувало й далі присвячує життя Богові, віддаючи його з любові до найслабших і найубогіших ближніх. Ці акти закладають глибокі підвалини тієї “цивілізації любові і життя”, без якої існування людей і суспільства втрачає свій суто гуманістичний зміст. Навіть коли б ті діяння залишилися поза увагою більшості, віра дає нам певність, що Отець, який “бачить таємне” (Мт. 6, 4) не тільки винагородить їх у майбутньому, але може тут і тепер робити їхні плоди корисними для всіх.

До знаків надії зарахуємо також те, що в багатьох колах громадської думки *дедалі більше відраза до війни* як способу розв'язання конфліктів між народами і наполегливішими стають пошуки дійових (хоча й “без використання насильства”) способів стримування озброєних агресорів. У цій перспективі треба бачити *щораз ширший опір громадської думки застосуванню кари на смерть* – навіть якщо суспільство вдається до неї як до інструменту “узаконеного захисту”. Опір цей виникає з переконання, що сучасне суспільство може спроможне успішно долати злочинність методами, які знешкоджують злочинця, але не остаточно позбавляють його можливості змінити життя.

²¹ Душопаєст. Конст. про Церкву в сучасному світі, Gaudium et spes, 50

Належить із задоволенням привітати також зростання зацікавленості *якістю життя і екологією*, особливо у спільнотах із високим ступенем розвитку, де люди прагнуть уже не стільки забезпечити себе головними засобами існування, скільки загально поліпшити життєві умови. Найважливішим явищем є поживлення етичних роздумів про життя: наприклад, виникнення й поширення *біоетики* сприяє діалогові між віруючими і не віруючими, а також між прихильниками різних релігій навколо основних етичних проблем, що пов'язані з життям людини.

28. Ця заповнена світлом і тінню картина повинна нам повністю розкрити очі на те, що стоїмо перед надлюдським драматичним змаганням між злом і добром, між смертю і життям, між “культурою смерті” і “культурою життя”. Ми є не тільки свідками; нас неминує втягати в цю боротьбу: всі ми в ній учасники і через це не можемо ухилитися від обов'язку *беззастережно стати на боці життя*.

До нас також скеровано виразний і рішучий заклик Мойсея: “Гляди, сьогодні я появив перед тобою життя й добро, смерть і лихо! [...] Життя і смерть появив я перед тобою, благословення і прокляття. *Вибирай життя, щоб жити на світі тобі і твоєму потомству*” (Втор. 30, 15, 19). Цей заклик добре відповідає нашій ситуації, бо й ми мусимо щоденно вибирати між “культурою життя” і “культурою смерті”. Але слова Второзаконня мають ще глибший сенс, оскільки наказують нам зробити точний релігійний і моральний вибір. Ми повинні надати нашому існуванню певний головний напрямок, аби віддано і наполегливо жити Божим законом: “Заповідаю тобі нині, - *любитимеш Господа, Бога твого, ходитимеш його дорогами та додержуватимешся його заповідей, установ і рішень*. Вибирай життя, щоб жити на світі тобі і твоєму потомству, любивши Господа, Бога твого, слухавши його голому та прихилившись до нього; в тому бо полягає твоє життя й твоє довголіття” (Втор. 30, 16, 19-20).

Беззастережне заявлення себе на боці життя набуває повного релігійного і морального значення, коли впливає з *віри в Христа*, нею витворюється, з неї черпає силу. Ніщо більшою мірою не допомагає прийняти відповідну постанову в конфлікті між смертю і життям, у який ми занурені, ніж віра в Сина Божого, котрий став людиною і прийшов до людей, “щоб мали життя – щоб достоту мали” (Йо. 10, 10). *Віра у Воскреслого перемогла смерть* – віра в кров Христа, “що промовляє краще, ніж кров Авелева” (Євр. 12, 24).

Світлом і силою цієї віри Церква перед викликами нашого часу глибше усвідомлює отримані від свого Господа ласку і відповідальність – проповідувати, прославляти і служити *Євангелії життя*.

Розділ II

Я ПРИЙШОВ, ЩОБ МАЛИ ЖИТТЯ

ХРИСТІЯНСЬКЕ ПОСЛАННЯ ПРО ЖИТТЯ

**“ЖИТТЯ ОБ’ЯВИЛОСЬ, І МИ БАЧИЛИ” (1 ЙО. 1, 2):
ВДИВЛЯННЯ В ХРИСТА, “СЛОВО ЖИТТЯ”**

29. Через незліченні небезпеки, які загрожують життю в сучасному світі, ми відчуваємо ніби пригніченими почуттям безпорадності: видається, що добро ніколи не знайде досить сил, аби подолати зло!

За таких умов народ божий, а зокрема кожний віруючий, покликаний з покірною та відвагою визнати свою віру в Ісуса Христа, “Слово Життя” (пор. 1 Йо. 1, 1). Євангелія життя – не самі тільки роздуми, хай оригінальні та глибокі, над людським життям; вона не є також тільки заповіддю сумлінню – стати чутливішим, і не є тільки заповіддю суспільству – прийти до глибоких перемін. Тим більше не є вона ілюзорною обітницею кращого майбутнього. *Євангелія життя* – це конкретна й особова дійсність, бо полягає в об’явленні *особи самого Ісуса*. Звертаючись до апостола Томи, а через нього до кожної людини, Ісус так говорить про себе: “Я – путь, істина і життя!” (Йо. 14, 6). Цими словами окреслює Він свою тожсамість у розмові з Мартою, сестрою Лазаря: “Я – воскресіння і життя. Хто в мене вірує, той навіть і вмерши житиме! Кожен, хто живе і в мене вірує, - не вмере повіки” (Йо. 11, 25-26). Ісус – Син, який отримав одвічне життя від Отця (пор. Йо. 5, 26) і прийшов до людей дати їм частину в цьому дарі: “Я прийшов, щоб мали життя – щоб достоту мали” (Йо. 10, 10).

Отак слова, дії і сама постать Ісуса дають змогу “пізнати” повну вартість життя; з цього “джерела” людина особливо черпає здатність до досконалого “чинення” правди (пор. Йо. 3, 21), тобто до сприйняття і виконання обов’язку любити життя і слугувати йому, допомагати і захищати.

В Христі остаточно виголошена і виконана *Євангелія життя*. Ця Євангелія, вже дана в Одкровенні Старого Завіту й навіть вписана у серце кожного чоловіка і жінки, лунає у всякому сумлінні “від початку”, від миті сотворення; отож, незважаючи на негативні впливи гріха, *вона може бути пізнана в істотній сутності людським розумом*. Як зазначив II Ватиканський Собор, Христос “усією присутністю і об’явленням через слова і діяння, через знаки і чуда, а надто смертю і славетним воскресінням, врешті через заслання Духа Істини допровадив звіщення до кінця та досконалості й свідченням Божим підтверджує, що Бог з нами, аби визволити від сутінок гріха і смерті й воскресити до життя вічного”²².

30. Спрямувавши погляд на Господа Христа, ми прагнемо ще раз почути від Нього “слова Божі” (Йо. 3, 34) й обдумати *Євангелію життя*. Найглибшим і найпервиннішим сенс розмірковувань над звіщенням про людське життя був виражений апостолом Йоаном, який так пише на початку Першого Послання: “Що було споконвіку, що ми чули, що бачили нашими очима, що оглядали і чого руки наші доторкалися, про Слово життя, - а життя об’явилося, і ми бачили й свідчимо й звістуємо вам життя вічне, що в Отця перебувало й нам явилось, - що ми бачили й чули, звістуємо й вам, щоб і ви мали спільність із нами” (1, 1-3).

В Ісусовому “Слові життя” нам заповідане і дане життя Боже та вічне. Дякуючи цьому об’явленню та обдаруванню, фізичне та духовне життя людини і в земній своїй одміні набуває повної вартості і абсолютного значення. Життя Боже та вічне є тією метою, до якої покликана і куди прямує людина, - людина, що живе в цім світі. Отже, *Євангелія життя* містить усе, що досвід і розум говорять про вартість життя, приймає це, звеличує і доповнює.

²² Догм. Конст. Про Одкровення Боже: Dei verbum, 4.

“СИЛА І МІЦЬ МОЯ – ГОСПОДЬ, ВІН СТАВ МЕНІ РЯТУНКОМ” (ВИХ. 15, 2): ЖИТТЯ ЗАВЖДИ Є ДОБРОМ

31. Наповненість євангелічного послання про життя була накреслена ще в Старому Завіті. Особливо історія виходу з Єгипту, становлячи основу випробування віри Старого Завіту, дає можливість Ізраїлю збагнути, яким цінним є його життя в очах Бога. Коли здається, що народ уже приречений на загибель, бо всім новонародженим дітям чоловічої статті загрожує смерть (пор. Вих. 1, 15--22), Бог об'являється як визволитель, здатний забезпечити майбутнє людові, позбавленому надії. Так в Ізраїля народжується особлива свідомість: його життя не є відданим на ласку і свавілля фараона; навпаки, воно *оточене ніжністю і великою любов'ю Бога*.

Виведення з неволі обдаровує народ тожсамістю; це – визнання його неминучої гідності, *початок нової історії*, в якій відкриття Бога поєднується з відкриттям себе. Вихід з Єгипту є випробуванням засадничим і взірцем, яке навчає Ізраїль, що кожного разу, коли його існування буде під загрозою, досить з оновленою довірою звернутися до Бога, аби отримати дійову допомогу: “Я тебе сотворив, ти слуга мій. Ізраїлю я тебе не забуду” (Іс. 44, 21).

Ізраїль, усвідомлюючи вартість свого існування як народу, дедалі виразніше *бачить також сенс і вартість життя взагалі*. Цей напрямок роздумів розгортають головним чином “книги мудрості”, які виходять зі щоденного досвіду “крихкості” життя і з усвідомлення небезпек, що йому загрожують. Суперечності існування – це виклик віри й вимога відповіді від неї.

Особливо непокоїть віру і наражає її на випробування проблема страждання. Чи роздум з Книги Іова не є стогоном болю всього людства? Зрозуміло, що безвинна людина, розчавлена стражданням, запитує себе: “Пощо дає він світло бідоласі і життя тим, яким на серці гірко? Тим, що виглядають смерті, а її немає, тим, що шукають її більш, ніж скарбів” (3, 20-21). Але навіть серед найнепроглядніших сутінків віра з обоженням і довірою веде до визнання “таємниці”: “Знаю, що ти все можеш; усе, що задумаєш, зробити спроможен” (Іов. 42, 2).

Одкровення дозволяє дедалі виразніше побачити зародок безсмертного життя, який Творець помістив у серцях людей: “Усе він створив гарним у свій час, та й вічність він вклав їм у серце” (Проп. 3, 11). Цей *зародок доскональної повноти* має об'явитись через любов і здійснитися завдяки незаслуженому Божому дарові – через частку в Його вічнім житті.

“І ЧЕРЕЗ ВІРУ В ЙОГО ІМ'Я [...] ЙОГО ІМ'Я ЗАКРІПИЛОСЬ” (ДІ. 3, 16): ЗАЗНАЮЧИ МАРНОТИ ІСНУВАННЯ, ІСУС ВИПОВНИВ СЕНС ЖИТТЯ

32. Випробування, що його зазнає народ завіту, відновлюється у випробуванні всіх “убогих”, котрі зустрічають Ісуса Назаретянина. Подібно до того, як колись Бог “життєлюб” (пор. Муд. 11, 26) убезпечив Ізраїля серед загроз, так нині Син Божий звіщає всім, чие існування заражене на небезпеку і зазнає обмежень, що їхнє життя також є добром, якому любов Отця надає сенсу і вартості.

“Сліпі прозрівають, криві ходять, прокажені очищуються, глухі чують, мертві воскресають, бідним звіщається Добра Новина” (Лк. 7, 22). Цими словами пророка Ісаї (35, 5-6; 61, 1) Ісус указує на призначення своєї місії; усі, хто страждає через якесь “зменшення” існування, можуть почути від Нього *добру новину*: Бог піклується про них, переконатися, що їхнє життя також є даром, який ревно оберігається в руках Отця (пор. Мт. 6, 25-34).

Власне, проповідування і діяння Ісуса передусім призначені “убогим”. Юрба хворих й упосліджених, що за Ним ходять і Його шукають (пор. Мт. 4, 23-25), Ісусові слова і дії відкривають, яку велику вартість має їхнє життя і на яку міцну підвалину спирається їхня жага спасіння.

Подібне діється від самого початку покликання Церкви. Звіщаючи Ісуса як Того, котрий “прийшов, добро творячи та зціляючи всіх, що їх диявол поневолив, бо Бог був з ним” (пор. Ді. 10, 38), Церква розуміє, що є вісницею спасительного послання, новина про яке з'являється у всій своїй повноті якраз у ситуаціях приниження й убогості людського життя. Це послання виголошує Петро, коли зцілює хворого, котрого клали щоденно при вході до ерусалимської святині, при брамі, що звалася Красною, аби росив милостині: “Срібла й золота нема у мене; що ж маю, те тобі

даю: В ім'я Ісуса Христа Назарянина, встань і ходи!" (Ді. 3, 15), життя, знехтуване і здане на ласку інших, віднайде сповна свою тожсамість і гідність.

Слова і діяння Ісуса і Його Церкви стосуються не тільки до хворих, страждених й упосліджених. У глибшій значенні вони заторкують *самий сенс життя кожної людини в її моральному та духовному вимірі*. Тільки той, хто визнає, що його життя приступне для нападів хвороби чи гріха, здатен у зустрічі з Ісусом Спасителем віднайти правду й істинність свого існування, відповідно до Його власних слів: "Не ті, що при добрім здоров'ї, потребують лікаря, лише – хворі. Я прийшов, не щоб праведників кликати до покаяння, а грішних" (Лк. 5, 31-32).

Натомість же той, хто вважає (як багатий рільник з євангельської притчі), що міг забезпечити своє життя самим нагромадженням статків, насправді ошукує себе: життя вислизає від нього й хутко буде одібране; він вже ніколи не зрозуміє його справжнього сенсу: "Безумний! Цієї ночі душу твою заберуть у тебе, а те, що ти зібрав, кому воно буде?" (Лк. 12, 20).

33. Отак і в житті самого Ісуса, від початку до кінця, зустрічаємо цю особливу "діалектику" між досвідом крихкості людського життя і підтвердженням його вартості. Адже життя Ісуса позначене недовговічністю вже від хвили народження. Він, щоправда, *визнаний* праведними, які приєднуються до охочого, радісного "так" Марії (пор. Лк. 1, 38). Але зразу ж *відкидається* ворожим світом, який розшукує Дитя, "щоб його вбити" (Мт. 2, 13), або виявляє байдужість до поставання таємниці життя, що приходить у світ: "не було їм місця в заїзді" (Лк. 2, 7). Завдяки цьому контрастові між загрозами і непевностями, з одного боку, і силою Божого дару, з іншого, світиться особливим сяйвом слава, що променіє з назаретського дому і віфлеємської стайні: це ново народжуване життя є спасінням для всього людства (пор. Лк. 2, 11).

Ісус цілковито приймає суперечності й всю ризикованість життя: "став бідним, будши багатим, щоб ви його вбожеством розбагатіли" (2 Кор. 8, 9). Вбожество, про яке говорить Павло, не є тільки втратою Божественних привілеїв, але повною участю в приниженні і недовговічності людського життя (пор. Флп. 2, 6-7). Ісус зазнає цього вбожества всім життям аж до кульмінаційного моменту смерті на Христі: "понизив себе, ставши слухняним аж до смерті, смерті ж хресної. Тому і Бог його вивищив і дав йому ім'я, що понад усяке ім'я" (Флп. 2, 8-9). *Ісус своєю смертю показує велич і вартість життя*, адже Його жертва на хресті стає для всіх людей джерелом життя нового (пор. Йо. 12, 32). В цих мандрах серед суперечностей і навіть перед загрозою страти Ісус керується переконанням, що життя перебуває в руках Отця. Тому на хресті Він може промовити: "Отче, у твої руки віддаю Духа мого!" (Лк. 23, 46), тобто "моє життя". Істинно великою є вартість людського життя, якщо Син Божий прийняв його і зробив місцем, у якому відбувається спасіння всього людства!

"ПОКЛИКАНИМ, ЩОБ БУЛИ ПОДІБНІ ДО ОБРАЗУ СИНА ЙОГО"(РМ. 8, 28-29): СЛАВА БОЖА ЯСНІЄ НА ОБЛИЧЧІ ЛЮДИНИ

34. Життя завжди є добром. Людина покликана, щоб зрозуміти глибоку підставу цього інтуїтивного переконання, яке пізнається через випробування.

Чому життя є добром? Це запитання виникає скрізь у Біблії і вже на її перших сторінках знаходить влучну і гідну подиву відповідь. Життя, яке Бог дає людині, відрізняється від життя всіх інших живих створінь, бож людина, хоча і поріднена з порохом земним (пор. Бут. 2, 7; 3, 19; Іов. 34, 15; Пс. 103 [102], 14; 104 [103], 29), *є об'явленням Бога в світ, знаком Його присутності, слідом Його слави* (пор. Бут.1, 26-27; Пс. 8, 6). Саме на це прагнув звернути увагу св. Іринея Ліонський у своїм знаменитім афоризмі: "Славою Божою є людина, що живе"²³. Людина обдарована *найвищою гідністю*, яка закорінена у внутрішніх зв'язках, що еднають її з Творцем: у ній ясніє віддзеркалення природи самого Бога.

Стверджує це Книга Буття в першому описі сотворіння, показуючи людину як вершину і вінець творчої акції Бога, котрий з безформного хаосу видобуває найдосконаліше творіння. *Все в сотвореній дійсності спрямоване до людини і їй піддане*: "... Множтеся і наповняйте землю та

²³ «Gloria Dei vivens homo»: Adversus haereses, IV, 20, 7: SCh 100/2, 648-649.

підпорядковуйте її собі; пануйте над [...] усяким звірем” (1, 28) – наказує Бог чоловікові й жінці. Подібний заклик містить також другий опис сотворіння: “Узяв Господь Бог чоловіка і осадив його в Едемському саді порати його й доглядати” (Бут. 2, 15). Отже, підтверджується першість людини супроти речей: вони їй підпорядковані і довірені її відповідальності, в той час як вона сама не може бути під будь-яким проводом поневолена своїми ближніми і зведена до рівня речей.

У біблійнім писі відмінність людини від інших створених істот особливо підкреслюється ти, що тільки її сотворення подано як плід спеціального рішення Бога і Його ухвали з'єднати людину з Творцем особистим і особливим зв'язком: “Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу” (Бут. 1, 26). Життя, що його Бог офірував людині, - це дар, яким Творець наділяє творіння децицією себе.

Ізраїль наполегливо запитуватиме про сенс цього особистого й особливого зв'язку людини з Богом. Книга Мудрості Сирах також стверджує, що Бог, створюючи людей, “приздобив їх силою, собі подібною, і за образом своїм утворив їх” (Сир. 17, 3). До такого висновку, згідно з автором Книги, провадить не лише панування людини над світом, але також наділення її винятковими духовними властивостями, такими як розум, уміння розпізнавати добро і зло, свобода волі: “Розумною наукою він їх наповнив, - що добре і що зле, вказав він їм” (Сир. 17, 7). Здатність пізнання правди і досвід свободи – привілей людини як істоти, сотвореної за образом свого Творця, Бога правого і справедливого (пор. Втор. 32, 4). Серед видимих створінь тільки людина “спроможна пізнавати й любити свого Творця”²⁴. Життя, яким Бог обдаровує людину, є чимось більшим, аніж тільки існуванням в часі. Воно є прагненням повноти життя, є зачатком існування, яке переступає межі часу: “Бог же створив безсмертною людину і вчинив її за образом власної природи” (Муд. 2, 23).

35. Ягвістичний опис сотворіння також є вираженням цієї самої переконаності. У цій докладній доповіді йдеться про віддих Божий, яким наповнена людина, аби вона могла бути живою істотою: “Тоді Господь Бог утворив чоловіка з земного пороху та вдихнув йому в ніздрі віддих життя, і чоловік став живою істотою” (Бут. 2, 7).

Божественне походження цього духу життя з'ясовує, чому супутником усього існування людини є відчуття невдоволеності. Створена Богом, несучи на собі невитравний слід Бога, людина природно прагне до Нього. Кожен, хто прислухається до глибокого прагнення свого серця, мусить визнати, що і до нього стосуються слова істини, промовлені бл. Августином: “Вчинив нас, Господи, для себе і неспокійним є серце наше, доки не спочинемо в Тобі”²⁵.

Надзвичайно промовистим свідченням того є відчуття невдоволення, яке зазнає людина в раю, поки її єдиною точкою співвіднесення є рослинний і тваринний світ (пор. Бут. 2, 20). Задовольнити потребу міжособового діалогу, що має таке суттєве значення для людського існування, може тільки поява жінки, - істоти, яка є тілом від його тіла і кістю від його костей (пор. Бут. 2, 23), і в якій також живе дух Бога Творця. В ближньому, в мужчині чи жінці, можна добачити віддзеркалення самого Бога, остаточної мети і заспокоєння самої людини.

“То що той чоловік, що згадуєш про нього, або людська істота, що про неї дбаєш?”, - питає Псалмоспівець (Пс. 8, 5). Супроти безміру всесвіту чоловік видається істотою не надто значущою, але цей контраст, власне, увиразнює його велич: “Мало чим зменшив еси його від ангелів, славою і й честю увінчав його” (Пс. 8, 6). Слава Божя ясніє на обличчі людини. В ній Творець, як схвильовано і вражено пише св. Амбросій, знаходить відпочинок: “Впали сутінки шостого дня, і сотворення світу закінчилось витвором досконалості, якою є людина, котра, найпрекрасніша серед створінь, панує над усіма живими істотами і ніби увінчує собою всесвіт. Істинно, мусимо зберегти мовчання, бо Господь одпочив після всіх земних діл. Спочив потім у глибині людини, спочив у її розумі та в думках; адже сотворив людину як істоту розумну, спраглу небесних ласк, здатну Його наслідувати, беручи за взірець Його чесноти. У тих прикметах людини присутній Бог, котрий промовив: “Я дивлюсь ласкаво на вбогого й скрушеного духом, і на того, що тремтить перед моїм

²⁴ Душопаст. Конст. про церкву в сучасному світі, Gaudium et spes, 12.

²⁵ Св. Августин, Confessiones, I, 1: CCL 27, 1.

словом” (Іс. 66, 2). Я дякую Господу Богові нашому за те, що створив такий чудовий твір, у якому відпочив би”²⁶.

36. На жаль, прекрасний Божий задум затьмарено гріхом, який увіходить до людської історії. Чинячи гріх, людина бунтується проти Творця і так противиться Йому, що віддає шану *радіше створінню, ніж Богові*: “Честь віддавали і служили створінню радше ніж Творцеві” (Рм. 1, 25). В такий спосіб людина не тільки спотворює образ Божий у самій собі, але зазнає спокуси понівечити його і в інших, запроваджуючи недовір’я, байдужість і ворожість, яка наближається навіть до вбивчої ненависті. Хто не визнає *Бога як Бога*, той зраджує і порушує спільність між людьми. Образ Божий знову заяснів у житті людини і об’явився у всій своїй повноті разом із приходом у світ у людському тілі Сина Божого: “Він – образ невидимого Бога” (Кл. 1, 15), “Він – відблиск Його слави, образ його істоти” (Євр.1, 3). Він є досконалим образом Отця.

Задум життя, ввірений першій людині – Адамові, остаточно виповнюється в Христі. В той час, коли непослух Адама нищить і нівечить Божий задум щодо людського життя і запроваджує у світі смерть, відкупний послух Христа є джерелом благодаті, що розливається на людей, відкриваючи всім двері до царства життя (пор. Рм. 5, 12-21). Апостол Павло сказав: “Перший чоловік Адам став душею живою, а останній Адам духом животворним” (1 Кр. 15, 45).

Тим, що гідні піти за Христом, дарується повнота життя: образ Божий відновлюється в них, оновлений і досконалий. Такий є задум Божий щодо людей, аби були “подібні до образу Сина його” (Рм. 8, 29). Тільки у світлі цього образу людина може сподобитися визволення з неволі ідолопоклонства, поновити розірвані зв’язки братерства і віднайти свою тожсамість.

“КОЖЕН, ХТО ЖИВЕ І В МЕНЕ ВІРУЄ, НЕ ВМРЕ ПОВІКИ” (ЙО. 11, 26): ДАР ВІЧНОГО ЖИТТЯ

37. Життя, яке Син Божий приніс людям, не можна обмежити тільки існуванням у часі. Життя, “світло людей”, яке одвічно було “у Ньому” (Йо. 1, 4), *полягає в тому, що Бог народив людину, аби та мала частку в повноті Його любові*. “Котрі ж прийняли його, тим дало право дітьми Божими стати, які в ім’я його вірують; які не з крові, ані з тілесного бажання, ані з волі людської, лише – від Бога народилися” (Йо. 1, 12-13).

Сам Ісус називає подеколи це офіроване життя просто “життям”; водночас він вказує, що породження Богом є необхідним, аби людина могла досягнути мети, для якої створив її Творець: “...Кажу тобі: Коли хтось не вродиться з висоти, не бачити йому Божого Царства” (Йо. 3, 3). Дар цього життя є справжнім змістом Ісусової місії: Він є Тим, “що з неба сходить і життя світові дає” (Йо. 6, 33), тому може звіщати згідно з істиною: “Хто йде за мною, [...] матиме світло життя” (Йо. 8, 12).

За інших обставин Ісус говорить про “вічне життя”, причому епітет означає тут не тільки понад часовий вимір. Життя, яке Ісус обіцяє і дарує, є “вічним”, бо воно сповнене участі в житті “Вічного”. Кожний, хто вірить в Ісуса і поєднаний з Ним причастям, має вічне життя (пор. Йо. 3, 15; 6, 40), бо чує від Нього ті єдині слова, які його існуванню надають повноту життя. Це “слова вічного життя”, як стверджує Петро в своїм визнанні віри: “Господи, а до кого ж іти нам? Це ж у тебе – слова життя вічного! Ми й увірували й спізнали, що ти – Божий Святий” (Йо. 6, 68-69). Сам Ісус відкриває, в чому полягає вічне життя, звертаючись до Отця в своїй архієрейській молитві: “А вічне життя у тому, щоб вони спізнали тебе, єдиного, істинного Бога, і тобою посланого – Ісуса Христа” (Йо. 17, 3). Спізнати Бога і Його Сина означає прийняти причастя любові Отця, Сина і Духа Святого у власному житті, яке *вже тепер* відкрите для життя вічного *через участь у житті Божім*.

38. Отже, вічне життя є життям самого Бога і водночас *життям синів Божих*. Перед цією несподіваною і неосяжною істиною, яка від Бога приходить до нас в Христі, віруючий мусить відчувати невичерпний подив і безмежну вдячність, повторюючи за апостолом за апостолом

²⁶ Св. Амбросій, Exameron, VI, 75-76: CSEL 32, 260-261.

Йоаном: “Дивіться, яку велику любов дарував нам Отець, щоб ми дітьми Божими звалися: Ми і є ними. Любі! Ми тепер діти Божі, і ще не виявилось, чим будемо. Та знаємо, що коли виявиться, ми будемо до нього подібні, бо ми побачимо його, як є” (1 Йо. 3, 1-2).

Так досягає вершини християнська істина про життя. Гідність життя не витікає тільки з його джерела чи Божественного походження, але й з мети, призначення до причастя з Богом через пізнання його і любов. В світлі цієї істини св. Іриней уточнює і доповнює свою похвалу людини: так, “жива людина” є “слава Божа”, але “життя людини це споглядання Бога”²⁷.

Безпосередньо звідси виникають наслідки для людського життя навіть у його земній одміні, - вже в ній зароджується і проростає життя вічне. Якщо людина інстинктивно любить життя, оскільки воно є благом, то така любов знайде остаточне обґрунтування і силу, розширить себе і поглибить у Божественних вимірах цього блага. В такій же перспективі любов до життя, притаманна кожній людській істоті, не обмежується до звичного пошуку простору, де можна здійснити себе і встановити стосунки з іншими, але росте вона в радісній переконанні, що власне існування можна зробити “місцем” одкровення Бога, зустрічі і причастя з Ним. Життя, яким обдаровує нас Ісус, не позбавляє вартості тлінне існування, а опановує його і провадить до остаточного призначення: “Я – воскресіння і життя. Кожен, хто живе і в мене вірує, не вмере повіки” (Йо. 11, 25-26).

“ВІД КОЖНОЇ ЛЮДИНИ ВИМАГАТИМУ [ЗА] ЖИТТЯ ЛЮДИНИ” (БУТ. 9, 5): ПОВАГА І ЛЮБОВ ДО КОЖНОГО ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

39. Життя людини походить від Бога, є Його даром, Його образом і віддзеркаленням, частиною Його животворного віддиху. Тому Бог – єдиний Господар цього життя: людина не може ним порядкувати. Бог сам нагадує про це Ною після потопу: “Від кожної людини вимагатиму [за] життя людини” (Бут. 9, 5). Біблійний текст у цьому місці наголошує, основою святості життя є Бог і Його творча дія: “Бо на подобу Божу створено людину” (Бут. 9, 6).

Отже життя і смерть людини в руках Бога, в Його волі: “В його руці душа всього живого, дихання кожного людського тіла”, кричить Іов (12, 10). “Господь мертвить і оживляє, він зводить до Шеолу і наверх виводить” (1 Сам. 2, 6). Тільки Бог може сказати: “Я вбиваю і оживляю” (Втор. 32, 39).

Проте Божа влада не грізна сваволя, а опікунча і сповнена любові турбота, що нею Він оточує своє творіння. Це правда, що життя людини в руках Бога, але правда також, що ці руки люблячі, ніби долоні матері, яка пригортає, годує, дбає про своє дитячко: “Я втихомирив і заспокоїв мою душу, немов дитя – душа моя у мене” (Пс. 131 [130], 2; пор. Іс. 49, 15; 66, 12-13; Ос. 11, 4). Отож Ізраїль не дивиться на історію народів і людей як на плід чистого випадку або сліпої долі, але вбачає в ній виконання замислу любові, згідно з яким Бог збирає всі сили життя і протиставляє їх силами смерті, породженим з гріха: “Бо Бог не створив смерть, ані не радіє з погибелі живучих. Він бо створив усе на те, щоб існувало” (Муд. 1, 13-14).

40. З істини про святість життя випливає засада його недоторканності, вписана від початку в серце людини, в її сумління. Запитання: “Що ти вчинив” (Бут. 4, 10), яке Бог поставив Каїнові, коли той убив свого брата Авеля, висловлює досвід кожної людини: голос, що промовляє в глибині її сумління, завжди нагадує про недоторканість життя – свого і чужого – реальності, яка їй не належить, бо є власністю і даром Бога, творця й Отця.

Вимога недоторканості людського життя звучить серед “десятьох заповідей” синайського завіту (пор. Вих. 34, 28). Вона забороняє передусім убивства: “не вбиватимеш” (Вих. 20, 13), “не вбивай ані безвинного, ані правого” (Вих. 23, 7); але й також – як це пізніше уточнює закон Ізраїля – і поранення в будь-який спосіб тіла свого ближнього (пор. Вих. 21, 12-27). Ясна річ, треба визнати, що в Старім Завіті ця чутливість до вартості життя, хоча вже виразна, все ж не має тієї витонченості, яка наявна в Нагірній проповіді. Це засвідчує деякі устами тодішнього законодавства, які передбачали тяжку тілесну кару і навіть страту на смерть. Але це загальне

²⁷ «Vita autem hominis visio Dei»: Adversus haereses, IV, 20, 7: SCh 100/2, 648-649.

послання, що його вдосконалив Новий Завіт; є рішучим закликом поважати недоторканість фізичного життя й особисту цілісність; його кульмінаційний пункт – позитивна заповідь почувати відповідальність за ближнього як за самого себе: “Любитимеш ближнього твого, як самого себе” (Лев. 19, 18).

41. Заповідь “не вбивай”, яка поглиблюється позитивною настановою любити ближнього, підтверджена у всій своїй силі Господом Ісусом. На запитання багатого молодика: “Учителю! Що доброго маю чинити, щоб мати життя вічне?”, Ісус відповідає: “Як хочеш увійти в життя, додержуй заповідей” (Мт. 19, 16-17). І першою з них називає заповідь “не вбивай” (Мт. 19, 18). У Нагірній проповіді Ісус вимагає від своїх учнів справедливості досконалішої, ніж мали книжники й фарисеї, зокрема, в повазі до життя: “Ви чули, що було сказано давнім: Не вбивай; і коли хтось уб’є, той підпаде судові. А я кажу вам, що кожний, хто гнівається на брата свого, підпаде судові” (Мт. 5, 21-22).

Своїми словами і діями Ісус ще виразніше виявляє позитивні вимоги заповіді щодо недоторканості життя. Їх можна віднайти вже в Старому Завіті, законодавство якого старалося захищати життя ненароджене, кволе чи zagrożене, дбало за чужинців, удовиць, сиріт, хворих та всіляких убогих (пор. Вих. 21, 22; 22, 20-26). Завдяки Ісусові ці позитивні вимоги набувають нової життєвості і розмаху, являючи весь свій засяг і глибину; вони передбачають не тільки турботу за життя *брата* (кривого, одноплеменця або чужинця, що мешкає в краю Ізраїля), але також відповідальність за чужих і навіть любов до *недругів*.

Жодна людина не є чужою тому, хто повинен *бути ближнім* усіх нужденних і почуватися відповідальним за їхнє життя, як учить промовиста й переконлива притча про доброго самарянина (Лк. 10, 25-37). Навіть ворог перестає бути ворогом для того, хто має обов’язок його любити (пор. Мат. 5, 38-48; Лк. 6, 27-35) і “чинити йому добро” (пор. Лк. 6, 27, 33, 35), ревно і безкорисливо задовольняти його життєві потреби (пор. Лк. 6, 34-35). Вершиною цієї любові є молитва за недругів, суголосна з далекоглядною Любов’ю Бога: “А я кажу вам: Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас; таким чином станьте синами Отця вашого, що на небі, який велить своєму сонцю сходити на злих і на добрих і посилає дощ на праведних і неправедних” (Мт. 5, 44-45; пор. Лк. 6, 28, 35).

Отже найглибшим виміром Божої заповіді, що охороняє життя людини, є *вимога виявляти повагу і любов* до кожної особи та її життя. Такі повчання звертає до християн Риму апостол Павло, посилаючись на слова Ісуса: “Бо заповіді: “Не чини перелюбу”, “Не вбивай”, “Не кади”, “Не пожадай”, і всякі інші заповіді містять у цьому слові: “*Люби твого ближнього, як себе самого*”. Любов ближньому зла не чинить. Любов, отже, - виконання закону” (Рим. 13, 9-10).

“БУДЬТЕ ПЛІДНІ Й МНОЖТЕСЯ І НАПОВНЯЙТЕ ЗЕМЛЮ ТА ПІДПОРЯДКОВУЙТЕ ЇЇ СОБІ” (БУТ. 1, 28): ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ ПЕРЕД ЖИТТЯМ

42. Захищати і підтримувати життя, шанувати його і любити – це наказ, який Бог дав кожній людині, закликаючи її – свій живий образ – розділити Його панування над світом: “І благословив їх Бог і сказав їм: “Будьте плідні й множьте і наповняйте землю та підпорядкуйте її собі; пануйте над рибою морською, над птаством небесним і над усяким звіром, що рухається по землі”” (Бут. 1, 28).

Біблійний текст повною мірою розкриває розмах і глибину *влади, якою Бог обдаровує людину*. Йдеться *передусім про панування над землею і кожною живою істотою*, як нагадує Книга Мудрості: “Боже батьків, Господи милосердя, [...] що своєю мудрістю витворив людину, щоб вона панувала над створіннями, які постали через тебе, і щоб керувала світом у святості й справедливості” (9, 1-3). Також Псалмоспівець оспівує владу людини як знак слави і величі, що дав їй Творець: “Поставив його володарем над творами рук твоїх, усе підбив йому під ноги: вівцю й усю скотину, та ще й дикого звіря, птицю небесну й рибу в морі, і все, що морськими стежками ходить” (Пс. 8, 7-9)

Людина покликана порати сад землі і доглядати його (пор. Бут. 2, 15); отже в особливий спосіб вона відповідальна за *середовище життя* (тобто за всю землю, яка з волі Бога має

слугувати гідності особи і її життю), - відповідальна не лише перед сучасністю, але й перед прийдешнім поколіннями. В цьому і полягає *екологічна проблема* в усіх її аспектах – від захисту природних “сфер проживання” різних видів тварин і розмаїтих форм життя до “екології людини” в точному значенні²⁸. Шлях до такого її розв’язання, яке зберігало б життя – кожне життя, вказують етичні засади, ясно й рішуче викладені на сторінках Біблії. По суті, “панування, надане Творцем людині, не означає абсолютної влади; не може бути також мови про свободу “користування” і зловживання речами. Обмеження, яке від початку наклав на людину Творець і яке символічно виражене в забороні “споживати плід дерева” (пор. Бут. 2, 16-17), ясно вказує: у видимій природі ми підлягаємо не лише біологічними законами, але також і моральним, що їх не можна порушувати безкарно”²⁹.

43. Певну участь людини в пануванні Бога виявляє також покладена на неї особлива відповідальність за істинно людське життя. Найурочистішим виявом цієї відповідальності є передавання життя через акт народження, який відбувається завдяки шлюбові чоловіка, про що нагадує нам II Ватиканський Собор: “Сам Бог це сказав: “Не добре чоловікові бути самому” (Бут. 2, 18), і “від початку створив їх чоловіком і жінкою” (Мт. 19, 4), бажаючи надати йому особливої участі у своїй власній справі сотворення, благословив чоловіка і жінку, мовлячи: “Будьте плідні і множетеся” (Бут. 1, 28)”³⁰.

Мовлячи про “особливу участь” чоловіка і жінки в “акті сотворення” їх Богом, Собор прагне підкреслити, що народження дитини – глибоко людська і вельми релігійна подія, адже вона освячує подружжя, яке є “одне тіло” (пор. Бут. 2, 24), присутністю самого Бога. Як я написав у *Листі до сімей*, “коли з подружнього єднання двох народжується нова людина, то приносить вона в світ особливий образ і подобу самого Бога: в біологію народження вписана генеалогія особистості. Якщо ми кажемо, що батьки є співробітниками Бога Творця в зачатті і народженні нової людини, то цим означенням указуємо не лише на закони біології, але і на те, що в людському батьківстві присутній сам Бог – присутній інакше, ніж у кожному іншому народженні у видимому світі, “на землі”. Бо тільки від Нього може походити “образ і подоба”, властиві людській істоті, так само як це було при сотворенні. Породження є продовженням сотворення”³¹.

Так учить, просто і промовисто, біблійний текст, який повідомляє про зойк радості першої жінки, “матері всіх живих” (пор. Бут. 3, 20). Єва, усвідомлюючи Боже втручання, скрикує: “Я придбала людину з Господньої ласки” (Бут. 4, 1). Тобто в акті народження, що ним батьки передають життя дитині, передається також – через створення безсмертної душі³² - образ і подоба самого Бога. Таким є сенс слів, якими починається “родовід нащадків Адама”: “Коли Бог створив людину, він створив її на подобу Божу. Сотворив Він їх – чоловіка й жінку, і благословив їх, і дав їм імя “людина”, тоді, коли створив їх. Як прожив Адам 130 років, то народився в нього син на його подобу й на його образ, і дав він йому імя Сет” (Бут. 5, 1-3). Власне, ця роль спільників Бога, котрий *передає свій образ новій істоті*, становить велич подружжя, готового “спів діяти з любов’ю Творця і Спасителя, який через них щодня звеличує і збагачує свою сім’ю”³³. Згідно з таким поглядом єпископ Амфілох звеличив вартість “святого шлюбу, вибраного і піднесеного над усіма земними дарами”, як тієї спільноти, що “є творцем народження і живописцем Божественного образу”³⁴.

Так чоловік і жінка, поєднуючись у шлюбі, залучаються до Божого творення: через народження приймається дар від Бога, і нове життя відкривається прийдешньому.

Однак незалежно від особливої місії батьків, *завдання опікуватися над життям і служити йому стосується до всіх, особливо, коли життя є найквалітнішим і найбезбороннішим*. Сам Христос

²⁸ Пор. Енци. Centesimus annus (1 травня 1991), 38: ААС 83 (1991), 840-841.

²⁹ Йоанн Павло II, Енци. Sollicitudo rei socialis (30 грудня 1987), 34: ААС 80 (1988), 560.

³⁰ Душопаст. Конст. про Церкву в сучасному світі, Gaudium et spes, 50.

³¹ Лист до Сімей Gratissimum sane (2 лютого 1994), 9: ААА 86 (1994), 878; пор. Пій XII, Енци. Humani generis (12 серпня 1950): ААС42 (1950), 574.

³² «Animas enim a Deo immediate creari catholica fides nos retinere iubet»: Пій XII, Енци. Humani generis (12 серпня 1950): ААС 42 (1950), 575.

³³ Душопаст. Конст. про Церкву в сучасному світі, Gaudium et spes, 50; пор. Йоанн Павло II, Adhort

³⁴ Єп. Амфілох, Nomile, II, 1: СССГ 3, 39.

нагадає нам про це, жадаючи, аби ми любили його в братах страждених: в голодних, спраглих, нагих, хворих, захожих та ув'язнених. Те, що чинимо ми кожному з них, чинимо самому Христові (пор. Мт. 25, 31-46).

**“ТИ СТВОРИВ МОЄ НУТРО” (ПС. 139 [138], 13):
ГІДНІСТЬ ІЩЕ НЕ НАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ**

44. Людське життя є особливо кволим і тендітним тоді, коли приходить у світ і коли полишає тлінність, аби перейти у вічність. Святе Письмо безліч разів закликає оточувати життя опікою і турботою, надто позначене хворобою і старістю. Якщо в біблійі бракує безпосередніх і недвозначних закликів охороняти життя біля його витоків, особливо перед народженням, так само як, зрештою, і перед лицем близько вже кінця, то це можна легко пояснити тим, що навіть самої можливості позбавлення життя чи бодай замаху на нього за таких обставин годі знайти в релігійних і культурних уявленнях Народу Божого.

Люд Старого Завіту боявся безплідності як прокляття, а чисельність нащадків уважав за благословення: “Спадок Господній – діти; плід лона - нагорода” (Пс. 127 [126], 3; пор. Пс. 128 [127], 3-4). Це переконання виникає між іншим із усвідомлення, що Ізраїль є народом Завіту, покликаним множитися згідно з обітницею, даною Авраамові: “Глянь же на небо і злічи зорі, коли можеш їх злічити! [...] Таке буде твоє потомство” (Бут. 15, 5). Однак передовсім слід сказати, що життя, передане батьками, має джерело в Богові. Свідчення цього можна знайти на багатьох сторінках Біблійі, які з повагою і любов'ю говорять про зачаття, витворення життя в лоні матері, народження і про щільний зв'язок, який існує між першою хвилиною існування і діянням Бога Творця.

“Перш, ніж я уклав тебе в утробі, я знав тебе; і перш ніж ти вийшов з лона, освятив я тебе” (Єр. 1, 5): *життя кожної людини, від самого початку, протікає згідно з Божим задумом.* Іов, перейнятий стражданнями, споглядає Божу дію, спостерігає її в пречудовому процесі витворення свого тіла в утробі матері, і це дозволяє йому зберегти довір'я і мати певність, що існує Божий план щодо його життя: “Руки твої мене склали й сотворили, і ти ж мене всього руйнуєш? Згадай, благаю, що ти мене виробив, неначе глину; і хочеш знову в порошок мене повернути. Чи ж ти не вилив мене молоком, не згустив мене сиром? Ти одяг мене шкірою й тілом, з костей і жил зіткнув еси мене. Ти дав мені життя і милість, і твоя опіка зберегла мій дух” (10, 8-12). Деякі псалми містять сповнений шани подив перед діянням Бога, котрий створив життя людини в лоні матері³⁵.

Чи можна припустити, що хоча б мить цього чудового процесу народження життя не підлягала мудрому і сповненому любові діянню Творця і була віддана на поталу людської сваволі? Безумовно, так не думає мати сімох братів, виказуючи свою віру в Бога, котрий є джерелом і запорукою життя від миті зачаття, і разом з тим підставою надії на нове життя після смерті: “Не знаю я, як ви в моїм лоні з'явилися, не я дала вам дух життя, не я звела, до купи первні вашого тіла, тож Творець світу, який творив людину, коли вона поставала, який дав буття всім істотам, - віддасть назад вам у своєму милосерді дух життя, бо ви тепер жертвуєте собою задля його святих законів” (2 Мак. 7, 22-23).

45. Одкровення Нового Завіту безумовно підтверджує *визнання вартості життя від миті зачаття.* Коли Єлизавета вагітніє, то виповідає свою радість словами хвали плідності і сповненого турботи очікування нового життя: “Господь [...] зглянувся, щоб зняти мою ганьбу між людьми” (Лк. 1, 25). Ще сильніше вартість особи від миті її зачаття наголошується в зустрічі Діви Марії та Єлизавети й одночасно – двох дітей, що їх вони носять у лоні. Це власне діти сповіщають настання месіанської ери: в мить їх зустрічі починає діяти відкупна сила присутності Сина Божого серед людей. “Швидко, - пише св. Амбросій, - стає відчутною благодать, яка плине від приходу Марії і від присутності Господа. [...] Єлизавета першою почула голос, але Йоан – вплив благодаті; Єлизавета чує відповідно із законами природи, Йоан радіє з погляду на таїну; Єлизавета відчула прихід Марії, Йоан же – Христа; жона спостерегла прихід Жони, дитина – прихід Дитяти. Жінки

³⁵ Див. Напр. Пс. 22 [21], 10-11: 71 [70], 6; 139 [138], 13-14.

розмовляють про милості, що їх вони отримали, а діти в материнських лонах вочевидноють ласку і таємницю милосердя задля добра самих матерів й обидві силою подвійного чуда пророкують, натхненні синами, яких носять в лоні. Про сина сказано, що він радіє, а про матір, що вона сповнилася Духом, але син, виповнений Святим Духом, сповнив також матір”³⁶.

“Я БУВ НЕПОХИТНИЙ У ДОВІР’І НАВІТЬ ТОДІ, КОЛИ КАЗАВ: “ЯКИЙ ЖЕ Я НЕЩАСНИЙ!”” (ПС. 116 [115], 10): ЖИТТЯ В СТАРОСТІ І СТРАЖДАННІ

46. Так само, коли йдеться про останні миті життя, було б анахронізмом шукати в біблійному Одкровенні безпосереднього розв’язання сучасної проблеми пошанування старих і хворих, або очікувати виразного засудження спроб насильницьки викликати їхню передчасну смерть. Адже в цьому культурному і релігійному контексті спокуси такого штибу відсутні. Навпаки, в особі старої людини, з уваги на її мудрість і досвід, вбачається незаступне багатство для родини і суспільства.

Старість тішиється повагою й оточена шаную (пор. 2 Мак. 6, 23). Праведник не прохає звільнити від старості і її тягаря; навпаки, молиться так: “БО ти моя надія, Господи – Господь моє уповання від юності моєї. [...] Аж до самої старості й сивини – не покидай мене, о Боже, поки не оповім про твоє рамено цьому роду, усім, що прийдуть, - про твою потугу” (Пс. 71 [70], 5, 18). Месіанська ера уявляється часом, коли “не буде більше [...] старця, який не сповнить свого віку” (Іс. 65, 20).

Як залежить зустрічати в старості невідворотний схил життя? *Як слід поводити себе перед лицем смерті? Віруюча людина знає, що її життя в руках Бога:* “Ти держиш мою долю” (пор. Пс. 16 [17], 5) і згодна прийняти від Нього також і смерть: “Це вирок Господній для кожного тіла: навіщо ж іти тобі проти волі Всевишнього?” (Сир. 41, 4). Людина не є володарем смерті, так само, як і життя; в житті і смерті вона мусить цілковито довіритися “волі Всевишнього”, задумові Його любові.

І під час *хвороби* людина покликана зберігати таку саму вірність Господові і відновлювати в собі глибоку довіру до Того, котрий “зціляє всі [...] недуги” (Пс. 103 [102], 3). Коли людині здається, що вже нема шансу одужати – так що хочеться заволати: “Дні мої, неначе тінь, що простягнулась, і сам я, неначе трава в’яну” (Пс. 102 [101], 12) – навіть у такій час віруючи повен незламної віри в животворну силу Бога. Хвороба не вкидає його в розпач і не заохочує шукати смерті, але радше гукати зі сподіванням: “Я був непохитний у довір’ї навіть тоді, коли казав: “Який же я нещасний!” [...] Господи, Боже мій, я візвав до тебе, і ти вилікував мене. Господи, ти вивів із Шеолу мою душу і оживив мене з-поміж тих, що сходять в яму” (Пс. 116 [115], 10; 30 [29], 3-4).

47. Місія Ісуса і численні приклади зцілення показують, *як сильно Бог піклується і про тілесне життя людини.* Отець послав Ісуса як “лікаря тіла і душі”³⁷, аби сповіщав Добру Новину убогим і зціляв рани скрушених серцем (пор. Лк. 4, 18; Іс. 61, 1). Відтак він сам, розсилаючи в світ учнів, доручав їм місію, в якій проповідування Євангелії поєднано зі зціленням недужих: “Ідіть проповідуйте, кажучи, що Царство Небесне – близько. Оздоровлюйте недужих, воскрешайте мертвих, очищуйте прокажених, бісів виганяйте” (Мт. 10, 7-8; пор. Мр. 6, 13; 16, 18).

Безумовно, *для віруючого тілесне життя в його земному стані не є абсолютною вартістю*, так щоби він міг бути примушений зректися вищої благодаті, як про те говорить Ісус: “... Хто хоче спасти свою душу, той її погубить; а хто погубить свою душу мене ради та Євангелії, той її спасе” (Мр. 8, 35). Новий Завіт дає цьому численні приклади. Ісус не вагається принести себе в жертву; ві з доброї волі офірує Отцю своє життя за друзів своїх (пор. Йо. 10, 15-17). І смерть Йоана Хрестителя, предтечі Спасителя, також свідчить, що зимне існування не є абсолютним благом: важливіша від нього вірність слову Божому, навіть тоді, коли це може коштувати життя (пор. Мр. 6, 17-19). І Стефан, коли його як вірного свідка воскресіння Христова мають стратити,

³⁶ Св. Амбросій, *Expositio Evangelii secundum Lucam*, II, 22-23: CCL 14, 40-41.

³⁷ Св. Ігнатій Антіохійський, *Ad Ephesios*, 7, 2: *Patres Apostolici*, вид. Ф. К. Функом, II, 82.

наслідує Учителя і виходить на зустріч своїм кривдникам зі словами прощення (пор. Ді. 7, 59-60), торуючи шлях незліченим лавам мучеників, від початку оточених шаную Церкви.

Проте людина не може вільно розв'язувати питання, жити йому чи вмерти; єдиним і абсолютним Владикою, що владен це вирішити, є Творець – Той, у котрому “Живемо, рухаємося й існуємо” (Ді. 17, 28).

“УЧІ ТІ, ЯКІ ПИЛЬНУЮТЬ ЇЇ, БУДУТЬ ЖИТИ” (Вар. 4, 1): ВІД ЗАКОНУ, ДАНОГО НА СИНАЙІ, ДО ДАРУ СВЯТОГО ДУХА

48. Життя носить в собі невитравний запис *істини*. Людина, приймаючи дар Божий, повинна прагнути *збереження життя в цій суттєвій істині*. Відхилитися від неї означає засудити самого себе на мирне й нещасливе існування і, врешті, стати прямою загрозою для інших, - якщо бар'єри, які за будь-яких обставин гарантують життю повагу і захист, буде зруйновано.

Істинність життя явлена в Божих заповідях. Слово Боже вказує точний напрям, якому має слідувати життя, аби шанувати свою істину і зберігати гідність. Не лише окрема заповідь “не вбиватимеш” (Вих. 20, 13; Втор. 5, 17) охороняє життя: весь *Закон Господа* служить його захистові, бо являє ту істину, в якій воно знаходить своє повне значення.

Тому не дивно, що Завіт, який Бог уклав зі своїм народом, так тісно пов'язаний з перспективою життя і в його тілесному вимірі. Заповідь подана в Завіті як *дорога життя*: “Гляди, сьогодні я появив перед тобою життя і добро, смерть і лихо! Як слухатимеш заповіді Господа, Бога твого, ходитимеш його дорогами та додержуватимешся його заповідей, установ і рішень, - то житимеш і розмножишся, і Господь, Бог твій, поблагословить тебе на землі, що йдеш її зайняти” (Втор. 30, 15-16). Ідеться не лише про Ханаанську землю і народ Ізраїля, але про світ сучасний і прийдешній та про існування всього людства. Бож цілком неможливо, щоб життя зберігало свою автентичність, віддаляючись від добра; добро ж суголосне із самою суттю Божих заповідей, з “життєвими законом” (пор. Сир. 17, 11). Добро, яке належить робити, є для життя не гнітючим тягарем, а істотно правдою, яку можна творити тільки чинячи добро.

Отже, *Закон як цілість* повністю охороняє життя людини. Цим пояснюється, чому так важко виконувати заповідь “не вбивай”, не додержуючись інших “живих слів” (пор. Ді. 7, 38), з якими вона пов'язана. Поза таким оточенням ця заповідь обертається всього-на-всього звичною зовнішньою заборонаю. За надзвичайних обставин людина негайно починає дошукуватися способів її обмежити, послабити чи ухилитися від неї. І тільки тоді, коли ми відкриті всій повноті істини щодо Бога, людини й історії, заповідь “не вбивай” сяє благодаттю для людини в усіх її вимірах і відношеннях. У цій перспективі ми можемо досягнути всю повноту істини, що міститься в словах Второзаконня, які Ісус повторює як відповідь на першу спокусу в пустині: “Не тільки хлібом живе людина, але всім, що виходить з уст Господніх” (8, 3; пор. Мт. 4, 4).

49. Історія Ізраїля показує, як *важко зберегти вірність законові життя*, що його Бог вписав у серця людей і ввірив народові Завіту на горі Синай. Коли дехто ходив шляхами, суперечними з Божим задумом, то Пророки передовсім різко нагадували, що тільки Бог – істинне джерело життя. Ми читаємо у Єремії: “Подвійний бо злочин учинив народ мій: покинули мене, джерело води живої, і повикопували собі копанки, копанки діряві, що води не держать” (2, 13). Пророки викривають тих, хто зневажає життя і порушує права людини: “топчуть голови вбогих у земний порох” (Ам. 2, 7); “сповнили це місце безвинною кров'ю” (Єр. 19, 4). Пророк Єзекиїл не раз таврує за це Єрусалим, називаючи його “кровожерне місто” (пор. 22, 2; 24, 6, 9) і “городом, що проливає власну кров посеред себе” (пор. 22, 3).

Розвінчуючи злочини проти життя, Пророки намагалися передовсім розбудити очікування *нової засади буття*, що здатна покласти підвалину для оновленого зв'язку з Богом і братами. Вони відкривали виняткові і не знані доти можливості зрозуміти й здійснити всі вимоги *Євангелії життя*. Це уможливиться тільки завдяки Божому дарові, який очищає і оновлює: “Я окроплю вас чистою водою, і ви очиститесь; я вас очищу від усіх ваших кумирів. Я дам вам нове серце, і новий дух вкладу в ваше нутро” (Єз. 36, 25-26; пор. Єр. 31, 31-34). Це “нове серце” дозволяє зрозуміти і здійснити найістинніший і найглибший сенс життя: ним є *дар, який виповнюється у*

віддаванні себе. Саме таке піднесене послання про вартість життя висловлене у біблійній постаті Слуги Господнього: “Якщо він принесе своє життя в покуту, то узрить потомство, житиме довго. [...] Після трудів душі своєї він побачить світло” (Іс. 53, 10-11).

Закон виповнюється в житті і діяльності Ісуса з Назарета, а нове серце дається людині через посередництво Його Духа. Ісус бо прийшов не усунути, а доповнити закон – золоте правило взаємної любові є сумою Закону і Пророків (пор. Мт. 7, 12). В Ісусі закон остаточно стає “євангелією”, доброю новиною про Божу владу над світом, що вона повертає всяке існування до його коріння і до первинного призначення. Це є *Новий Закон*, “закон духа, [що дає] життя в Христі Ісусі” (Рм. 8, 2), в його під ставовим виявленні є *дарування себе з любові до братів*: “Ми знаємо, що ми перейшли від смерті до життя, бо любимо братів” (1 Йо. 3, 14), подібно до Христа, котрий віддає життя за друзів своїх (пор. Йо. 15, 13). Це іє закон свободи, радості та щастя.

“СПОГЛЯДАТИМУТЬ НА ТОГО, КОГО ПРОКОЛОЛИ” (Йо. 19, 37): НА ДЕРЕВІ ХРЕСТА ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ЄВАНГЕЛІЯ ЖИТТЯ

50. Закінчуючи цей розділ, присвячений роздумам над християнським посланням про життя, мені хотілося б затриматися на кожному з вас, - аби повністю зануритися у споглядання *Того, кого прокололи* і який усіх притягає до себе (пор. Йо. 19, 37; 12, 32). Звертаючись до “зображення” розп’яття (пор. Лк.23, 48), ми можемо побачити в тому славетному дереві звершення і повне одкровення всієї *Євангелії життя*.

Рано по полудню Великої П’ятниці “темрява по всій землі настала аж до дев’ятої години, бо затьмарилось сонце; а й завіса храму роздерлася посередині” (Лк. 23, 44-45). Це – картина могутнього космічного перевороту, нелюдського змагання між силами добра і зла, між життя і смертю. Сьогодні ми також перебуваємо в самому центрі драматичної боротьби між “культурою смерті” і “культурою життя”. Але цей морок не може закрити сяйво хреста; навпаки, на його тлі хрест ясніє ще виразніше і чіткіше, являючи собою вісь, сенс і мету всієї історії і кожного людського життя.

Ісуса прибито до хреста і піднесено над землею. Він переживає мить своєї найбільшої “немочі”. Здається, Його повністю віддано на глум кривдників і знуцання катів: з Нього глузують, Його беруть на кпини й хулять (пор. Мр. 15, 24-36). Але саме через це римський сотник, “бачивши, [...] що так віддав Духа, сказав: “Чоловік цей справді був Син Божий”” (Мр. 15, 39). Так тожсамість Сина Божого проявляється у мить Його найбільшої слабості: *на Хресті явлена Його слава!*

Своєю смертю Ісус проливає світло на сенс життя і смерті кожної людської істоти. Перед смертю Він молиться до Отця, прохаючи прощення для своїх переслідувачів (пор. Лк. 23, 34), а злочинцеві, котрий просить Ісуса згадати його в Своєму царстві, відповідає: “Істинно кажу тобі: Сьогодні будеш зо мною в раї” (Лк. 23, 43). Після Його смерті “гроби відкрилися, багато тіл святих померлих устали” (Мт. 27, 52). Спасіння, що відбулося через Христа, - це дар життя і воскресіння. Всім своїм життям Ісус обдаровував людей спасінням, зціляючи і благословляючи їх (пор. Ді. 10, 38). Та чуда, зцілення й навіть воскресіння були знаком іншого спасіння – прощенням гріхів, тобто звільненням людини від найдошкульнішої хвороби і піднесенням її до життя Самого Бога.

На Хресті оновлюється і довершується у повній і остаточній досконалості чудо зі змієм, що його підняв Мойсей у пустелі (пор. Йо. 3, 14-15; Чис. 21, 8-9). Так і тепер кожна людина, відсуваючи загрозу своєму існуванню, може звести погляд на Того, хто був проколотий, і знайти надію, визволення і відкуплення.

51. Ще одна подія привертає мою увагу і глибоко зворушує мене: “І, скоштувавши оцту, вимовив Ісус: “Звершилось”; і схиливши голову, віддав духа” (Йо. 19, 30). І римський воїн “проколов Йому списом бік, і потекла негайно ж кров – і вода” (Йо. 19, 34).

Тепер уже звершилось. Вислів “віддав духа” описує смерть Ісуса подібною до смерті кожної людини, але, здається, вказує і на “дар Духа”, яким Він рятує нас від смерті і відкриває для нового життя.

Людина отримує частку в житті самого Бога. Через таїнства Церкви (їхніми символами є кров і вода, що витекли з боку Христа) це життя безнастанно передається синам Божим, і тому вони стають народом Нового Завіту. З *Хреста – джерела життя – народився і поширився “народ життя”*.

Споглядання Хреста веде нас до глибинних коренів усього, що сталося. Ісус, прийшов у світ, сказав: “Ось Я іду вчинити Твою волю” (пор. Євр. 10, 9). Він у всьому був покірний Отцю і, “полюбивши своїх, що були в світі, полюбив їх до кінця” (Йо. 13, 1), - віддав за них до решти самого себе.

Він, котрий “прийшов не на те, щоб Йому служити, лише щоб служити й віддати своє життя як викуп за багатьох” (Мр. 10, 45), осягає на Хресті вершину любові: “Ніхто неспроможне любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає” (Йо. 15, 13). І він умер за нас, коли ми ще були грішниками (пор. Рим. 5, 8).

Тим самим Ісус звіщає, *що життя сягає своєї вершини, свого сенсу і своєї звершеності, коли воно віддається в дар*.

У цьому місці наше розміркування стає хвалою та подякою і заразом спонукає нас наслідувати Ісуса і йти за Ним (пор. 1 Пт. 2, 21)

Ми також покликані віддати життя за братів, справджуючи істинний сенс і призначення нашого буття.

Ми здатні до цього, бо Ти, о Господи, дав нам приклад і силу Твого Духа. Ми зможемо це вчинити, якщо кожного дня, з Тобою і так, як Ти, будемо покірні волі Отця.

Отож дозволь нам, аби ми вміли великодушно і з серцем слухняним слухати кожне слово, яке виходить з уст Божих: так ми навчимося не лише “не вбивати” людського життя, але й шанувати, любити і зміцнювати.

Розділ III

НЕ ВБИВАЙ

СВЯТИЙ БОЖИЙ ЗАКОН

“ЯК ХОЧЕШ УВІЙТИ В ЖИТТЯ, ДОДЕРЖУЙ ЗАПОВІДЕЙ” (Мт. 19, 17): ЄВАНГЕЛІЯ І ЗАПОВІДЬ

52. “Аж ось один приступив до нього й каже: “Учителю! Що доброго маю чинити, щоб мати життя вічне?” Ісус сказав до нього: “... Як хочеш увійти в життя, додержуй заповідей”” (Мт. 19, 16-17). Учитель говорить про вічне життя, тобто про участь у житті самого Бога. Дорога до цього життя лежить через виконання Божих заповідей, а отже й заповіді “не вбивай”. Це перший з десяти наказів, що їх Ісус нагадав молодикові, котрий питав Його, яких заповідей слід дотримуватись: “А Ісус до нього: “Не вбивай, не чини перелюбу, не кради ...”” (Мт. 19, 18).

Заповідь Божу не можна ніколи відділяти від Його любові: вона завжди є даром, котрий має слугувати розвитку людини та її радості. Як так заповідь становить істотний складник і первінь Євангелії, навіть більше – сама стає “євангелією”, тобто доброю і радісною звісткою. Євангелія життя також є для людини великим Божим даром і обов’язком водночас. У вільній особі вона пробуджує подив та вдячність і вимагає, щоби та приймала, берегла й цінувала її з живим відчуттям відповідальності – Бог дає людям життя, аби вони його любили, шанували і підтримували. Отже, дар стає заповіддю, а сама заповідь є даром.

Творець хотів, аби людина, живий образ Божий, була царем і владикою. “Бог, пише св. Григорій Бійський, - створив людину такою, аби вона могла виконувати свою роллю царя землі. [...] Людина створена за подобою владики всесвіту. Отже від самого початку закладено в її природі риси владарювання. [...] Людина створена за подобою владики всесвіту. Отже від самого початку закладено в її природі риси владарювання. [...] Людина також є владикою. Створена панувати над світом, вона отримала образ, подібний до образу владики всесвіту і є Його живою подобою, що завдяки своїй гідності прилучається до досконалості Божественного взірця”³⁸. Людина, яка покликана плодитися й множитися, підпорядковувати землю й панувати над усіма нижчими істотами (пор. Бут. 1, 28), є царем і владикою не лише речей, але передовсім самої себе³⁹ і, в певному розумінні, життя – воно ж бо людині дане і може бути передане через дітонародження, здійснюване в любові і з повагою до Божого задуму. Проте це не абсолютна, а *вжиткова* влада, уречевлене відображення єдиної і нескінченної влади Бога. Тому людина мусить використовувати її з *мудрістю і любов’ю*, долучаючись до невимірної мудрості і любові Бога через вільний і радісний послух Його святим Законам (пор. Пс. 119 [118]). Джерелом і живильною силою цього послуху є усвідомлення Господніх заповідей як дару милості, якій довірено людині лише для блага, аби оберігати її гідність і вести до щастя.

Людина не є абсолютним володарем і самовладним суддею речей, тим більше життя, але “виконавцем плану, що його поклав Творець”⁴⁰, і в цьому полягає її незрівняна велич. Людина отримала життя як скарб, якого їй не вільно змарнувати, і як талант для розумного порядкування. Людина має звітуватися за нього перед своїм Господом (пор. Мт. 25, 14-30; Лк. 19, 12-27).

“ВІД КОЖНОЇ ЛЮДИНИ ВИМАГАТИМУ [ЗА] ЖИТТЯ ЛЮДНИ” (БУТ. 9, 5): ЛЮДСЬКЕ ЖИТТЯ Є СВЯТИМ І НЕДОТОРКАНИМ

53. “Людське життя є святе, поза як від самого початку вимагає “творчого діяння Бога” і назавжди залишається в особливій причетності до Творця, єдиної своєї мети. Сам Бог є

³⁸ Св. Григорій Нікійський, De hominis opificio, 4: PG 44, 136.

³⁹ Пор. Св. Йоан Дамаскін, De fide orthodoxa, 2, 12: PG 94, 920, 922 (цит. за: Св. Тома Аквінський, Summa Theologiae, I-II, Prol.).

⁴⁰ Павло VI, Енци. Humanae vitae (25 липня 1968), 13: AAS 60 (1968), 489.

Господарем життя, від початку і до кінця. Ніхто, ні за яких обставин, не може привласнити собі права знищення невинної людської істоти”⁴¹, - такими словами Настанова *Donum vitae* викладає основний зміст Божого Одкровення про святість і недоторканість людського життя.

Святе Письмо вочевидь виступає заповідь “не вбиватимеш” як Божий наказ (Вих. 20, 13; Втор. 5, 17). Міститься вона в Декалозі – у самому серці Завіту, укладеному між Богом і обраним народом; однак була присутня ще в первісному завіті, який Бог уклав з людством після потопу – очисної кари за поширення гріха і насильства (пор. Бут. 9, 5-6).

Бог проголошує себе абсолютним Господарем життя людини, створеної на Його образ і подобу (пор. Бут. 1, 26-28). Тому людське життя набуває святості і недоторканості, відбиваючи недоторканність самого Творця. Власне тому сам бог стане суворим суддею кожного порушення заповіді “не вбивай”, - цієї підстави людського співіснування. Він є *goel*, тобто “оборонець невинних” (пор. Бут. 4, 9-15; Іс. 41, 14; Єр. 50, 34; Пс. 19[18], 15). У такий спосіб Бог зазначає, що “не радіє з погібелі живучих” (пор. Мудр. 1, 13). З цього може тішитися тільки Сатана: через його заздрість смерть увійшла у світ (пор. Мудр. 2, 24). Це він, “душогубець від початку”, а також “брехун і батько лжі” (пор. Йо. 8, 44), зводячи людину, скеровує її до гріха і смерті, видаючи їх за мету й вінець життя.

54. Заповідь “не вбивай” має виразно негативний зміст, бо визначає граничні межі, яких ніколи не можна переходити. Однак опосередковано вона схиляє до позитивної поведінки, яка передбачає беззастережну пошану до життя, його захист і простування вперед дорогою любові, що дарується, приймається і слугує. Отак і народ Завіту, хоча важко й поволі, торував шлях до такої поведінки, готуючи себе до великого звищення Ісуса: заповідь любити ближнього подібна до заповіді любити Бога. “На ці дві заповіді весь закон і пророки спираються” (пор. Мт. 22, 36-40). “Бо заповіді [...] “Не вбивай”, [...] і всякі інші заповіді, - наголошує апостол Павло, - містяться у цьому слові: “Люби твого ближнього, як себе самого”” (Рм. 13, 9; пор. Гл.5, 14). Заповідь “не вбивай”, прийнята і виповнена в Новому Законі, залишається незмінною умовою, “щоб увійти в життя” (пор. Мт. 19, 16-19). Така ж перспектива окреслена й у рішучих словах апостола Йоана: “Кожен, хто ненавидить брата свого, - душогубець, а ви знаєте, що ніякий душогубець не має в собі життя вічного” (1 Йо. 3, 15).

Жива Традиція Церкви від самого свого початку рішуче підтверджувала заповідь “не вбивай”, як свідчить про це *Дідахе*, найдавніший поза біблійний християнський текст: “Існує два шляхи: один – життя, другий – смерті; відмінність же величезна між тими шляхами [...] Друга ж заповідь учення така: не вбивай, [...] не вбивай плоду, не відбирай життя немовляти. А ось шлях смерті: [...] не знаючи милосердя до нещасних, не допомагають стражденому, не зважають на Творця, натомість без докорів сумління забивають немовлят і витравлюють плід, відвертаються від убогих, пригнічують кривджених, боронять багатих, а бідних судять несправедливо, - вони сповненні гріха. Ви, діти, не майте з цим нічого спільного!”⁴².

Впродовж усього часу Традиція Церкви завжди однозначно наголошувала безумовну і тривку вартість заповіді “не вбивай”. Загальновідомо, що споконвіку вбивство вважалося одним із трьох найтяжчих гріхів (укупі зі зрадою віри та перелюбом), і що розкаяний убивця мусів відбутися особливо тривалу і важку прилюдну спокуту, перш ніж його прощали і повно приймали до церковної громади.

55. Це не дивно, адже вбивство людської істоти, - образу Божого, є особливо тяжким гріхом. *Лише Бог є Господарем життя!* Однак під впливом численних і часто драматичних подій, які відбуваються в особистому та суспільному житті, думка віруючих прагне повніше і глибше усвідомити, що саме заповідь Бога забороняє і що приписує⁴³. Адже трапляються випадки, коли вартості, що містяться у Законі Божому, набирають обрисів справжнього парадоксу. Наприклад, за

⁴¹ Конгр. Наук Віри, настанова про пошану до людського життя, яке народжується і про гідність дітонародження *Donum vitae* (22 лютого 1987): Вступ, 5: AAS 80 (1988), 76-77, пор: Катехизм Католицької Церкви, №2258

⁴² *Didache*, I, 1; II, 1-2; V, 1, 3: *Patres Apostolici*, вид. Ф.К. Функа, I, 2-3, 6-9, 14-17; пор. Послання Псевдо-Барнаби, XIX, 5 фр. 90-93.

⁴³ Пор. Катехизм Католицької Церкви, №№ 2263-2269; пор. Катехизм III Трид. Соб., 327-332.

обставин *правоможного самозахисту* важко узгодити право боронити своє життя і вимогу не зашкодити життю іншої людини. Не викликає сумніву, що внутрішня вартість життя, а також обов'язок любити самого себе, так само як інших, складають підставу *справжнього права на самозахист*. Навіть заповідь любити ближнього, виголошена в Старому Завіті і підтверджена Ісусом, за мірило приймає любов до самого себе: “Будеш любити ближнього твого, як себе самого” (Мр. 12, 31). Тому ніхто не може відмовитись від права на власну оборону лише тому, що недостатньо любити життя чи самого себе, але єдине силою героїчної любові, котра згідно з духом євангельських добродійств (пор. Мт. 5, 38-48) поглиблює і перетворює любов до себе в рішучу готовність на самопожертву, найвищим взірцем якої є Господь Христос.

З іншого боку, “узаконений самозахист може бути не лише правом, а й поважним обов'язком того, хто відповідає за життя іншої особи, за спільне добро родини або держави”⁴⁴. Але, на жаль, буває і так: щоб знешкодити нападника, іноді доводиться позбавити його життя. В такому випадку спричинення смерті належить поставити на карб самому нападникові, що наразив себе, навіть коли він несповна розуму і не підлягає моральній відповідальності⁴⁵.

56. Під цим же кутом належить розглядати проблему смертної кари. У Церкві (так само як і в світських колах) дедалі голосніше лунають вимоги що найобмеженішого її застосування або навіть повного скасування. Цю проблему треба завести в контекст карної справедливості, котра мусить бути як найвідповідальнішою людській гідності, і, зрештою, Божому задумові щодо людини і суспільства. Справді, покарання, що його встановлює держава, має на меті передовсім “виправлення безладу, який виник через правопорушення”⁴⁶. Світська влада повинна протидіяти порушенню прав особи і суспільства, накладаючи на винуватця відповідне покарання як умову повернення йому права користуватися своєю свободою. Таким чином влада захищає громадський порядок і безпеку людей, а для самого злочинця кара є допомогою та спонукую до виправлення й водночас відплатою за скоєння⁴⁷.

Очевидно, що для досягнення таких цілей *міра й обсяг покарання* повинні бути ретельно зважені й оцінені. Вони не повинні сягати вищого ступеня, - позбавлення життя, - за винятком конечної потреби, коли немає інших способів захисту суспільства. Однак нині завдяки дедалі кращій розбудові пенітенціарних установ таке трапляється дуже рідко, може й ніколи.

В кожному разі має силу засада, означена в новому *Катехизмі Католицької Церкви*: “Якщо безкровні засоби є достатніми, щоб захистити життя людей від нападника і забезпечити громадський порядок й особисту безпеку, то влада повинна застосувати їх, бо вони краще узгоджуються з конкретними умовами суспільного блага і більше відповідають гідності людської особи”⁴⁸.

57. якщо така велика увага приділяється пошані кожного життя, навіть життя злочинця й нападника, то щодо *невинного* заповідь “не вбивай” має абсолютну вартість, - тим більше тоді, коли ця людина квола та безборонна й остаточний захист від сваволі та насильства інших віднаходить лише в необмеженій силі Божої заповіді.

Справді, цілковита недоторканість невинного людського життя – це моральна істина, яка безпосередньо впливає з повчань Святого Письма, незмінно визнається Традицією Церкви й одностайно проголошується її Магістерією. Така одностайність є одностайністю є очевидним плодом тієї “надприродної суті віри”, пробудженої й утвердженої Святим Духом, яка оберігає Божий люд від блукань, виявляючи “загальну згоду у справах віри і моралі”⁴⁹.

Оскільки в сумліннях й в суспільній свідомості поступово стирається розуміння того, що пряме позбавлення життя будь-якої невинної людської істоти (особливо на початках і при кінці її існування) є безумовним і тяжким моральним переступом, *Магістерія Церкви* [вчительський уряд]

⁴⁴ Катехизм Католицької Церкви, № 2265.

⁴⁵ Пор. Св. Тома Аквінський, *Summa Theologiae*, II-II, q. 64, a. 7; Св. Альфонс, *Theologia moralis*, I III, tr. 4, c. 1, dub. 3.

⁴⁶ Катехизм Католицької Церкви, № 2266.

⁴⁷ Пор. там таки.

⁴⁸ Там таки, № 2267.

⁴⁹ Пор. II Vat. Соб., догм. Конст. про Церкву, *Lumen gentium*, 12.

подвоїла захист святої й недоторканної природи людського життя. З Папською Магістерією, яка особливо часто зверталася до цього питання, завжди було суголосне єпископальне вчення, що міститься в численних і розлогіх доктринальних і пастирських документах, виголошених єпископськими конференціями й окремим єпископами. II Ватиканський собор також стисло, але рішуче і недвозначно висловився з цього приводу⁵⁰.

І тому силою Христової влади, наданої Петрові і його Наступникам, ми у згоді з єпископами Католицької Церкви *підтверджуємо, що пряме й умисне вбивство невинної людської істоти завжди є важкою аморальною дією*. Корені цієї доктрини ґрунтуються на неписаному законі, що його кожний, дякуючи світлові розуму, віднайде у власному серці (пор. Рм. 2, 14-15); її підтверджено Святим Письмом, передано Традицією, вона викладається особливою й загальною Магістерією Церкви⁵¹.

Свідоме й добровільне рішення позбавити життя невинну людську істоту завжди з погляду моралі є злом і ніколи не може бути дозволене ні як мета, ні як засіб досягти доброї мети. Адже це поважний непослух моральному запові, а отже і самому Богові, який є його творцем й гарантом; такий акт суперечить первісним чеснотам – справедливості й любові. “Ніхто і ніщо не може дати право на вбивство невинної людської істоти, хай це буде ембріон чи плід, дитина чи дорослий, людина стара, безнадійно хвора чи при смертна. Поготів, ніхто не може домагатися, аби було виконано цей акт убивства щодо нього самого чи щодо іншої особи, яка вимагає опіки – з таким рішенням не можна погодитися ні прямо, ні умовно. Жодна влада не має законного права ані до цього змушувати, ані це дозволяти”⁵².

З погляду права на життя кожна невинна людська істота є цілком рівна з будь-якою іншою. Ця рівність є підставою гідних соціальних стосунків, котрі, щоб бути такими, мають ґрунтуватися на істині й справедливості, визнаючи і боронячи кожную людину як особу, а не як річ, що нею можна розпоряджатися. Щодо моральної норми, яка забороняє вбивство невинної людської істоти, то “*немає ні для кого жодних привілеїв або винятків*. Не має ніякого значення, чи хтось є володарем світу, чи останнім “злідарем” на цій землі – перед вимогами моралі всі ми цілковито рівні”⁵³.

“КОСТІ МОЇ НЕ БУЛИ СХОВАНІ ВІД ТЕБЕ, КОЛИ ПОСТАВ Я ТАЄМНИЧО” (ПС. 139 [138], 15-16): ОБУРЛИВИЙ ЗЛОЧИН ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ

58. серед усіх злочинів, які людина може вчинити життя, переривання вагітності має риси, роблять цей переступ особливо серйозним і гідним осуду. II Ватиканський Собор зазначив, що разом із дітогубством це – “найважливіше лиходійство”⁵⁴.

Однак тепер люди усвідомлюють його злочинність дедалі слабше. Ментальне, звичаєве й правове схвалення переривання вагітності промовисто засвідчує небезпечну моральну кризу, яка поступово руйнує здатність розрізняти добро і зло, навіть коли йдеться про засадне право на життя. Загрозливість цього становища нині особливо потребує мужності, щоби зазирнути правді в очі й *назвати речі своїми іменами*, не піддаючись зручним поступкам і спокусам ошукати самих себе. В таких умовах пересторога Пророка лунає дедалі суворіше: “Горе тим, що зло добром звать, а добро – злом; що з п'ятми роблять світло, а зо світла – п'ятму; що гірке роблять солодким, а солодке гірким!” (Іс. 5, 20). Якраз на прикладі переривання вагітності часто подибуємо двозначні формулювання (на кшталт “захід”), призначені приховати його істинну природу й послабити тягар у суспільній свідомості. Можливо, вже сама ця мовна особливість – *ознака неспокою сумління*. *Проте жодне слово не ладне змінити істини: переривання вагітності – не важить, у який спосіб виконане, - є свідомим і прямим убивством людської істоти між зачаттям і народженням – на самих початках її життя*.

⁵⁰ Пор. душопаст. Конст. про Церкву в сучасному світі, *Gaudium et spes*, 27.

⁵¹ Пор. Догм. Конст. про Церкву, *Lumen gentium*, 25.

⁵² Конгр. Науки Віри, декл. про евтаназію *Iura et bona* (5 травня 1980), II: AAS 72 (1980), 546.

⁵³ Іван Павло II, Енци. *Veritatis splendor* (6 серпня 1993), 96: AAS 85 (1993), 1209.

⁵⁴ Душопаст. Конст. про Церкву в сучасному світі, *Gaudium et spes*, 51: «Зігнання плоду, як і дітогубство – найжахливіші лиходійства».

Моральний тягар переривання вагітності постає в усій повноті від усвідомлення, що йдеться про вбивство, надто якщо задуматися над його особливими обставинами. Адже людина знищується на порозі життя, отже вбивається *найневинніша* істота, яку тільки можна собі уявити: вона не може бути нападником взагалі, а несправедливим і поготів! Вона настільки *квола* і безборонна, що позбавлена навіть того мізерного захисту, яким для немовляти є його благальний крик і плач. Вона *цілковито ввірена* турботі і опіці тієї, котра носить її в своєму лоні. Але часом саме вона – мати – прагне вбивства цієї істоти, і навіть сама його спричинює.

Щоправда, переривання вагітності часто є для матері болісним і драматичним переживанням. Вирішуючи позбутися плоду, вона часто керується не суто егоїстичними міркуваннями, а дбає про якісь поважні блага, як от власне здоров'я чи належний життєвий рівень для інших членів родини. Часом виникають побоювання, що зачата дитина муситиме жити в таких поганих умовах, що найліпше буде їй зовсім не родитися. Та всі ці й подібні до них мотиви, хоч які поважні й драматичні, *ніколи не можуть виправдати умисного позбавлення життя невинної людської істоти.*

59. Рішення вбити ще ненароджену дитину часто приймає не лише мати, але й інші особи. Передовсім, винним може бути батько дитини, не тільки в тому разі, коли він безпосередньо схиляє жінку до абортів, але й коли опосередковано спричинює таке рішення, залишаючи сам-на-сам із проблемами, пов'язаними з вагітністю⁵⁵. Так родина дістає смертельну рану – принижується її природна гідність як “святоти життя” і спільноти любові. Не слід також нехтувати вплив, що його чинять кривні й друзі. Часто жінка зазнає такого сильного тиску, що психічно що психічно почувається змушеною погодитися на переривання вагітності. Безперечно, в такому разі найбільша моральна відповідальність лягає на тих, хто прямо чи опосередковано примусив її перервати вагітність. Відповідальні також лікарі й працівники системи охорони здоров'я, які ставлять на службу смерті знання та вміння, здобуті на те, щоб захищати життя.

Але відповідальності підлягають також ті законодавці, котрі підтримали й затвердили закон, які допускають аборти, а також (такою мірою, якою ця справа залежить від них) керівники медичних закладів, де здійснюють переривання вагітності. Загальній і не менш серйозній відповідальності підлягають як ті, хто сприяв поширенню сексуальної свободи і легковаженню материнством, так і ті, що мали виробити, але не зробили цього, дійову соціальну політику на допомогу сім'ї, - особливо багатодітній або обтяженій матеріальними чи виховними труднощами. Нарешті, не варто скидати з уваги організованої змови, до якої причетні міжнародні установи, фонди й товариства, котрі провадять послідовну боротьбу за легалізацію і розповсюдження абортів у світі. В цьому сенсі проблема переривання вагітності не обмежується проблемою відповідальності окремих осіб, а зло від неї набирає далекосяжних суспільних вимірів; вона є надзвичайно тяжкою травмою, що її завдають громадській культурі ті, котрі повинні бути її будівничими й охоронцями. Як я вже писав у *Листі до Сімей*, “стоїмо перед велетенською загрозою не лише окремому єдиному людському життю, але й усій нашій цивілізації”⁵⁶. Ми здибались з чимось, що можна означити як “структуру гріха”, *спрямовану проти ще не народженого життя.*

60. Дехто силкується виправдати переривання вагітності, твердячи, що зародок (принаймні поки не збіг якийсь час) не можна вважати людським життям. Насправді “від миті запліднення яйцеклітини розпочинається життя, котре не є життям батька чи матері, але нової людської істоти, що самостійно розвивається. Вона ніколи не стане людиною, якщо не є нею від цього моменту. Цю очевидну, завжди знану істину [...] підтверджують цінні докази сучасної генетики, яка визначила, що від першої миті існує докладна програма того, ким буде жива істота: людиною, конкретною людиною, з цілком певними рисами. Життя людини розпочинається від запліднення, хоча потрібен час, аби кожна з її великих потенціальних можливостей повністю сформулювалася і могла бути використана”⁵⁷. І хоча присутність спіритуальної душі в жодний спосіб не можна

⁵⁵ Пор. Іван Павло II, Апост. посл. *Mulieris dignitatem* (15 серпня 1988), 14: AAS 80 (1988), 1686.

⁵⁶ Лист до Сімей *Gratissima sane* (2 лютого 1994), 21: AAS 86 (1994), 920.

⁵⁷ Конгр. Науки Віри, декл. про переривання вагітності (18 листопада 1974), 12-13: AAS 66 (1974), 738.

підтвердити експериментально, проте наукове знання про людський ембріон “дає цінні дані для підставового висновку про наявність особистості уже від самої появи життя: хіба живе людське створіння не є людською особою?”⁵⁸.

Зрештою, йдеться тут про річ настільки значну з погляду моральної відповідальності, що навіть самої ймовірності існування особи має бути досить, аби схвалити найсуворішу заборону будь-яких втручань, що провадять до загибелі людського ембріона. Саме тому, незалежно від філософських тверджень і наукових дискусій, у яких Магістерія не брала безпосередньої участі, Церква завжди навчала і далі навчає, що плід як ество людського зачаття від першого моменту його існування має право на безумовне пошанування, якого морально заслуговує людина в її тілесній і духовній єдності: “Людська істота має бути шанована і трактована як особа від моменту свого зачаття, і тому від цього самого моменту за нею належить визнавати права особи, серед них, передовсім, непорушне право кожної невинної людської істоти на життя”⁵⁹.

61. Тексти *Святого Письма*, які взагалі не згадують зумисне переривання вагітності, а отже не містять і його безпосереднього та чіткого засудження, висловлюють велику пошану до людської істоти в материнім лоні. Це підказує нам логічний висновок, що й на неї поширюється Божа заповідь “не вбивай”.

Людське життя святе й недоторкане кожної миті свого існування, також і у первісній одміні, що передує народженню. Людина уже в материнім лоні належить Богові, бо Він, усе осягаючи і знаючи, творить і витворює його своїми руками, бачить у малому безформному ембріоні майбутню дорослу людину, дні якої вже злічені і покликання записано в “книгу життя” (пор. Пс. 139 138], 1. 13-16). Як свідчать численні біблійні тексти⁶⁰, людина, ще перебуваючи в материнському лоні, вже напевно є особою, до якої звертається любов і отче провидіння Бога.

Як виразно засвідчує відповідна декларація⁶¹, *християнська Традиція* від початку і дотепер ясно і однозначно вважає переривання вагітності за особливо серйозну моральну провину. Від першого зіткнення із греко-римським світом, де широко застосувалося переривання вагітності й дітогубство, християнська спільнота рішуче протиставляла своє вчення і побутування традиціям тодішнього суспільства, про що свідчить уже цитований тут *Дідахе*⁶². Грецький церковний письменник Атенагор згадує, що жінок, які ліками зганяли плід, християни вважали вбивцями, бо діти ще в лоні матері “вже оточені опікуванням Божого Провидіння”⁶³. Тертуліян, латинський письменник, стверджує: “Хто не дозволяє людині народитися, той передчасно вбиває її – не важить, вбивається вже народжена особа чи ще не народжена. Хто має бути людиною, вже нею є”⁶⁴.

Упродовж майже двотисячолітньої історії Церкви такий погляд незмінно проповідували її Отці, Пастирі й Доктори. Дискусії в галузях точних наук і філософії щодо миті, коли вселяється розумна душа, ніяк не похитнули морального осуду абортів.

62. Новітні папські напучування якнайрішучіше підтверджують ці загальні доктрини. Особливо Пій XI в Енцикліці *Casti connubii* викрив облудність виправдань переривання вагітності⁶⁵. Пій XII засудив будь-яке втручання, що має на меті знищити ще не народжене

⁵⁸ Пор. Конгр. Науки Віри, настанова про пошану до людського життя, яке народжується і про гідність дітонародження *Donum vitae* (22 лютого 1987): I, 1: AAS 80 (1988), 78-79.

⁵⁹ Там таки, фр., 79.

⁶⁰ Пророк Єремія говорить: «І надійшло до мене таке слово Господнє: «Перш, ніж я уклав тебе в утробі, я знав тебе; і перш ніж ти вийшов з лона, освятив я тебе; пророком для народів я тебе призначив» (1, 4-5). Псалмоспівець, своєю чергою, звертається до Господа: «Вже від утроби матері моєї ти – мій покровитель: ти – моя хвала завжди!» (Пс. 71[70], 6; пор. Іс. 46, 3; Іов 10, 8-12; Пс. 22[21], 10-11). Також євангеліст Лука, описуючи надзвичайну зустріч матерів, Єлисаветі і Марії, та двох синів, Йоана Христителя й Ісуса, що перебувають у материнім лоні (пор. Лк. 1, 39-45), підкреслює: дитина відчуває присутність Дитяти і радіє.

⁶¹ Див. Конгр. Науки Віри, декл. про переривання вагітності (18 листопада 1974): AAS 66 (1974), 740-747.

⁶² «Не знищуй дитини через переривання вагітності, і не вбивай її після народження»: V, 2: *Patres Apostolici*, вид. Ф. К. Функа, I, 17.

⁶³ Апологія на захист християн, №35: PG 6, 969.

⁶⁴ *Apologeticum*, IX, 8: CSEL 69, 24.

⁶⁵ Пор. Пій XI, Енци. *Casti connubii* (31 грудня 1930), II: AAS 22 (1930), 562-592.

людське життя, “незалежно від того, чи вбивство є власне метою, чи лише засобом досягнути іншої мети”⁶⁶. Іван XXIII підтвердив, що людське життя є священним, бо “від самого початку вимагає діяння Бога Творця”⁶⁷. II Ватиканський Собор, як уже згадувалося, скворо засудив переривання вагітності: “Належить, докладаючи всіх зусиль, [...] від самого зачаття з найбільшою турботою оберігати життя; зігнання плоду, як і дітогубство – найжахливіші лиходійства”⁶⁸.

Уже від перших віків *канонічний порядок Церкви* накладав стягнення на тих, котрі запламували себе гріхом переривання вагітності, і ця практика більш чи менш суворих покарань засвідчена на різних відтинках історії. *Кодекс канонічного права* 1917 року за переривання вагітності карав відлученням від церкви⁶⁹. Поновлене канонічне законодавство також тримається тієї самої лінії, стверджуючи: “Хто спричиняє переривання вагітності, той підлягає відлученню від Церкви силою самого закону (*latae sententiae*)”⁷⁰. Відлучення зазнають усі, хто здійснює цей злочин, знаючи, що він караний, а отже співучасники й ті, без участі яких він не був би скоєний⁷¹. За допомогою такої суворої кари Церква означає цей злочин як найтяжчий та найнебезпечніший і заохочує до ревних пошуків шляху навернення. Бож кара відлученням призначена змусити винуватця цілком усвідомити серйозність вчиненого гріха, і відтак скерувати на остаточне навернення і каяття.

Така повна однастайність доктринальної і дисциплінарної традиції Церкви дозволила Павлові VI стверджувати, що вчення в цій частині “не змінилося і не підлягає змінам”⁷². Тому владою, яку Христос дав Петрові і його Наступникам, ми, разом з єпископами (котрі безліч разів засудили аборти, і в перебігу згаданих консультацій, хоч і перебуваючи в різних кінцях світу, однастайно схвалили цю доктрину), *заявляємо, що безпосереднє переривання вагітності, тобто задумане як мета чи як засіб, завжди є серйозною моральною провиною*, бо це – свідоме вбивство невинної людської істоти. Ця доктрина спирається на природне право і писане Боже слово, передається традицією і викладається особливою й загальною Магістерією Церкви⁷³. Жадні обставини, жадна мета, жаден закон на світі не зможуть зробити прийнятною дію, яка сама собою є негідною, бо суперечить Законові Божому, що записаний у серці кожної людини, пізнається розумом і проголошується Церквою.

63. Моральна оцінка переривання вагітності стосується також до нових видів *операцій на людських ембріонах*. Такі втручання, хоча й мають чесну за своєю природою мету, все ж неминуче спричиняють смерть зародка. Йдеться про дедалі частіше виконувані в царині біомедичних досліджень *експерименти на ембріонах*, які в деяких державах дозволені законом. ”Операції на людському ембріоні прийняті за умову, якщо вони шанують життя і недоторканість ембріона; не наражають його на невинувато великий ризик, але спрямовані на лікування, покращення стану здоров'я чи на порятунок zagrożеного життя”⁷⁴. Проте водночас слід підкреслити, що використання людських ембріонів і плодів як експериментального матеріалу є злочином супроти їхньої гідності людських істот, котрі мають право на таке ж саме пошанування, як і вже народжена дитина і кожна людина⁷⁵.

На такий самий моральний осуд заслуговує також практика використання ще живих ембріонів і людських плодів (часом спеціально “спродукованих” у лабораторних умовах) уже як ужиткового біологічного матеріалу” чи як *джерела органів або тканин для пересадок* під час

⁶⁶ Пій XII, Промова до учасників Медико-біологічної Асоціації Св. Луки (12 листопада 1944): Промови та радіозвернення, VI, (1944-1945), 191; пор. Промова до Італійської Католицької Спілки Акушерок (29 жовтня 1959), II: AAS 43 (1951), 838.

⁶⁷ Іван XXIII, Енци. *Mater et Magistra* (15 травня 1961), 3: AAS 53 (1961), 447.

⁶⁸ Душопаст. Конст. про Церкву в сучасному світі, *Gaudium et spes*, 51.

⁶⁹ Пор. Кодекс Канонічного Права, кан. 2350, §1.

⁷⁰ Кодекс Канонічного Права, кан. 1938; пор. Кодекс Канонів Східних Церков, кан. 1450, §2.

⁷¹ Пор. там таки, кан. 1329; пор. у Кодексі Канонів Східних Церков, кан. 417.

⁷² Пор. Павло VI, Звернення до Національного Конгресу Італійських Католицьких Правників (9 грудня 1972): AAS 64 (1972), 777; Енци *Humanae vitae* (25 липня 1968), 14: AAS 60 (1968), 490.

⁷³ Пор. Догм. Конст. про Церкву *Lumen gentium*, 25.

⁷⁴ Пор. **Конгр. Науки і Віри**, Настанова про пошану до людського життя, яке народжується і про гідність дітонародження *Donum vitae* (22 лютого 1987): I,3: AAS 80 (1988), 80.

⁷⁵ Пор. *Хартія Прав Сім'ї* (22 жовтня 1983), art. 4b: *Poliglotta Vaticana*, 1983.

лікування хвороб. Насправді, вбивство невинних людських істот – навіть задля користі інших – вчинок цілковито неприпустимий.

Належить звернути особливу увагу на моральну оцінку *перед пологових діагностичних технік*, що дозволяють виявити можливі аномалії в організмі ще не народженої дитини. Власне, з погляду на комплексність цих технік їх оцінка має бути якнайдокладнішою і виваженою. Вони морально виправдані, якщо не становлять надмірної загрози для дитини і для матері та якщо застосовуються, щоб здійснити вчасне лікування чи допомогти спокійно і свідомо прийняти дитину, що має народитися. Однак можливості лікування в період до народження поки що дуже обмежені; тому часто буває, що ці технології прислужуються еґвенічній ментальності, котра допускає вибіркове переривання вагітності, аби запобігти народженню дітей, уражених якимись аномаліями. Такий спосіб мислення є ганебним і гідним всілякого осуду, бо він привласнює собі право визначати вартість людського життя тільки в категоріях “нормальності” і фізичного здоров'я, відкриваючи шлях до правомочності дітогубства та евтаназії

Проте, якщо ми щиро приймаємо наших братів, котрі простують життям, потерпаючи від тяжких кривд, то їхня відвага й радість надзвичайно промовисто засвідчить справжні вартості, що навіть за найскладніших обставин роблять життя цінним для себе і для інших. Церква стає на бік тих подружніх пар, які готові з великим збентеженням і болем прийняти упосліджених дітей. Церква вдячна тим багатьом родинам, котрі всиновлюють дітей, що їх через каліцтво чи хворобу покинули батьки.

“Я ВБИВАЮ І ОЖИВЛЯЮ” (ВТОР. 32, 39): ДРАМА ЕВТАНАЗІЇ

64. Наприкінці життя людина постає перед таємницею смерті. Сьогодні, внаслідок поступу в медицині й через те, що в культурному контексті часто не лишається місця для трансцендентного, випробування смертю набирає деяких нових характерних рис. Поза як тенденція цінувати життя лише за його насолоди й добробут переживає дедалі більше, страждання видаються нестерпним тягарем, якого слід позбутися за будь-яку ціну. Смерть, що вважається “безглуздою”, коли несподівано кладе край життю, відкритому до майбутнього, стає натомість “бажаним визволенням”, коли людське існування

крім того, людина, відкидаючи засадничий зв'язок із Богом чи забуваючи про нього, гадає, нібито сама є для себе критерієм і нормою, і що вона має вимагати від суспільства, аби воно забезпечувало можливість і способи цілком самостійно приймати рішення щодо власного життя. Особливо це стосується людини у розвинутих країнах; схиляє її до цього, окрім усього іншого, невпинний поступ медицини та її засобів, щораз успішніших. Дякуючи використанню надзвичайно складних метод й устаткувань, сучасна теоретична і практична медицина спроможна ефективно діяти у таких випадках, які раніше видавалися за безнадійні, пом'якшувати або взагалі знімати біль, а також підтримувати й продовжувати життя у стані крайнього виснаження, штучно оживлювати людей після раптової зупинки всіх найважливіших біологічних функцій, як і чинити оперативні втручання з метою отримати органи для пересадки.

За таких умов дедалі міцніша спокуса *евтаназії*, тобто *спокуса стати володарем смерті, спричинюючи її передчасно*, і “м'яко” закінчувати власне чи чуже життя. Насправді ж те, що могло би здатися логічним і гуманним, за глибшої аналізи виявляється *абсурдним і нелюдським*. Ми перебуваємо перед лицем одного з найтривожніших симптомів “культури смерті”, що особливо шириться у суспільствах добробуту, ментальності яких властива настанова на продуктивність. Відповідно до цього погляду, присутність дедалі більшої кількості старих і недужих людей видається надто витратною й обтяжливою. Такі люди часто-густо ізольовані від родини і суспільства, яке майже завжди керується критеріями продуктивності і успіху, згідно з якими незворотньо упосліджене життя вже не має жадної вартості.

65. для правильної моральної оцінки евтаназії слід передовсім дати їй чітке означення. Під *евтаназією у точному і правильному значенні* належить розуміти дію або бездіяльність, що за своєю природою чи наміром виконавця спричиняє смерть з метою уникнути будь-якого

страждання. “Тому евтаназію належить розглядати в контексті наміру, а також застосованих метод”⁷⁶.

Від евтаназії слід відрізнити рішення про відмову від так званої “активної терапії”, тобто від певних медичних заходів, що перестали бути відповідними реальному становищу хворого, бо не спів мірні з очікуваними результатами або надто обтяжливі для самого хворого і для його родини. За обставин, коли смерть є близькою і неunikною, припустимо у згоді із сумлінням “відмовитися від подальших заходів, що можуть викликати лише нетривале й болісне продовження життя; проте не варто припиняти звичайної терапії, якої потребує хворий у таких випадках”⁷⁷. певно що моральним обов'язком кожного є лікуватися і піддаватися лікуванню, але такий обов'язок треба узгодити з конкретними обставинами: оцінити, чи співвідносяться застосовувані заходи з очікуван одужанням. Відмова від надзвичайних і пересадних заходів не рівнозначна самогубству чи евтаназії; радше це прийняття людського стану перед наближенням смерті⁷⁸.

У сучасній медицині дедалі більшого значення набуває так звана “паліативна терапія”, призначена пом'якшити страждання в кінцевій стадії хвороби і забезпечити хворому необхідну людську підтримку. В цій площині, зокрема, вирізняється проблема можливості застосовувати всілякі засоби для тамування і заспокоєння болю, для полегшення страждань хворого, навіть якщо це спричиняє небезпеку вкоротити йому життя. Коли хтось доброхотіть приймає муки, відмовляючись від знеболення, щоби зберегти притомність і (якщо ін віруючий) свідомо мати частку у стражданнях Ісуса, то такий приклад гідний похвали, але не означає, що геть усі зобов'язані до такої “героїчної” постави. Уже Пій XII дозволив використання наркотиків для послаблення болю, навіть коли це призводить до потьмарення свідомості й скорочення життя, “якщо не існує інших засобів і якщо це за даних обставин не перешкоджає виконанню їхніх моральних і релігійних обов'язків”⁷⁹. Бо в цьому разі хворий не прагне і не шукає смерті, хоча й усвідомлює ризик; він прагне єдино пом'якшити біль, вдаючись до протибольових засобів, що їх має в розпорядженні сучасна медицина. Проте “не слід позбавляти при смертного свідомості без поважних причин”⁸⁰. Перед наближенням смерті люди повинні бути в змозі виконати свої моральні родинні обов'язки, а особливо мати можливість у повній свідомості приготуватися до останньої зустрічі з Богом.

Після такого розрізнення, згоді із Магістерією моїх Попередників⁸¹ і спільно з єпископами Католицької церкви, підтверджуємо, що евтаназія є серйозним порушенням Закону Божого як морально неприпустиме свідоме вбивство людської особи. Ця доктрина спирається на природне право і святе письмо, передана Традицією і викладається особливою й загальною магістерією Церкви⁸².

Практика евтаназії містить у собі зло, притаманне залежно від обставин самогубству або вбивству.

66. Самогубство завжди є морально неприпустимим такою ж самою мірою, як і вбивство. Традиція Церкви незмінно відкидала його як учинок на користь злу⁸³. Хоча певні психологічні, культурні й суспільні умови можуть спонукати до дії, що рішуче суперечить уродженім нахилам кожної людини до збереження життя, зменшуючи суб'єктивно відповідальність або звільняючи від неї, але об'єктивно самогубство є вчинком глибоко аморальним, бо означає заперечення любові до

⁷⁶ Конгр. Науки і Віри, Декл. про евтаназію *Iura et bona* (5 травня 1980), II: AAS 72 (1980), 546.

⁷⁷ Там таки, фр., 551.

⁷⁸ Пор. там таки.

⁷⁹ Пій XII, Промова до міжнародної групи лікарів (24 лютого 1957), III: AAS 49 (1957), 147; пор. Конгр. Науки і Віри, Декл. про евтаназію *Iura et bona* (5 травня 1980), III: AAS 72 (1980), 547-548.

⁸⁰ Промова до міжнародної групи лікарів (24 лютого 1957)

⁸¹ Пор. Пій XII, Промова до міжнародної групи лікарів (24 лютого 1957), III: AAS 49 (1957), фр. 129147; Конгр. Св. Прест. *Decretum de directa insontium occisione* (2 грудня 1940): AAS 32 (1940), 553-554; Павло IV, Послання до французького телебачення: «Кожне життя – святе» (27 січня 1971): *Insegnamenti IX* (1971), 57-58; Промова до міжнародної колегії хірургів (1 червня 1972): AAS 64 (1972), 432-436; Душпаст. Конст. про Церкву в сучасному світі, *Gaudium et spes*, 27.

⁸² Пор. Догм. Конст. про Церкву *Lumen gentium*, 25.

⁸³ Пор. Бл. Августин, *De Civitate Dei*, I, 20: CCL 47, 22; Св. Тома Аквінський, *Summa Theologiae*, II-II, q. 6, 5.

самого себе й ухилення від обов'язків справедливості й любові до ближнього, до власної спільноти, а також до всього суспільства в цілому⁸⁴. За своєю найглибшою суттю самогубство є запереченням абсолютної влади Бога над життям і смертю, про яку говорить у молитві давній мудрець Ізраїля: “Ти бо маєш владу над життям та смертю. Ти зводиш до воріт Аду й виводиш звідти” (Муд. 16, 13).

Той, хто підтримує самогубний намір іншої людини й допомагає здійснити його через так звану “допомогу в самогубстві”, стає співучасником, а іноді й безпосереднім виконавцем несправедливості, яка ніколи не може бути виправдана, навіть тоді, коли її виконано на бажання. Напрочуд сучасним є слова бл. Августина: “Ніколи не вільно вбивати іншу людину – навіть, якби вона сама того хотіла, якби відверто про це просила і, стоячи на межі між життям і смертю, благала допомогти у звільненні душі, що змагається з путами тіла і прагне вирватися з них; не вільно навіть тоді, коли хворий вже не в змозі жити”⁸⁵. У випадку, коли мотивом евтаназії не є егоїстична відмова від проблем, пов'язаних з існуванням стражденного, її також слід визнати облудним милосердям і навіть тривожним “збоченням”: бож істинне “співчуття” схильне до солідарності з чужим болем, а не до вбивства особи, страждання якої не гідне терпіти. Евтаназія видається тим більшим збоченням, коли її здійснюють ті, хто (як, скажімо, кривні) мають опікуватися хворими терпляче і з любов'ю, або також ті, хто (як лікарі) з природи свого покликання повинні лікувати навіть у кінцевих і найтяжчих стадіях хвороби.

Евтаназія стає вчинком ще більше гідним осуду, коли набирає форми *вбивства*, виконаного щодо особи, котра аж ніяк її не жадала і ніколи не давала на неї згоди. А вершиною сваволі й несправедливості є становище, коли хтось – наприклад, лікарі або законодавці – домагається права вирішувати, хто має жити, а хто повинен умерти. Тут знову з'являється едемська спокуса стати, як Бог, “що знає добро і зло” (пор. *Бут.* 3, 5). Але тільки Бог має владу над життям і смертю: “Я вбиваю і оживляю” (*Втор.* 32, 39; пор. *1 Сам.* 2, 6; *2 Цар.* 5, 7). Цю владу Він здійснює, керуючись власним задумом мудрості й любові. Коли засліплена дуроццями і егоїзмом людина привласнює таке право, то неминуче обертає його на знаряддя несправедливості і смерті. Таким чином життя слабшого вкладається до рук сильнішого; в суспільстві зникає відчуття справедливості, а взаємна довіра – підвалина всіх гідних стосунків між людьми – підважується при самій основі.

67. Зовсім іншою є дорога *любви і правдивого співчуття*, на яку покликана людська спільнота і яку осяває світлом нового розуміння віра в Христа Відкупителя, що вмер і воскрес. Прохання, яке виходить із серця людини в мить останнього змагання зі стражданням і смертю, особливо, коли вона пізнає спокусу віддатися розпачу і ніби знищується в ньому, є передовсім проханням про присутність, про солідарність, про підтримку в годину випробувань. Це прохання про допомогу з потаємною надією, коли всі інші уповання вже страчено. Як нагадує нам II Ватиканський Собор, “таємниця людської долі найбільше виявляється перед наближенням смерті”; проте людина, “дослухаючись свого серця, здригається перед цілковитою руйнацією й остаточним кінцем своєї особи. Зародок вічності, який вона носить у собі й якого неможливо звести до самої лише матерії, бунтується проти смерті”⁸⁶.

Ця природна відрива до смерті, цей пагінець надії на безсмертя обґрунтовується і завершується у християнській вірі, яка обіцяє і пропонує частку у перемозі Воскреслого Христа, - це перемога Того, хто своєю відкупною смертю звільнив людину від смерті, “заплати за гріх” (*Рим* 6, 23), і дав Дух як за поруку воскресіння із мертвих і життя (пор. *Рим* 8, 11). певність майбутнього безсмертя й *надія на обіцяне воскресіння* осявають новим світлом таїну страждання та смерті і наповнюють віруючого незвичайною силою, котра дозволяє йому звернутися Божому задумові.

Апостол Павло висловив цю нову очевидність через поняття цілковитої належності до Господа, яка охоплює усі стани людини: “Ніхто бо з нас не живе для себе самого і ніхто не вмирає для самого себе: бо коли ми живемо, для Господа живемо; і коли ми вмираємо, для Господа

⁸⁴ Див. . **Конгр. Науки і Віри**, Декл. про евтаназію *Iura et bona* (5 травня 1980), I: AAS 72 (1980), 545; Катехизм Католицької Церкви, №№ 2281-2283.

⁸⁵ **Бл. Августин**, *Epistula* 204, 5: CSEL 57,320.

⁸⁶ Душпаст. Конст. про Церкву в сучасному світі, *Gaudium et spes*, 18.

вмираємо. Отож, чи ми живемо, чи вмираємо, ми Господні” (Рм. 14, 7-8). *Умерти для Господа* означає пережити власну смерть як найвищий акт послуху Отцю (пор. Флп. 2, 8), погоджуючись прийняти її в “годину” призначену й вибрану Тим (пор. Йо. 13, 1), хто єдиний може знати, коли має закінчитись земна подорож людини. *Жити для Господа* означає також визнати, що страждання, хоча саме собою є злом і випробуванням, завжди може перетворитися на джерело добра. Стається так, коли страждання приймають для любові і з любові, і якщо воно є участю – силою незаслуженого Божого Дару й добровільного вибору – в муках самого розп’ятого Христа. Переживаючи в такий спосіб свої страждання в Господі, людина уподібнюється до Нього (пор. Філ. 3, 10; 1Пт. 2, 21) і міцно пов’язується із Його діянням відкуплення для добра Церкви і людства⁸⁷.

Таким є досвід Апостола, звернений до кожного стражденого: “Тепер я радію стражданнями за вас і доповняю на моїм тілі те, чого ще бракує скорботам Христовим для його тіла, що ним є Церква” (Кл. 1, 24).

“СЛУХАТИСЬ СЛІД БІЛЬШЕ БОГА, НІЖ ЛЮДЕЙ” (ДІ. 5, 29): ПРАВО ЦИВІЛЬНЕ І ПРАВО МОРАЛЬНЕ

68. Як вже не раз зазначалось, одним із характерних явищ, що супроводжують сучасні замах на життя людини, є тенденція домагатися їх *юридичного визнання*, - йдеться про права, котрі держава (принаймні, за певних обставинах) нібито зобов’язана визнати за громадянами. Послідовно вимагається також, аби такі операції виконувалися безкоштовно за фахової допомоги лікарів і працівників системи охорони здоров’я.

Нерідко стверджується, що життя людини ще не народженої чи упослідженої є благом лише відносним: згідно з пропорціональною логікою чи холодним розрахунком його належало би порівняти з іншими благами й оцінити у відношенні до них. Стверджується також, що тільки причетна до конкретної ситуації людина може правильно оцінити згадувані блага; а отже, тільки вона сама може судити про моральність свого рішення. Тому держава, дбаючи про згоду і гармонію в суспільстві, повинна поважати це рішення і навіть дозволити переривання вагітності й евтаназію.

Подеколи вважається, нібито цивільне право не може вимагати від усіх громадян, аби моральний рівень їхнього життя був вищий за той, що його вони самі визнають за належний. Тому закон завжди мусить виражати думку й волю більшості громадян і визнавати за ними, принаймні у певних крайніх випадках, також право на переривання вагітності й евтаназію. Зрештою, - чути докази, - за таких умов впровадження заборони й покарання за переривання вагітності й евтаназію неминуче спричинило би поширення нелегальних практик, які здійснювалися би поза суспільним контролем і без належного медичного забезпечення. Постає питання, чи не підважить остаточне ухвалення закону, що його на практиці неможливо дотримуватись, авторитет усіх інших законів.

Врешті, згідно з найрадикальнішими думками, сучасне плюралістичне суспільство повинно надати кожній особі повну волю розпоряджатися власним життям і життям ще не народжених. Проте вибір між різними моральними судженнями не є справою закону, тим більше не повинен закон накидати одного особливого світогляду коштом інших.

69. В кожному разі, в сучасній демократичній культурі широко розповсюдився погляд, згідно з яким правопорядок суспільства повинен обмежуватися закріпленням і засвоєнням переконань більшості і, як наслідок, ґрунтуватися тільки на тому, що визнає за моральне більшість громадян. Отже, якщо вважається, що спільна і об’єктивна істина є насправді недосяжною, то пошанування свободи громадян, цих істинних суверенів демократичної системи, вимагає визнати особисту автономію в правній царині. Відтак, встановлюючи необхідні для суспільного співіснування норми, належало би керуватися винятково волевиявленням більшості, хоч би якою вона була. Таким чином кожний політик у своїй діяльності мусів би виразно розрізняти сфери особистого сумління і громадської активності.

⁸⁷ Пор. Іван Павло II, Апостол. Лист *Salvifici Doloris* (11 лютого 1984), 14-24; AAS 76 (1984), 214-223.

В результаті можна зауважити дві тенденції, на позір діаметрально протилежні. З одного боку, окремі особи вимагають для себе цілковитої самостійності морального вибору, а від держави – аби не мала ніякої чіткої етичної концепції і не накидала її іншим. Вона мусить забезпечити свободу кожного в якнайширшому просторі з єдиним зовнішнім обмеженням – не порушувати самоврядних прав іншого громадянина. З другого боку, існує думка, що шанування чужої свободи вибору необхідно, щоб у виконанні суспільних і службових обов'язків ніхто не керувався власними переконаннями, але кожен намагався би задовольнити законні потреби громадян, визнані і забезпечені законодавчо, маючи закон за одинокий моральний критерій своїх дій. Таким чином, відповідальність особи перекладається на цивільне право, що означає відмову від власного сумління, принаймні у царині громадської діяльності.

70. Спільним коренем усіх цих тенденцій є етичний релятивізм, притаманний чималій частині сучасної культури. Дехто вважає, що релятивізм є умовою демократії, бо лише він може забезпечити толерантність, взаємоповагу і визнання рішень більшості, натомість, коли моральні норми є об'єктивні й обов'язкові, це нібито провадить до авторитаризму та нетерпимості.

Проте якраз проблема пошанування життя показує, які суперечності й двозначності, а відтак жахливі практичні наслідки, криються за таким поглядом. Щоправда історія знає злочини, скоєні в ім'я “істини”. Але не менш злочинні дії і брутальне насильство над свободою чинилася й чиняться далі під впливом “етичного релятивізму”. Коли парламентська чи суспільна більшість ухвалює, що вбивство ще ненародженого людського життя юридично припущене, хоч би навіть і за певних умов, то чи не є таке рішення “тиранічним” стосовно найслабшої і найбеззахиснішої людської істоти? Сумління слушно здригається через злочини проти людськості, що стали сумним досвідом нашого століття. Чи ж могли б вони статися, коли б не скоїли їх позбавлені докорів сумління диктатори, що заручилися законною підтримкою більшості?

Насправді не можемо переоцінювати демократії, роблячи з неї заміник моралі або “чудодійний засіб” проти аморальності. Вони засадничо є “ладом” і як така – засобом до мети, а не метою. “Моральний” характер демократії не з'являється самочинно, він залежить від її узгодженості з моральним законом, якому вона мусить підпорядковуватися так само, як і будь-яка людська діяльність; а отже, залежить від моральності цілей, до яких загає, і засобів, якими послуговується. Якщо вартість демократії нині майже скрізь визнана, то в цьому вбачається добрий знак “знак часу”, як це багаторазово стверджувала Магістерія Церкви⁸⁸. Проте вартість демократії залежить від тих вартостей, що їх вона висловлює і підтримує: до під ставових і кінцевих безперечно належить гідність кожної людської особи, шанування її непорушних і недоторканих прав, а також визнання “спільного блага” за мету і критерій, який регулює політичне життя.

Підставою таких вартостей не можуть бути тимчасові і змінні суспільні погляди “більшості”, але тільки визнання об'єктивного морального закону, що як “закон природи” вписаний у серце людини і є відповідним пунктом також і для цивільного права. Якщо в наслідок трагічного масового потьмарення сумління скептицизм ставить під сумнів навіть підвалини морального закону, то тоді сам демократичний лад розхитується при своїй основі, перетворюючись на простий механізм емпіричної регуляції різних і суперечливих інтересів⁸⁹.

Можливо, хтось думає, що за браком чогось ліпшого і така функція демократії чогось варта, бо служить суспільному миру. Навіть визнаючи певну частку істини в такій іцінці, важко не зауважити, що без закорінення в об'єктивній моральності навіть демократія не може забезпечити тривалого миру. Тим більше, що мир, якщо його мірою не є такі вартості, як гідність кожної людини і солідарність усіх людей, часто виявляється ілюзорним. У системах влади, заснованих на представницьких засадах, регулювання інтересів часто відбувається на користь сильніших, оскільки вони спроможні дійовіше керувати не лише владними механізмами, але також і формуваннями громадської думки. За таких обставин демократія легко перетворюється на порожній звук.

⁸⁸ Пор. Енци. Centesimus annus (1 травня 1991), 46: AAS 83 (1991), 850; Пій XII, Радіопослання на Різдво Господнє (24 грудня 1994): AAS 37 (1945), 10-20.

⁸⁹ Пор. Іван Павло II, Енци. Veritatis splendor (6 серпня 1993), 97 і 99: AAS 85 (1993), 1209-1211.

71. Дбаючи про майбутнє суспільства і розвиток здорової демократії, конче треба повно відкрити людські і моральні вартості, що виникають з правди про людину і відображають та захищають гідність особи: адже це вартості, які не може створити, зміненими або знищити жодна людина, більшість чи держава, але які слід визнавати, шанувати й утверджувати.

З цією метою треба нагадати *підставові первні стосунків між законом цивільним і законом моральним*, які висуває Церква і які належить до спадщини великих правових традицій людства. Безперечно, *завдання цивільного права* є іншим, ніж морального закону, а межі його впливу – вужчими. Проте “в жодній царині цивільний закон не може заступати сумління чи накидати норми, що виходять за межі його компетенції”⁹⁰. До неї належить захист суспільного блага людей через визнання і захист їхніх засадничих прав, зміцнення миру і громадської моралі⁹¹. Завданням цивільного права є захист суспільного ладу, заснованого на істинній справедливості: “Щоб нам тихо та спокійно вести життя з усією побожністю та пристойністю” (1Тм. 2, 2). Тому цивільний закон мусить забезпечити всім членам суспільства пошанування засадничих прав, котрі належать до природи свободи і котрі мусить визнавати й охороняти будь-який закон. Серед них найпершим і підставовим є недоторкане право на життя кожної невинної людської істоти. Державну владу може якийсь час утримувати від заборони чогось побоювання, що заборона спричинить іще серйознішу шкоду⁹². Проте вона не може визнати за собою, - навіть якби такі люди становили більшість суспільства, - права зневажити інших осіб, порушуючи їхнє засадниче право на життя. Поблажливість закону до переривання вагітності чи евтаназії аж ніяк не можна виправдати пошаною до сумління інших саме тому, що суспільство має право й обов’язок боронитися від зловживань, котрі можуть з’явитися в ім’я сумління й під приводом свободи⁹³.

Іван XXIII в Енцикліці *Pacem in terris* писав: “Істинне спільне благо полягає передовсім у шануванні прав і обов’язків людської особи. З огляду на те головним завданням виконавчої влади в державі є дбати, з одного боку, про визнання цих прав, їх пошанування, узгодження, захист і постійне розширення; з другого боку, про те, аби кожен міг легше виконувати свої обов’язки. Бож “головним завданням будь-якої влади є стерегти недоторканні права людини і дбати, щоб кожен міг якнайсправжніше виконувати свої обов’язки”. Якщо органи влади не визнають прав людини чи порушують їх, то вони не лише ухиляються від виконання своїх обов’язків; так само їхні розпорядження позбавленні будь-якої зобов’язувальної сили”⁹⁴.

72. у непорушності з усією Традицією Церкви перебуває також доктрина про необхідність *узгодження цивільного права із правом моральним*, як це представляє уже цитована енцикліка Івана XXIII: “Влада прагне морального ладу і виводиться вона від Бога. Тому якщо державні керівники допускають ухвалення законів, які спрямовані проти цього ладу і тим самим проти волі Божої, то ні встановлені в такий спосіб закони, ні надані повноваження не є обов’язковими для громадян [...] Насправді тоді влада закінчується, і починається жахливе безправ’я”⁹⁵. Таким само однозначним є вчення св. Томи Аквінського, котрий зокрема пише: “Людський закон є законом такою мірою, якою він узгоджується із праведним розумом, і тим самим впливає з вічного закону. Натомість коли якийсь закон суперечить розумові, то називається несправедливим; однак у такому разі він перестає бути законом і перетворюється на акт насильства”⁹⁶. І в іншому місці: “Кожний закон, що його встановила людина, має силу закону настільки, наскільки впливає з

⁹⁰ Пор. Конгр. Науки Віри, Настанова про пошану до людського життя, яке народжується і про гідність дітонародження *Donum vitae* (22 лютого 1987): III: AAS 80 (1988), 98.

⁹¹ Пор. II ват. Соб., Декл. про рел. Свободу *Dignitatis Humanae*, 7.

⁹² Пор. Св. Тома Аквінський, *Summa*

⁹³ пор. Декл. про рел. свободу *Dignitatis Humanae*, 7.

⁹⁴ Іван XXIII, Енци. *Pacem in terris* (11 квітня 1963), II: AAS 55 (1963), 273-274; цит. за: Пій XII, Радіозвернення з нагоди свята Сходження Св. Духа 1941 (1 червня 1941): AAS 33 (1941), 200. до цієї теми енцикліка звертається в коментарі: Пій XI, Енци. *Mit brennender Sorge* (14 березня 1937): AAS 29 (1937), 159; Енци. *Divini Redemptoris* (19 березня 1937), III: AAS 29 (1937), 79; Пій XII, Радіозвернення на Різдво Господнє (24 грудня 1942): AAS 35 (1943), 9-24.

⁹⁵ Іван XXIII, Енци. *Pacem in terris* (11 квітня 1963), фр. 271.

⁹⁶ Св. Тома Аквінський, *Summa Theologiae*, I-II, q. 93, a. 3, ad. 2um.

природного закону. Якщо натомість він у чомусь йому суперечить, то вже не є законом, але спотворенням закону”⁹⁷.

Отже, це повчання передовсім і безпосередньо стосується до того людського законодавства, котре не визнає під ставового й первинного права кожної людини на життя. Тож положення, що допускають безпосереднє вбивство невинних людських істот переривання вагітності і евтаназію, цілковито й непримиренно суперечить недоторканому праву всіх людей на життя і тим самим заперечують рівність усіх перед законом. Можна заперечити, що це не стосується евтаназії, коли вона здійснюється за повністю усвідомленим бажанням зацікавленої особи. Проте держава, яка визнає такі бажання за право сильні та дає дозвіл на їх виконання, схвалює особливий спосіб убивства – самогубства, всупереч під ставовим засадам, що забороняють розпоряджатися життям і наказують охороняти кожне невинне життя. Через це слабшає повага до життя і відкривається дорога чинникам, що нищать довіру в суспільних стосунках. Закони, які допускають переривання вагітності і евтаназію чи сприяють їм, різко суперечать не лише благу окремої особи, але також спільному благу і тому цілковито позбавлені юридичної сили. Невизнання права на життя рішуче суперечить самій можливості здійснити спільне благо, адже воно призводить до вбивства особи, що їй суспільство має служити, бо це становить сенс його існування. З цього випливає, що коли закон допускає переривання вагітності і евтаназію, то уже через це перестає бути істинним, морально зобов’язаним законом.

73. Тому переривання вагітності і евтаназія є злочином, котрий жоден людський закон не може визнати за допущенні. Закони, котрі це чинять, не лише ніяк не зобов’язують сумління, але прямо ставлять перед людиною *поважний і конкретний обов’язок протистояти їм через протест сумління*. Від самих початків Церкви апостольські послання навчали коритися законно встановленій владі (пор. Рм. 13, 1-7; 1 Пт. 2, 13-14), але разом рішуче застерігали, що “слухатися слід більше Бога, ніж людей” (Ді. 5, 29). Уже в старому завіті подибуємо приклад опору несправедливому розпорядженню влади – і якраз спрямованому проти життя. Єврейські повитухи не скорилися фараонові, котрий наказав забивати всіх новонароджених дітей чоловічої статі: “...Не чинили так, як велів їм єгипетський цар, але залишали при житті хлоп’яток” (Вих. 1, 17). Треба звернути увагу на глибокий мотив такої поведінки: “Побоялися ж повитухи Бога” (там таки). Власне з покори Богу – якого належить боятися, висловлюючи визнання Його абсолютної і найвищої влади людина черпає силу та відвагу протистояти несправедливим людським законам. Це сила і мужність того, хто готовий навіть іти до в’язниці чи загинути від меча, якщо він переконаний, що “тут терпіння і віра святих” (Од. 13, 10).

Отже, втому разі, коли закон, несправедливий за своєю суттю, як от у випадку з законом, що допускає переривання вагітності і евтаназію, ніколи не вільно до нього пристосуватись, “ані брати участь у формуванні громадської думки, прихильної до такого закону, ані підтримувати його голосуванням”⁹⁸.

Особлива проблема сумління може постати у тому випадку, коли голосування в парламенті має ухвалити обмежувальний закон, тобто спрямований на зменшення кількості легальних абортів, як альтернативу попускального закону, вже чинного чи поставленого на голосування. Такі випадки не рідкі. В той час, коли в деяких частинах світу за підтримки могутніх міжнародних організацій і надалі проводяться компанії за впровадження законів, що допускають переривання вагітності, в інших країнах – особливо тих, що мають гіркий досвід такого попускального законодавства – з’являються дедалі більше ознак нового осмислення справи. В умовній ситуації, коли неможливо відхилити чи повністю скасувати закон про переривання вагітності, парламентар, чие особисте цілковите неприйняття абортів і евтаназії всім відоме, вчинив би слушно, коли б підтримав пропозицію, що має за мету *обмежити шкоду* такого закону і послабити його негативні наслідки у площині культури й громадської моралі. Це не є недозволена співучасть в ухваленні несправедливого закону, але радше слушна й гідна спроба обмежити його шкідливі аспекти.

⁹⁷ Там таки, I-II, q. 95, a. 2. Аквінат цитує тут Бл. Августина: «Non videtur esse lex, quae iusta non fuerit» (De libero arbitrio, I, 5, 11: Pl 32, 1227).

⁹⁸ Див. Конгр. Науки Віри, Декл. про переривання вагітності (18 листопада 1974): AAS 66 (1974), 744.

74. Впровадження несправедливих законів часто ставить людей морально правих перед складними проблемами сумління, що стосуються співучасті і виникають з обов'язку, охорони власного права відмовитися від участі в діях морально злих. Рішення, які інколи треба приймати, часто бувають болісні і можуть вимагати звільнення з посади чи зречення слухних очікувань, пов'язаних із майбутньою кар'єрою. В інших випадках може трапитись, що виконання певних дій, нейтральних чи навіть позитивних за своєю природою, проведених через закони, глобально несправедливі, дозволяє врятувати загрожене людське життя. З іншого боку, слухними є побоювання, що такі дії не лише виключають обурення й спричиняють послаблення необхідної протидії замахам на життя, але й непомітно призведуть до щораз більшого скорочення доказам попускальної логіки.

Аби пояснити цю складну моральну проблему, належить пригадати загальні засади *співучасті в злих вчинках*. Рішучий наказ сумління забороняє християнам, як і всім людям доброї волі, брати формальну участь у заняттях, котрі хоч і дозволені державним законодавством, суперечать Законові Божому. З погляду моралі ніколи не вільно сприяти вчиненню зла. Таке сприяння стається тоді, коли здійснений учинок – за своєю природою чи з огляду на певний контекст супутніх обставин – має характер безпосередньої участі в зазіханні на невинне людське життя або схвалює аморальні наміри головного виконавця. Така співучасть ніколи не може бути виправдана ні покликанням на засади шанування свободи іншої людини, ні тим фактором, що цивільне право це передбачає і карає: за особисто здійснювані вчинки кожен із нас несе моральну відповідальність, від якої ніхто не може ухилитися і з якою стане на суд перед самим Богом (пор. Рм. 2, 6; 14, 12).

Відмова від участі в несправедливих діях є не лише моральним обов'язком, але й підставним людським правом. Коли б це було не так, людина була б вимушена сприяти вчинкам, які зі своєї природи принижують особисту гідність, і в такий спосіб людська свобода, правдивий сенс і мета якої полягають у прагненні істини і добра, була би порушена у своєму корені. Отож, ідеться про засадниче право, яке саме в такій формі мусить бути передбачене й захищене державним законодавством. Це означає, що лікарям, медичному персоналові й обслузі, а також керівниками закладів системи охорони здоров'я, клінік, лікувальних осередків має бути забезпечена можливість відмовитися від участі в плануванні, підготованні й здійсненні вчинків, спрямованих проти життя. Хто посилається на протест сумління, не повинен підлягати карним санкціям, так само як і жодним іншим юридичним, дисциплінарним, матеріальним і професійним утискам.

“ЛЮБИ [...] БЛИЖНЬОГО ТВОГО, ЯК СЕБЕ САМОГО” (ЛК. 10, 7): “ЗМІЦНЮЙ” ЖИТТЯ

75. Божі заповіді вказують нам дорогу життя. *Моральні заборони*, тобто такі, що вважають вибір зазначених вчинків неприпустимим, мають абсолютну вартість для людської свободи, бо зобов'язують завжди і за всіх обставин. Вони вказують, що вибір заборонених поведень рішуче суперечить любові до Бога і гідності особи, створеної за Його образом: такого вибору не можна обґрунтувати ані добрим наміром, ані наслідком – він різко заперечує міжособові зв'язки і протиставляє себе головному рішенням підпорядковувати власне життя Богові⁹⁹.

Вже у цьому сенсі моральні заборони виконують надзвичайно важливу позитивну роль: вміщене в них беззастережне “ні” окреслює неподоланну межу, яку вільна людина не може перетнути, а разом з тим це “ні” вказує й безпомилковий мінімум, що його людина мусить дотримуватись і від нього повинна розпочати висловлення незліченних “так”, здатних поступово охопити *всю царину добра* (пор. Мт. 5, 48). Заповіді, особливо моральні заборони – це початок і неодмінний перший етап дороги до свободи: “Перша свобода, - пише св. Августин, - полягає у звільненні себе від переступів, [...] таких як убивство, перелюб, розпуста, крадіжка, шахрайство, блюзнірство тощо. Коли людина стає вільною від тих переступів (жоден християн не повинен їх

⁹⁹ Пор. Катехизм Католицької Церкви, №№ 1753-1759; Енци. Veritas splendor (6 серпня 1993), 81-82; AAS 85 (1993), 1198-1199.

робити), то починає наближатися до свободи, та все ж це є початком, а не свободою в усій досконалості”¹⁰⁰.

76. заповідь “не вбивай” є початком дороги істинної свободи, що веде нас до невтомної дії задля захисту життя і витворення чітких постав і способів поведінки, що йому слугують: чинячи так, ми беремо на себе відповідальність за особу, ввірену нашій опіці, і виявляємо вчинками і проголошенням істини вдячність Богу за великий дар життя (пор. Пс. 139 [138], 13-14).

Творець ввірив життя людини її відповідальній турботі не на те, аби вона свавільно ним порядкувала, але щоб мудро оберігала і розпоряджалася ним віддано і з любов’ю. Бог Завіту ввірив життя кожної людини іншій людині, її братові, згідно з законом взаємності давання й отримування, складання себе в дар і приймання дару ближнього. Коли виповнився час, Син Божий, втілюючись і віддаючи життя за людину, показав, якої висоти і глибини може досягнути цей закон взаємності. Через дар свого Духа Христос надає нового змісту і значення законів взаємності, довіренню людини людині. Дух, призвідник причастя в любові, витворює між людьми нове братерство і солідарність, істинний відблеск таємниці взаємного давання і приймання, яка властива Пресвятій Трійці. Сам Дух стає новим законом, який дає віруючим силу і пробуджує в них відповідальність, аби в житті вміли взаємно дарувати себе і приймати іншу людину, призволившись до любові Ісуса Христа і до його безміру.

77. Цей наказ нового закону оживлює і витворює також заповідь “не вбивай”. Для християнинця ця заповідь містить найвище веління шанувати, любити і підтримувати життя кожного брата, відповідно до вимог і вимірів любові, яку Бог виказав у Ісусі Христі. “Він за нас поклав свою душу; і ми також повинні за братів душі класти” (1 Йо. 3, 16).

Заповідь “не вбивай” у своєму найпозитивнішому змісті (веління шанувати, любити й утверджувати життя) теж є обов’язком для всіх людей. Звучить бо в сумлінні кожної людини незаглушна луна первинного завіту Бога Творця з людиною. Всі спроможні це осягнути, дякуючи світлові розуму, і берегти, дякуючи таємничому діянню Святого Духа, який віє там, де хоче (пор. Йо. 3, 8), осягає і охоплює кожну людину, що живе на цьому світі.

Отак ми всі маємо нести нашому ближньому повинність любові, захищаючи його життя і завжди допомагаючи, особливо тоді, коли воно є слабким чи загроженим. Це піклування повинне бути не тільки особистим, але й громадським, витворюючи з беззастережної поваги до людського життя підвалину нового суспільства.

Ми покликані любити та шанувати життя кожної людини і наполегливо та одважно жадати, аби в наші часи, коли множаться надто численні ознаки смерті, запанувала врешті нова культура життя, плід культури правди й любові.

¹⁰⁰ Бл. Августин, In Iohannis Evangelium Tractatus, 41, 10: CCL 36, 363; пор. Енц. Veritas splendor (6 серпня 1993), 13: AAS 85 (1993), 1144.

ВИ МЕНІ ЦЕ ЗРОБИЛИ

ПРО НОВУ КУЛЬТУРУ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

“ВИ Ж – РІД ВИБРАНИЙ, ПРИДБАНИЙ НА ТЕ, ЩОБ ЗВІСТУВАТИ ПОХВАЛИ ТОГО, ХТО ВАС ПОКЛИКАВ” (1 ПТ. 2, 9): НАРОД ЖИТТЯ ТА ДЛЯ ЖИТТЯ

78. церква отримала Євангелію як послання, а також джерело радості та спасіння. Отримала її в дар від Ісуса, якого послав Отець “нести Добру Новину бідним” (Лк. 4, 18), через Апостолів, котрих послав у цей світ Христос (пор. Мр. 16, 15; Мт. 28, 19-20). У церкві, що зродилася з цього проповідання Євангелії, безнастанно відлунує Апостольська пересторога: “... Горе мені, коли б я не проповідував Євангелії” (1 Кр. 19, 16). “Обов’язок євангелізації, – писав папа Павло VI – треба вважати благодаттю й істинними покликаннями Церкви, найправдивішою її властивістю. Церква існує задля євангелізації”¹⁰¹.

Євангелізація – цілокупне та невтомне діяння, що ним перейнята Церква, учасниця пророчої, священницької та царської місії Господа Ісуса. Невіддільними складниками цього чину є проповідання, уславлення та служіння любові. Глибоко еклезіяльний акт євангелізації вимагає від усіх речників Євангелії участі, згідної з власним духовним авторитетом і саном.

Це також стосується до *Євангелії життя*, невіддільної частини Євангелії, якою є Ісус Христос. Ми цій Євангелії служимо в переконанні, що отримали її в дар і покликані проповідувати всьому людству “аж до краю землі” (Ді. 1, 8). Бож зберігаємо покірне і вдячне усвідомлення, що ми – *народ життя і для життя* і такою є наша постава у світі.

79. Ми *народ життя*, позаяк Бог у своїй безкорисливій любові дав нам *Євангелію життя*, завдяки якій ми були перетворені і спаслися; нас відкупив “Творець життя” (Ді. 3, 15) ціною Своєї безцінної крові (пор. 1 Кр. 6, 20; 7, 23; 1Пт. 1, 19). У воді Хрещення ми зрослися з Ним (пор. Рм. 6, 4-5; Кл. 2, 12), наче гілки, що з одного дерева живляться соками і здобувають здатність плодоносити (пор. Йо. 15, 5). Внутрішньо оновлені благодаттю Духа, “Господа і Творця життя”, ми стали *народом для життя* і маємо чинити згідно з цим покликанням.

Ми є *посланні*: служіння життю для нас не привід звеличувати себе, але обов’язок, яки походить з усвідомлення, що ми “народ, [...] придбаний на те, щоб звістувати похвали того, хто покликав” (пор. 1 Пт. 2, 9). У нашому поступові *веде нас і зміцнює закон любові*, що її джерелом і взірцем є втілений Син Божий, який, ставши людиною, “своєю смертю дав життя світові”¹⁰².

Ми посланні як народ. На всіх і на кожного з нас покладено обов’язок слугувати життю. Це повинність дослівно “еклесіяльна”; вона вимагає одностайного та самозреченого діяння всіх членів і всіх осередків християнської спільноти. Проте громадський характер цієї повинності не скасовує і не применшує відповідальності *кожної людини*, до якої спрямована Христова заповідь “стати ближнім” кожному: “Іди і ти роби так само” (Лк. 10, 37).

Усі разом ми чуємося зобов’язаними *Євангелією життя проповідувати, уславляти в літургії і повсякчас та впроваджувати* через різні заклади і почини, які мають правити їх за опертя й засоби.

“МИ БАЧИЛИ Й ЧУЛИ, ЗВІСТУЄМО Й ВАМ” (1 ЙО. 1, 3): ЗВІЩАЄ ЄВАНГЕЛІЯ ЖИТТЯ

80. “Що було споконвіку, що ми чули, що бачили нашими очима, що оглядали і чого руки наші доторкалися, [...] Слово життя [...] звістуємо й вам, щоб і ви мали спільність із нами” (1 Йо. 1, 1.3). *Ісус є єдиною Євангелією*: нічого іншого ми не можемо сказати чи засвідчити.

¹⁰¹ Апост. напоум. *Evangelii nuntiandi* (8 грудня 1975), 14: AAS 68(1976), 13

¹⁰² Пор. Римська Меса, урочистий молебен з нагоди Причастя.

Справді, проповідь Ісуса є проповіддю життя. Він бо є “Словом життя” (1 Йо. 1, 1). У Ньому життя “об’явилося” (1 Йо. 1, 2), ба більше – Він сам є “життя вічне, що в Отця перебувало й нам явилось” (там таки). Дякуючи дарові Духа, цим життям наділено людину. Призначене для повноти життя, для “вічності”, земне існування кожної людини віднаходить свій повний сенс.

Осяяні *Євангелією життя*, ми відчуваємо потребу проповідувати і засвідчувати її у всій *надзвичайній новизні*; тотожна Ісусові, котрий усе оновлює¹⁰³ і перепадає «старе», що походить із гріха і веде до смерті¹⁰⁴, ця новизна перевищує всі сподівання людей й об’являє, на які небесні вершини може бути піднесена благодаттю гідність людської особи. Св. Григорій з Ніси говорить про це так: “Людина, яка нічим не вирізняється з-поміж створінь, яка є пороком, травою і марнотою, коли буде взята до Бога всесвіту за дитину, стане членом родини Того, чию довершеність і велич ніхто не може побачити, почути чи зрозуміти. Яке слово, думка або злет Духа здатні висловити переповненість такою благодаттю? Людина переростає власну природу: зі смертного стає безсмертним, із тлінного – нетлінним, із марного – вічним, загалом, з людини – Богом”¹⁰⁵.

Вдячність і радість за невимірну гідність людини заохочує нас ділитися цим посланням з усіма: «Що ми бачили й чули, звістуємо й вам, щоб і ви мали спільність із нами» (1 Йо. 1, 3). Треба донести *Євангелію життя* до серця кожної людини і до осереддя усього людського суспільства.

81. Треба передусім сповістити *найістотніший зміст* Євангелії. Вона – Благовіщення Бога живого і близького, який закликає нас до повного причастя і дає нам достеменну надію на вічне життя. Вона – підтвердження нерозривних пут, які поєднують людину, її буття та тілесність, і відображення людського існування як “співвіднесеного” життя, як Божого дару, плоду й знаку Його любові. Вона – об’явлення незвичайного зв’язку Ісуса з людиною, зв’язку, який дає змогу розпізнати у кожному обличчі образ Христа і знак того, що “безкорисливе дарування себе” – завдання і місце виповнення власної свободи.

Одночасно треба вказати на всі *наслідки* цієї Євангелії. Їх можна узагальнити так: людське життя як цінний Божий дар є святе й недоторкане, що означає цілковиту неприпущенність переривання вагітності й евтаназії. Людське життя не тільки не можна знищувати, але слід захищати й оточувати турботою. Воно віднаходить свій сенс, коли дарує і приймає любов, з якої постає повна істина про людську сексуальність і дітонородження. У цій любові набувають сенсу страждання та смерть, і незважаючи на таємницю що їх оточує, можуть стати подіями спасительними. Пошана до життя вимагає, аби наука і техніка завжди були підпорядковані людині та її всебічному розвитку. Все суспільство має шанувати, оберігати і підтримувати гідність кожної особи, – щомиті і в будь-якому стані її життя.

82. Аби насправді бути народом, який служить життю, ми повинні послідовно і відважно звіщувати істину ще на першому етапі євангелізації, і потім у *катехізисі*, у *проповідуванні*, в *особистих бесідах*, та в *усій виховній діяльності*. Вихователі, вчителі, катехизатори й богослови повинні наголошувати *антропологічні засади*, що встановлюють і зміцнюють шанування життя кожної людини. Таким чином ми укажемо на первинну новину *Євангелії життя*, силою розуму і досвіду допоможемо всім усвідомити, що християнське послання розкриває повну правду про людину, про сенс її буття та існування, а також уможлиavimo діалог із невірними і спільно розпочнемо створювати нову культуру життя.

Нині, коли серед розмаїття протиставних думок багато хто відкидає здорову доктрину людського життя, ми усвідомлюємо, що й до нас стосується палке благання апостола Павла до Тимофея: “Проповідуй слово, наполягай вчасно і невчасно, картай, погрожай, напоумляй із усією терпеливістю та наукою” (2 Тм. 4, 2). Цей заклик із подвійною силою має відлунувати в серцях

¹⁰³ Пор.: «Omnem novitatem attulit, semetipsum afferens, qui fuerat annuntiatus» (Св. Іриней, *Adversus haereses*. IV, 34,1: SCH 100/2, 846-847).

¹⁰⁴ Пор. Св. Тома Аквінський: «Peccator inveterascit, recedens a novitate Chriti» (In Psalmos Davidis lectura, 6,5)

¹⁰⁵ Св. Григорій Ніський, *De beatitudinibus*, Oratio VII: PG 44, 1280.

тих із чинників Церкви, котрі беруть безпосередню участь у її місії “вчительки” істини. Це особливо стосується до нас, *Єпископів*: якраз ми маємо невтомно проповідувати Євангелію життя, стлою даного нам висвячення дбати про цілісний і правильний виклад учення, яке наново витлумачено в цій Енцикліці, а також, застосовуючи всі відповідні методи, захищати вірних від впливу будь-яких хибних доктрин. Понад усе ми повинні потурбуватися про те, щоб на богословських факультетах, у семінаріях та католицьких закладах проповідували, висвітлювали й поглиблювали здорове вчення¹⁰⁶. Нехай почують слова Павлового заклик *богослови, пастирі, вчителі* й усі відповідальні за катехізис та виховання сумління. Свідомі своїх завдань, нехай остерігаються вони зрадити істину і власне покликання, проголошуючи особисті погляди, розбіжні з *Євангелією життя*, достеменно тлумачення якої знову подав навчальний уряд Церкви.

Проповідуючи цю Євангелію, ми не повинні боятися опору й неприйняття, але відкидати будь-які поступки і двозначності, які вподібнили б нас до цього світу (пор. Рм. 12, 2). Бо повинні ми бути *у світі, але не від світу* (пор. Йо. 15, 19; 17, 16), силою, яку нам передав Христос, котрий своєю смертю і воскресінням подолав світ (пор. Йо. 16, 33).

“ХВАЛЮ ТЕБЕ, ЩО СТВОРИВ МЕНЕ ТАК ДИВНО” (ПС. 139, 14): ПРОСЛАВЛЕННЯ ЄВАНГЕЛІЇ ЖИТТЯ

83. Ми посланні у світ як “народ для життя” і мусимо проповідувати через істинне уславлення *Євангелії життя*. Ба більше: це уславлення завдяки переконливій промовистості своїх дій, символів і образів повинне стати способом виявити її красу й велич.

З такою метою належить насамперед розвивати в самих собі та в інших *поставу споглядання*¹⁰⁷ народжується вона з віри в Бога життя, який створив кожну людину і дивно її виткав (пор. Пс. 139 [138], 14). Це – постава того, хто прозирає життя до глибини і, бачачи його безкорисливість і красу, приймає як заклик до свободи і відповідальності. Це постава того, хто не намагається опанувати дійсність, а приймає її як дар, від находячи в кожній речі віддзеркалення Творця, а в кожній особі – Його живий образ (пор. Бут. 1, 27; Пс. 8, 6). Хто твердо стоїть на цьому, той не впадає у відчай, бачачи людину хвору, стражденну, кинуту напризволяще чи при смертну, а приймає цей стан як заклик шукати сенс. Саме такі обставини й дозволяють спостерегти у лиці кожної особи запрошення до зустрічі, до діалогу, до солідарності.

Вже час усім прийняти таку поставу і знову навчитися *поважати і шанувати кожну людину* зі сповненим релігійного захвату серцем, як нам наказував Павло VI в одному зі своїх послань на Різдво Господнє¹⁰⁸. новий народ відкуплених, який прийняв цю позицію споглядання, не може висловитись інакше, як тільки *гімнами радості, слави і вдячності за безцінний дар життя*, за таємницею покликання кожної людини розділити через Христа благодатне життя і вічне існування в єднанні з Богом Творцем і Отцем.

84. *Уславляти Євангелію життя означає уславляти Бога життя – Бога, який дає життя*: “Мусимо прославляти життя вічне, що від нього походить будь-яке інше існування. Від нього отримує життя, належною їй мірою, кожна істота, котра в якийсь спосіб має частку в ньому. Це Божественне життя, піднесене над усім іншим існуванням, оживляє і зберігає. Кожне існування і кожний життєвий процес походить від того Життя, котре переростає будь-яке життя і будь-яку засаду існування. Це йому завдячують душі своє безсмертя, так само як завдяки йому живуть усі звірі і рослини, в котрий відгук життя слабший. Людей як істот, що зіткані з духу й матерії, Життя наділяє Життям. Коли згодом надходить час його обірвати, Життя силою щедрої любові до людини, перетворює нас і прикликає до себе. Ба більше: обіцяє допровадити нас із душею і тілом до життя досконалого, до безсмертя. Мало сказати, що те життя живе: воно є Початок життя, Причина й одиноке Джерело. Кожна жива істота повинна споглядати його і перед ним схилитися: з цього Життя струменіє життя”¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Пор. Енци. *Veritatis splendor* (6 серпня 1993), 116: AAS 85 (1993), 224.

¹⁰⁷ Пор. Енци. *Centesimus annus* (1 травня 1991), 37: AAS 83 (1991), 840.

¹⁰⁸ Пор. Павло VI, Послання на Різдво Господнє 1967: AAS (1968), 40.

¹⁰⁹ Псевдо-Діонісій Ареопагіт, Про Божественні імена, 6, 1-3: PG 3, 856-857.

За прикладом Псалмоспівця ми у щоденній молитві осібно і гуртом славимо й благословляємо Бога, нашого Отця, який виткав нас у материнському лоні, бачив нас і полюбив, коли ми творилися таємничо (пор. Пс. 139 [138], 14). Справді, “це смертне життя – попри його нестатки, незбагненні таємниці, страждання і не уникну тлінність – є надзвичайно прекрасним, дивом надзвичайно прекрасним, дивом завжди новим і захопливим, подією, гідною того, аби оспівувати її з радістю і обожненням”¹¹⁰. Людина та її життя з’являються нам не тільки як одне з найпрекрасніших чудес сотворіння: Бог обдарував бо людину замалим не Божественною гідністю (пор. Пс. 8, 6-7). В будь-якій дитині, що народжується, і в будь-якій людині – живій чи при смертній, вбачаємо образ Божої слави: її ми прославляємо в кожній людині – у знаку Бога живого, образ Ісуса Христа.

Ми покликанні, аби виявляти захват і вдячність за отримане в дар життя, аби приймати з радістю і передавати *Євангелію життя* не тільки в особистій та спільній молитві, але насамперед *через літургійні відправи*. Особливо тут слід згадати Святі Таїнства, які є дійовими знаками присутності та спасительного чину Христа Господа у християнському житті. Вони дають людям частку в Божественному житті, забезпечуючи їм необхідну духовну енергію, аби могли уреальнити повний та істинний сенс життя, страждання і смерті. Літургійні свята, насамперед Святі Таїнства, завдяки позовному відкриттю справжнього значення цих обрядів і відповідному їх поціновуванню будуть допомагати нам щораз краще висловлювати повну істину про народження, життя, страждання і смерть, допомагаючи людям переживати ці події як участь у пасхальній таїні Христа, який умер і воскрес.

85. Уславлюючи й проповідуючи *Євангелію життя*, треба вміти належно *поцінувати і використати ще й обряди та символи, яких так рясно в традиційній культурі й народному побуті*. Це знаки і способи порозуміння, з допомогою яких люди в різних країн і культурах висловлюють радість від народження нового життя, пошану і бажання захищати кожне людське життя, турботу про стражденого й злидаря, близькість зі старою присмертною людиною, співчуття в жалобі, надії та прагненні безсмертя.

З огляду на це і згідно з думкою, що її 1991 року висловила Консисторія Кардиналів, пропоную щорічно святкувати День Життя в кожній країні, як це вже подекуди робиться з ініціативи Єпископальних Конференцій. Потрібно, щоб цей день відзначався за дійової участі всіх членів помісної церкви. Головною його метою має бути пробуджування в сумліннях, родинях, у Церкві та світському суспільстві чутливості до сенсу й вартості людського життя кожної його миті і в будь-якому стані. Передусім належить показувати, яким великим злом є переривання вагітності й евтаназія, проте не слід проминати інші життєві питання, які треба щоразу старанно зважувати серед мінливих історичних умов.

86. За суттю духовного культу, приємного Богові (пор. Рм. 12, 1), уславлення *Євангелії життя* має довершуватися насамперед у *щоденному житті* і виявлятися в любові до інших і даруванні самого себе. В такий спосіб усе наше існування ставатиме справжнім і відповідальним прийманням дару життя та щирим і вдячним славленням Бога, який офірував нам цей дар. Власне, численні жертовні вчинки, що їх здійснюють чоловіки і жінки, діти і дорослі, і молоді і старі, люди здорові і люди хворі, часто є непоказними й потаємними.

У такому середовищі, багатому на людські чесноти й любов, народжуються і *героїчні вчинки*. Є вони *найурочистішим уславленням Євангелії життя*, бо звіщають її через *цілковите дарування себе*; є гідним похвали об’явленням найбільшої любові, яка вимагає віддати життя за найдорожчу людину (пор. Йо. 15, 13); є участю в таємниці Хреста, що в ній Ісус показав, яку велику вартість має для Нього життя кожної людини, і як здійснюється воно у всій повноті, безкорисливо віддаючи себе в дар. Окрім загальновідомих прикладів, існує ще, зміцнюючи культуру життя, повсякденна героїська чеснота, що складається з малих чи великих безкорисливих учинків. З-поміж них слід вирізнити згідне з етичними вимогами віддавання органів задля порятунку здоров’я і навіть життя хворих, позбавлених іноді будь-якої надії.

¹¹⁰ Павло VI, *Pensiero alla morte* (Думки про смерть), Intituto Paolo VI, Brescia 1988, S. 24.

Негучний, але надзвичайно плідний і промовистий вияв повсякденного героїзму – “самовіддані матері, які без решти присвячують себе родинам, у болях приводять на світ дитину, а потім готові на будь-які нестатки й пожертви, аби передати дітям усе найкраще у собі”¹¹¹. Виконуючи своє покликання, “не завжди ці героїчні матері мають підтримку в своєму середовищі. Навпаки, образи цивілізації, часто витворю ванні і пропаговані засобами масової інформації, не сприяють материнству. Ім’ям поступу і сучасності застарілими проголошуються такі чесноти, як вірність, чистота, самопожертва, і раніше, і нині притаманні багатьом християнським матерям і нареченим. [...] Складаємо вам, героїчні матері, подяку за вашу непереможну любов! Складаємо подяку за самовіддане ввірення Богу і Його любові. Дякуємо за принесення в жертву свого життя. [...] Христос віддає вам у пасхальному таїнстві дар, що ви Йому склали. Він бо має силу відати життя, яке принесене Йому в жертву”¹¹².

“ЯКА КОРИСТЬ БРАТИ МОЇ, КОЛИ ХТОСЬ КАЖЕ, ЩО МАЄ ВІРУ, АЛЕ ДІЛ НЕ МАЄ?” (ЯК. 2, 14): СЛУЖИТИ ЄВАНГЕЛІЇ ЖИТТЯ

87. Захист людського життя і опікування ним – це вияв участі у царській місії Христа. Тому вони повинні бути *служінням любові*, особливо засвідченим різними видами добродійності й суспільної та політичної діяльності. Ця *потреба особливо нагальна тепер, коли “культура смерті”* войовничо наступає на “культуру життя” і, часто здається, бере над нею гору. Ця потреба зродилася насамперед з віри, що “чинна любов’ю” (Гл. 5, 6), як про це нагадує нам Послання св. Якова: “Яка користь, мої брати, коли хтось каже, що має віру, але діл не має? Чи може його спасти віра? Коли брат або сестра будуть нагі й позбавлені засобів щоденного прожитку, і хто-небудь з вас до них скаже: “Йдіть собі з миром, грійтеся та годуйтеся”, і не дасть їм потрібного для тіла, то що це допоможе? Так само й віра, коли діл не має, мертва сама в собі” (2, 14-17).

У слугуванні любові *повинна нас оживляти і вирізняти чітка постава*: мусимо потурбуватися про ближнього як про особу, яку Бог довірив нашій відповідальності. Як учні Ісуса ми покликані ставати ближнім кожної людини (пор. Лк. 10, 29-37), оточуючи пильною увагою злидених, самотніх, обділених. Допмагаючи голодному, спраглому, чужинцеві, нагому, хворому, ув’язненому, а також не народженій ще дитині або при смертному старому, ми служимо Ісусові, який сам сказав: “Усе, що ви зробили одному з моїх братів найменших – ви мені зробили” (Мт. 25, 40). Тому мусимо визнати, що й до нас стосуються виклик й осуд, який міститься у завжди вчасних словах св. Йоана Златоуста: “Хочеш шанувати тіло Христа? Не гордуй Ним, коли побачиш Його нагим. Не складай Йому почесні в храмі, коли одягнутий Він у єдваби, щоби потім погордувати Ним за брамою, де терпить холод і наготу”¹¹³.

Любов до життя повинна обіймати все і всіх. Не можна потурати однобокості чи дискримінації, оскільки людське життя святе і недоторканне кожної миті й у будь-якому стані: воно є благом неподільним. Тому треба “*потурбуватися*” про *все життя і про життя всіх*. Навіть більше – треба сягнути ще глибше, самих коренів життя і любові.

Така глибока любов до кожної людини поклала початок *над звичайно багатій історії добродійної діяльності*. Ця добродійність розгорталася через слугування. Завдяки їй у житті Церкви і суспільства з’явилася сила силенна закладів, які працюють на користь життя і на які подивляє кожний неупереджений спостерігач. Будь-яка християнська спільнота завжди просякнута живим почуттям відповідальності, повинна записувати чергові сторінки цієї історії, провадячи різноманітну душ пастирську і суспільну діяльність. Також на цій засаді належить обережно і дійово *супроводити новонароджене життя*, пильно дбаючи про тих матерів, які не бояться пустити у світ дитя і виховувати його навіть без допомоги батька. Тому саму турботу слід виявляти до життя страждених і самотніх людей, особливо при його кінці.

¹¹¹ Іван Павло II, Гомілія на беатифікацію Ісидора Баканьї, Елізабети Канорі Морі та Джоани Берета Молі (24 квітня 1994): L'Osservatore Romano, 25-26 авт. 1994, 5.

¹¹² Там таки.

¹¹³ Св. Йоан Златоуст, Гомілія In Matthaеum, L, 3: PG 58, 508.

88. Все це зумовлює конечну потребу розпочати терпеливу і мужню *виховну роботу*, яка заохочує всіх і кожного перекласти на власні плечі тягар інших (пор. Гл. 6, 2); вимагає безнастанної турботи про *покликання до служби*, особливо серед молоді; домагається здійснення певних задумів та починів, тривких і оживлених євангелічним духом.

Існують *численні методи цієї праці*, які належить *застосовувати* з обізнаністю і глибокою відповідальністю. Життю, яке народжується, слугують *осередки розповсюдження природних метод регулювання плідності*: їх належить розвивати, оскільки вони дійово допомагають у застосуванні засад відповідального батьківства і материнства. Завдяки їм кожна особа – починаючи від дитини – визнається і шанується з огляду на її самодостатню вартість, а мірилом будь-якого рішення є безкорисливий дар себе. Так само працівники консультацій із питань шлюбу і сім'ї виконують покладений на них обов'язок радити і попереджувати, керуючись антропологією, згідно з християнським баченням людини, шлюбу і статевих стосунків. Вони надають цінну послугу всім родинам – допомагають їм віднайти сенс життя і любові, підтримують і супроводжують в їхньому покликанні бути “святилищем життя”. Служать життю, яке народжується, також *осередки допомоги життю й дому чи центри опіки над життям*. Завдяки їхній діяльності численні самотні матері й подружні пари, які опинились у скруті, віднаходять сенс і спонуки, а також дістають потрібну допомогу та підтримку у подоланні проблем і страхів, пов'язаних із прийняттям зачатого чи новонародженого життя.

Промовистим прикладом того, чого могла досягти християнська любов, аби кожному повернути надію і створити умови для життя, є інші засоби долати всілякі життєві труднощі, патології, хвороби і відлучення від суспільства, - *терапевтичні осередки для наркоманів, центри опіки неповнолітніх чи душевнохворих, лікування й опіки хворих на СНІД, товариства допомоги недієздатним*.

Коли земне життя людини наближається до краю, ще є любов, яка спроможна знайти найвідповідніші способи забезпечити *старим людям*, надто коли вони вже недієздатні, а також *присмертним* хворим справді гуманну допомогу, належно задовольнити їхні проблеми, а насамперед притлумити страх і відчуття самотності. В цих випадках незмінною є роль родини, але ці люди можуть знайти велику допомогу і в опікунських закладах, а за конечної потреби в *паліативному лікуванні*, вдаючись до відповідних соціальних та медичних послуг у місцях зорганізованого нагляду чи вдома.

Треба ще раз поміркувати над роллю *лікарень, клінік і оздоровчих центрів*: за своєю істинною суттю не є вони тільки закладами, в яких опікуються хворими і присмертними, але в яких насамперед утверджується істинно християнський сенс хвороби, страждання і смерті. Це мусить бути особливо очевидним у *закладах, які підпорядковані орденам, або якимось чином зв'язані з Церквою*.

89. Осередками, що служать життю, а також усіма іншими видами допомоги й солідарності, що в них виникла конечна потреба, мають керувати люди, *безкорисливо зацікавлені і глибоко свідомі* того, яке вирішальне значення має *Євангелія життя* для добра окремої особи і суспільства.

Особлива відповідальність лежить на працівниках системи охорони здоров'я: лікарях, фармацевтах, медсестер і мед братах, капеланах, ченцях і черницях, працівниках адміністрації та добровільних помічниках. Фах вимагає від них оберігати людське життя і слугувати йому. За нинішніх культурних і суспільних умов, коли і теорія і практика медицини, здається, втрачають свій уроджений етичний вимір, фахівці часто-густо можуть зазнавати сильної спокуси маніпулювати життям і смертю. З огляду на це незмірно зростає їхня відповідальність, яка знаходить найглибшу спонуку і найміцнішу підтримку у вродженому і непозбутньому етичному вимірі лікарського чину, про що свідчить давня, але завжди сучасна *клятва Гіппократа*, за якою кожен лікар зобов'язаний виявляти найвищу повагу до людського життя та його святості.

Безвідносне пошанування кожного невинного людського життя вимагає *скористатися правом на протест сумління* щодо абортів й евтаназії. “Умертвіння” ніколи не може бути визнане за лікувальну дію навіть тоді, коли єдиним виміром є виконання бажання пацієнта: це радше зрада лікарського фаху, що його можна визначити як палке і рішуче “так” життю. Так само і в царині біомедичних пошуків, де заповідається на нові великі відкриття, що слугуватимуть благу людства,

належить уникати експериментів, досліджень і застосувань, які, легковажачи недоторканість гідності людської істоти, перестають служити людині, і хоча позірно їй допомагають, насправді спрямовані проти неї.

90. Особливу роль відіграють *добровільні працівники*: вони роблять цінний внесок у слугування життю, коли здатні поєднати фаховий вишкіл із великодушною і безкорисливою любов'ю. *Євангелія життя* квапить їх піднести поставу звичайного добродійства на вершину Христової любові: аби кожного дня, попри труднощі й утому, оновлювали в собі усвідомлення гідності кожної людини, аби брали на себе клопіт про людські потреби й визначали, якщо це конче необхідно, нові дороги там, де потреби загальніші, а слабші вимагають більшої уваги та допомоги.

Міцна правда любові вимагає служити *Євангелії життя* також і *різними видами суспільної та політичної діяльності*, проголошуючи й захищаючи вартість життя в наших дедалі складніших плюралістичних суспільствах. *Окремі люди, родини, групи й об'єднання* відповідальні (хоч і в різні способи) за суспільну діяльність і за здійснення починів у галузях культури, господарювання, політики й законодавства, які, керуючись повагою до інших і духом демократичного співіснування, сприяють розбудові суспільства, котре б визнавало й захищало гідність кожної особи й дбало про життя всіх.

Це завдання стосується, насамперед, усіх *громадських лідерів*. Покликані служити людині й спільному благу, вони зобов'язані мужньо стати на боці життя, особливо в сфері правних приписів. У демократичній системі, коли підставою законів і рішень є згода більшості громадян, у свідомості Владків може підпасти почуття особистої відповідальності. Проте ніхто не може ухилитися від неї, надто видаючи закони чи ухвалюючи рішення, які тягнуть відповідальність перед Богом, власним сумлінням і всім суспільством за можливі наслідки, розбіжні з істинним спільним благом. Хоча закони – це єдиний засіб захистити людське життя, вони мають надзвичайно важливу, а часом вирішальну роль для витворення певної ментальності і моралі. Повторюю ще раз: закон, який порушує природне право невинної людини на життя, є несправедливий, а отже не чинний. Тому знову рішуче звертаюся до всіх політиків, аби не запроваджували законів, які не визнають гідності особи і цим загрожують самим підвалинам суспільного життя.

Церква знає, що плюралістичним демократіям, у яких співіснують потужні культурні течії різного спрямування, важко забезпечити життю дійовий правовий захист. Однак Церква переконана, що голос моральної істини лунає в глибині кожного сумління і тому заохочує політиків, передусім християнських, аби не піддавалися зневірі й дбали в своїх ухвалях про відновлення справжнього ладу через визнання й опіку вартостей життя. Відтак слід наголосити, що не досить скасувати ганебні закони; треба усунути причини, які уможливають насильство над життям. Необхідно насамперед забезпечити належну допомогу сім'ї та материнству: *родинна політика мусить бути опертям і рушієм політики суспільної*. Тому належить розпочати роботу, здатну закласти умови для справжньої свободи в ухваленні рішень щодо батьківства і материнства. Слід також сперти на нові засади соціальну політику в галузях праці, розвитку міст, житлового будівництва і послуг, погодивши робочі графіки з ритмом родинного життя, відтак забезпечити дійову опіку дітям і старим.

91. Важливою царинною політики на користь життя є нині *демографічна проблема*. Безперечно, влада зобов'язана “регулювати зростання населення”¹¹⁴. Але ці дії мусять зважати на первинну й не уникну подружню та родинну відповідальність і не можуть удаватися до методів, що суперечать гідності особи та її головним правам, передусім праву кожної невинної людської істоти на життя. Тому є морально недопущеною така політика регулювання народжень, яка заохочує чи й прямо змушує застосовувати контрацепцію чи виконувати стерилізацію й аборти.

До вирішення демографічної проблеми треба прямувати зовсім іншими шляхами: уряди й усілякі міжнародні установи повинні прагнути насамперед створити економічні, суспільні, медичні, санітарні та культурні умови, які б дозволяли подружжю приймати рішення про

¹¹⁴ Пор. Катехизм Католицької Церкви, №2372.

народження дитини цілком вільно та відповідально; вони повинні також докладати зусиль, щоб “створити більше центрів і справедливіше поділяти багатства, даючи всім рівну частку в користуванні благами. Треба шукати розв’язань у масштабах цілого світу, творячи істину *економіку співдружності і розподілу благ*, як на міжнародному, так і на державному рівнях”¹¹⁵. Це одинокий шлях пошани гідності осіб і родин, а разом справжня культурна спадщина народів.

Отож, слугування *Євангелії життя* є розгалуженим шляхом. Дедалі виразніше бачимо НП ньому вартісні можливості конкретної співпраці з братами інших Церков і церковних спільнот, - у згоді з духом практичного екуменізму, до якого заохотив нас II Ватиканський Собор¹¹⁶. Провидіння запропонувало нам простір для діалогу і співпраці з прибічниками інших релігій і з усіма людьми доброї волі: *захист і опіка життя – не чиясь монополія, а завдання і відповідальність усіх*. На порозі третього тисячоліття стоїмо перед гнітючим викликом, і тільки одностайна співпраця всіх, хто вірить у вартість життя, дозволить цивілізації уникнути поразки та її не передбачуваних наслідків.

«СПАДОК ГОСПОДНІЙ - ДІТИ; ПЛІД ЛОНА - НАГОРОДА» (ПС. 127[126], 3): РОДИНИ, ЯК «СВЯТИЛИЩЕ ЖИТТЯ»

92. У лоні «народу життя і для життя» *найважливіша відповідальність лежить на родині*: ця відповідальність впливає з самої природи сім'ї, осередку життя і любові, що ґрунтується на шлюбі, і з її місії «оберігати, виявляти і передавати»¹¹⁷. Йдеться тут про любов самого Бога, співпрацівниками і в певнім сенсі представниками якого є батьки, коли вони передають життя і виховують його у згоді з Його батьківським задумом¹¹⁸. Ця любов - безкорисливий дар приймання і віддавання: у родині кожний дістає визнання, захист і шану, бо є людиною, і чим більшої потребує допомоги, тим чуйнішою і турботливішою оточується опікою.

Родина покликана здійснювати своє завдання протягом усього життя своїх членів, від народження і до смерті. Вона є істинним *«святилищем життя [...]»*, місцем, де життя, дар Бога, приймається і захищається від численних небезпек, що на нього чигають, і може розвиватися згідно з вимогами істинного людського розвитку¹¹⁹. Тому родина відіграє вирішальну і незамінну роль у витворенні культури життя.

Як *домашня Церква* родина призначена до проповідання, прославляння і служіння *Євангелії життя*. Це є насамперед завданням подружніх пар, котрі покликані передавати життя на підставі безперервно оновлюваного *усвідомлення сенсу батьківства*. Воно сприймається як важлива подія, що вказує: *людське життя є даром, який ми приймаємо для того, аби знову його віддати*. Народжуючи нове життя, батьки пересвідчуються, що дитина «хоч і є плодом їхнього взаємного дару любові, водночас є даром для них обох, даром, який впливає з дару»¹²⁰.

Родина виконує своє призначення звіщати *Євангелію життя* передусім через *виховання дітей*. Словом і прикладом, щоденним спілкуванням і рішеннями батьки вчать свою дитину справжньої свободи, яка уречевлюється завдяки безкорисливому дарові себе самого та поглиблює повагу до інших, наставляє на сердешну злагоду, діалог, щирю службу й солідарність, прищеплює почуття справедливості й усі інші чесноти, які допомагають приймати життя як дар. Виховна робота християнських батьків повинна розвивати у дітей віру й допомагати їм виконувати отримане від Бога призначення. У межах своєї виховної місії батьки мають словом і підтвердженням пояснити дітям істинний сенс страждання і смерті: вони

¹¹⁵ Іван Павло II, Промова на церемонії відкриття IV Загальної Конференції Єпископів Латинської Америки в Сан-Домінго (12 жовтня 1992), №15: AAS 85 (1993), 819.

¹¹⁶ Пор. Декр. Про екуменізм *Unitatis redintegratio*, 12; Душопаст. Конст. про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes*, 90.

¹¹⁷ Апост. напоумл. *Familiales consortio* (22 листопада 1981) 17: AAS 74 (1982), 100.

¹¹⁸ Пор. Душопаст. Конст. про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes*, 50.

¹¹⁹ Енци. *Centesimus annus* (1 травня 1991), 37: AAS 83 (1991), 842.

¹²⁰ Іван Павло II, Промова до учасників VII Симпозіуму Європейських Єпископів «Скчані постави щодо народження й смерті: Заклик до Євангелізації» (17 жовтня 1989), № 5: *Insegnamenti* XII, 2 (1989), 945. біблійна традиція вбачає в дітях нагороду від Бога (пор. пс. 127 [126], 3), і знак благословення для людини, котра ходить Божими дорогами (пор. пс. 128 [127], 3, 4).

спроможні це зробити, якщо помічатимуть усі знаки страждання навколо себе, а ще більше, якщо спроможуться на сердешність, опікунство і співчуття до хворих і старих у власній родині.

93. Крім того, родина уславляє *Євангелію життя щоденною молитвою*, особною і сімейною: хвалить Господа і дякує Йому за дар життя, просить світла і сили, аби серед труднощів і страждань ніколи не втрачати надії. Одначе всім видам молитов і культів надає сенсу той спосіб уславлення, який виявляється в *щоденному родинному житті*, коли воно просякнуте любов'ю й самопожертвою.

В такий спосіб уславлення стає служінням *Євангелії життя*, випробуваною всередині родини і поза нею солідарністю, виявом якої є чуйна і сердешна увага в дрібних і скромних щоденних справах. Особливо вимовним знаком солідарності між родинами є *опікунство* чи *всиновлення* дітей, які залишені батьками або живуть у тяжких умовах. Незалежно від кривності, справжня материнська та батьківська любов здатна зігріти дітей з інших родин, даючи їм все необхідне для життя та повноцінного розвитку. Серед розмаїття форм усиновлення варто виділити *віддалене всиновлення*, найбажаніше в тому разі, якщо відмовитися від дитини сім'ю змушує тільки глибоке зубожіння. Адже такий вид усиновлення дає можливість забезпечити батьків необхідною допомогою, щоб вони могли утримувати та виховувати власних дітей, не позбавляючи їх питомого середовища.

Солідарність, тлумачена як «міцна і тривка воля присвятити себе спільному благові»¹²¹, може також здійснюватись у різних формах *участі в суспільному і політичному житті*. А отже, служіння *Євангелії життя* полягає і в тому, що родина, долучаючись до відповідних організацій, намагається впливати на законодавство і державні установи, щоби вони ніяким чином не порушували права на життя й оберігали та підтримували його від зачаття до природної смерті.

94. Особливу увагу слід приділяти *літнім людям*. У той час, як у деяких культурах люди похилого віку, беручи участь у родинному житті, відіграють у ньому активну й важливу роль, в інших державах і культурах їх мають за непотрібний тягар і полишають напризволяще. За таких умов легко може виникнути спокуса застосувати евтаназію.

Упослідження старих людей або цілковите відцурання є неприпустимим, їхня присутність у домі чи бодай близькі стосунки з ними, якщо через тісноту помешкання або з інших причин перебування в сім'ї неможливе, має засадниче значення для створення клімату взаємного обміну і збагачення між різними поколіннями. Тому кінцевим є встановлення своєрідної «угоди» між поколіннями (або поновлення втраченої), силою якої батьки у літньому віці, близькому вже кінця шляху, могли б очікувати від дітей опіки і підтримки, яких вони самі надали дітям на початку їхнього життя: цього вимагає послух перед Божою заповіддю належно шанувати батька і матір (пор. *Вих. 20, 12; Лев. 12, 3*). Але це не все. Літня людина не є лише «предметом» турботи, піклування й служіння, але й також сама може зробити коштовний внесок у *Євангелію життя*. Багатий досвід, здобутий упродовж років, вона може і повинна використати на те, щоб *передавати мудрість, свідчити про надію та любов*.

Хоча це і правда, що «майбутнє людства йде через родину»¹²², треба визнати, що за теперішніх суспільних, економічних та культурних умов завдання сім'ї - служити життю - стає дедалі складнішим й обтяжливішим. Щоб родина могла виконувати своє покликання як «святинище життя», осередок суспільства, який любить і приймає життя, терміново необхідно забезпечити *саму сім'ю допомогою і підтримкою*. Суспільство, і держава повинні надавати їй всіляку необхідну (в тому числі й економічну) допомогу, щоб родина могла людяніше вирішувати свої проблеми. Зі свого боку Церква повинна невтомно розвивати душопастирство родин, здатне спонукати кожну з них визнати з радістю і відвагою місію, що її визначила *Євангелія життя*.

¹²¹ Енци. *Sollicitudo rei socialis* (30 грудня 1987), 38: AAS 80 (1988), 568-566.

¹²² Апост. напоумл. *Familiales consortio* (22 листопада 1981), 85: AAS 74 (1982), 88.

«ПОВОДЬТЕСЯ Ж ЯК ДІТИ СВІТЛА» (ЕФ. 5, 8): ПОТРЕБА ГЛИБОКОГО ВІДНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРИ

95. «Поводьтеся ж як діти світла! [...] Шукайте пильно того, що Господеві подобається. Не беріть участі в безплідних ділах темряви» (Еф. 5, 8, 10-11). З огляду на притаманну сучасному суспільству драматичну боротьбу між «культурою життя» і «культурою смерті» належить *виробити в собі сильний критичний дух*, який дозволив би розпізнавати дійсні вартості й справжні потреби.

Потрібна *загальна мобілізація сумнівів і спільне етичне зусилля*, аби запровадити велику *стратегію захисту життя*. *Всі ми разом повинні будувати нову культуру життя*: нову, - тобто здатну піднімати і вирішувати нинішні не знані колись питання людського життя; нову, - тобто далеко рішучіше й дійовіше прийняту всіма християнами; нову, - тобто спроможну спонукати до серйозного та сміливого культурного діалогу між усіма сторонами. Нагальна потреба такого оновлення культури випливає з історичного стану, в якому ми тепер живемо, але головне її джерело - в самому євангелічному покликанні Церкви. Адже Євангелія спрямована на «довершення внутрішньої зміни й оновлення людства»¹²³, є ніби закваскою для тіста (пор. Мт. 13, 33) і повинна просякати всі культури й оживляти їх зсередини¹²⁴, аби промовляли всю правду про людину та її життя.

Розпочати слід із *внутрішнього оновлення самих християнських спільнот*. Надто часто віруючі, навіть ревні парафіяни, улягають нахилу відривати християнську віру від її етичних вимог, що призводить до морального суб'єктивізму і неприйнятних звичаїв. Відтак з усією ясністю і відвагою мусимо запитати в себе: яка культура життя набула нині поширення у наших єпархіях серед окремих християн, у родин, товариствах і громадах? Так само ясно і рішуче мусимо окреслити роботу, яку маємо здійснити, аби служити життю в повноті його істини. Водночас необхідно в інтелектуальних осередках, фахових колах та серед широкого загалу порушити поважні й глибокі діалоги з усією спільнотою (купно з невіруючими) щодо підстав людського життя.

96. Перший і застановчий крок до такого оновлення культури ми зробимо, загостривши *чуйність сумління* думкою про незмірну й недоторканну вартість кожного людського життя. Найбільше значення має *поновне відкриття нерозривного зв'язку між життям і свободою*. Ці блага нероздільні: порушення одного спричиняється до порушення також іншого. Немає справжньої свободи там, де не визнається й не схвалюється життя, і немає повного життя без свободи. Обидві ці реалії мають спільний аспект, уроджений і особливий: їх нерозривно з'єднує заклик до любові. Любов - це безкорисливе дарування себе¹²⁵, вона становить найправдивіший сенс життя і волі особи.

Не менш вирішальне значення для гартування сумління має *поновне відкриття зв'язку, що поєднує свободу з істиною*. Як ми вже не раз стверджували, відривання свободи від об'єктивної істини унеможлиблює обґрунтування людських прав на раціональних підвалинах і створює передумови до того, щоб у суспільстві запанувала безмежна сваволя чи жорстокий тоталітаризм.¹²⁶

Обов'язково треба, щоб людина визнала свою первинну й незаперечну гідність - гідність створіння, котре отримує від Бога буття й життя як дар і завдання: тільки погодившись з цією природною залежністю, людина може жити і цілком здійснювати свою свободу, водночас глибоко шануючи свободу і життя кожної іншої особи. Тут насамперед з'ясовується, що «ядром кожної культури є постава людини щодо найбільшої таємниці - таїни Бога»¹²⁷. Якщо Бога заперечити, якщо жити так, ніби Його не існує, або не шанувати Його заповідей, можна також легко відкинути чи підважити людську гідність і недоторканність життя.

¹²³ Апост. напоумл. Evangelii Nuntiandi (8 грудня 1975), 18: AAS 68 (1976), 17.

¹²⁴ Пор. там таки, 20, фр., 18.

¹²⁵ Пор. Душопаст. Konst. про Церкву в сучасному світі Gaudium et spes, 24.

¹²⁶ Пор. Енци. Centesimus annus (1 травня 1991), 17: AAS 83 (1991), 814; Енци. Veritas splendor (6 серпня 1993), 95-101: AAS 85 (1993), 1208-1213

¹²⁷ Енци. Centesimus annus (1 травня 1991), 24: AAS 83 (1991), 822.

97. З формуванням сумління щільно пов'язана *виховна робота*, яка допомагає людині дедалі більше ставати людиною, дедалі ближче підводить її до істини, викликає в ній дедалі щиріше пошанування життя і справжніх людських стосунків.

Особливо необхідно прищеплювати повагу до вартості життя, і *то від самого початку*. Помиляється той, хто думає, нібито можна будувати справжню культуру людського життя, не допомагаючи молоді в розумінні й переживанні статевих почуттів, любові і життя в їх істинному значенні і тісному взаємопов'язанні. Статеві почуття - це багатство всієї особи, що «виражає своє глибинне значення тим, що приводить людину до принесення себе з любов'ю у дар»¹²⁸. Груба легковажність у *статевому житті* - один із головних чинників, що спричинюють *зневагу* до дітонороджування: тільки справжня любов здатна захищати життя. Тому не можна ухилятися від обов'язку *статевого та чуттєвого виховання*, передусім підлітків і молоді. Його складником має бути *виховання чистоти* як цноти, яка сприятиме досягненню зрілості особи і здатності пошанувати «подружнє» значення тіла.

Виховна справа охоплює *підготування подружжя до відповідального батьківства* і згідно зі своїм істинним значенням вимагає бути вірними Божому закличові і задуму. Так справді стається, коли сім'я наважується великодушно відкритися новому життю і надалі служить йому навіть тоді, коли з поважних причин і згідно з моральним правом вирішує до певного часу уникати нових народин. У кожному разі моральне право зобов'язує їх гамувати інстинктивні нахили і пристрасті та поважати біологічні закони, записані в їхній особі. Саме така повага в душі служіння відповідальному батьківству дозволяє *використовувати природні методи регулювання плідності*. Наука обґрунтовує їх щораз точніше, і це дає змогу приймати рішення, суголосні моральним вартостям. Ретельна оцінка здобутків у цій галузі, повинна здолати упередженість, яка все ще надто розповсюджена, й переконати подружжя, так само як і працівників медичних і суспільних служб, у потребі відповідного вишколу. Церква вдячна тим, хто ціною власних зречень і жертв, часто не оцінених, шукає і поширює методи такого стибу, дбаючи про моральні вартості.

У виховній праці не можна уникати роздумів про страждання і смерть, їх досвід має кожна людина, отожд безглуздо та й хибно замовчувати їх або скидати з уваги. Радше слід допомогти кожному досягнути їхню глибоку таїну, що її приховує конкретна й важка дійсність. Біль і страждання мають також сенс і вартість, якщо їх переживати одночасно й у тісному зв'язку з любов'ю, отримуючи її та приносячи в жертву. Тому ми вирішили *щороку відзначати Всесвітній День Хворого*, підкреслюючи, що «спасительність жертви страждання, витриманої в єдності з Христом, належить до самої суті Відкуплення»¹²⁹. Зрештою, навіть смерть не цілковито позбавлена надії: вона є брамою, відкритою у вічність, а для тих, хто живе в Христі - причастям до таїни Його смерті й воскресіння.

98. Узагальнюючи, можна сказати, що голошене оновлення культури вимагає від усіх сміливо *прийняти новий стиль життя*, ознакою якого є обґрунтування конкретних рішень в особистій, родинній, суспільній і міжнародній царині за рівною шкалою вартостей з *перевагою «бути» над «мати»*¹³⁰ і *людини над речами*¹³¹. Цей оновлений стиль життя вимагає зміни позиції: від *байдужості до піклування* про ближнього і від *неприйняття до схвалення*: інші люди не є конкурентами, від яких треба захищатися, а братами та сестрами, які заслуговують на солідарність і любов, збагачуючи нас своєю присутністю.

Ніхто не повинен почуватися вилученим із цього походу на користь нової культури життя: *всі мають відігравати важливу роль*. Поряд із родиною особливо важливе завдання виконують учителі й вихователі. Від них великою мірою залежить, чи зможе молодь, вихована для

¹²⁸ Апост. Напоумл. *Familiares consortio* (22 листопада 1981), 37: AAS 74 (1982), 128.

¹²⁹ Іван Павло II, Лист про встановлення Міжнародного Дня Хворого (13 травня 1992), 2: *Insegnamenti* XV, 1 (1992), 1410.

¹³⁰ Пор. Душпаст. Конст про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* 35, Павло VI, Енци. *Populorum progressio* (26 березня 1967), 15: AAS 56 (1967), 265.

¹³¹ Лист до Сімей *Gratissimum sane* (2 лютого 1994), 13: AAS 86 (1994), 892.

істинної свободи, зберегти в собі справжні ідеали життя, виробити в собі повагу до кожної людини, служити їй у родині та суспільстві.

Для розбудови нової культури людського життя чимало можуть зробити також *інтелектуали*. Особливе завдання повинні справити інтелектуали-католики в культурних колах, у школах і університетах, осередках наукових та технічних досліджень, у царині художньої творчості і гуманітарних рефлексій. Черпаючи енергію для думки і для чину з чистих джерел Євангелії, вони через свої довершення - поважні й задокументовані, гідні поваги і загальної зацікавленості - повинні ставати на службу новій культурі життя. Власне, задля того створено *Папську Академію «Pro Vita»*, завданням якої є «вивчення засадничих медичних і правних проблем, які мають значення для опіки й захисту життя, передовсім в їх безпосередньому зв'язку з християнською мораллю та наказами Церковної Магістерії»¹³². Особливий внесок повинні вкласти *університети*, надто *католицькі*, а також *осередки, інститути і комітети з питань біоетики*.

Величезна й поважна відповідальність покладена на *працівників засобів масової інформації*, що мають подбати, аби їхні повідомлення успішно прислужилися культурі життя. Вони повинні давати високі й шляхетні приклади життя і звертати увагу на гідні похвали, часом навіть героїчні, свідчення людської любові; слід із великою повагою оповідати про вартості статевої і любові, не наголошуючи того, що спотворює і принижує людську гідність. Відтворюючи дійсність, не слід підкреслювати те, що може пробуджувати чи жити почуття байдужості і погорди до життя або схилити до його заперечення. Працівники масової інформації покликані з сумлінною вірністю правді поєднувати свободу інформації, пошану до кожної особи і глибоку людяність.

99. У витворенні нової культури життя виняткова й навіть вирішальна роль належатиме *жінкам*: вони мають започаткувати «новий фемінізм», відпорний щодо «маскулінізму». Він умітиме розпізнати й відобразити природний хист жінок в усіх галузях суспільної діяльності і змагатиме до подолання всіх видів примусу, визиску і порушення рівності.

Згадуючи прикінцеві слова послання II Ватиканського Собору, ми звертаємося до жінок із нагальним закликком: «*Миріть людей із життям!*»¹³³. Ви покликані засвідчувати *любов істинну*, - дарування себе і прийняття іншого, - яка здійснюється особливим чином у подружній єдності, але яка мусить бути сутністю кожного зв'язку між людьми. Досвід материнства загострює у вас чуйність до ближнього, та водночас обтяжує винятковим завданням: «Материнство є особливим спілкуванням із таїною життя, що дозріває в лоні жінки. [...] Стосунки з новою людиною, що тільки набуває свого виду, спричиняють таке ставлення до людини (не тільки до власної дитини, а до людини взагалі), яке глибоко розкриває особистість жінки»¹³⁴. Мати приймає і носить в собі іншу людину, дає їй змогу зростати в собі і виділяє для неї місце в своєму лоні, водночас шануючи її в її відмінності. Завдяки цьому жінка розуміє і навчає інших того, що справжні людські стосунки відкриваються для прийняття іншої людини, яку схвалюють і люблять за її гідність, що забезпечена самим фактом буття людської особи, а не іншими чинниками, як корисність, сила, інтелігентність, врода, здоров'я. Це найважливіший внесок, якого очікує Церква і людство від жінок. Він є необхідною передумовою справжнього оновлення культури.

Особливу увагу ми хотіли би присвятити вам - *жінкам, які допустилися переривання вагітності*. Церква знає, скільки чинників могло вплинути на таке рішення і впевнена, що у багатьох випадках це було болісне, а може, навіть, і драматичне рішення. Напевне, рана ще не загоїлась у ваших серцях. Але однаково те, що сталося, було і буде глибоко негідним. Та не журіться і не втрачайте надії. Навпаки, намагайтеся витлумачити це випробування. З покірністю та довірою покайтеся, якщо досі ще цього не зробили. Отець усього милосердя чекає на вас, щоб подарувати вам своє прощення і мир у таїнстві примирення. Ви зрозумієте, що нічого ще не втрачено, і зможете попросити пробачення у своєї дитини: вона тепер живе

¹³² Іван Павло II, *Motu proprio vitae mysterium* (11 лютого 1994), 4 AAS 86 (1994), 386 – 387.

¹³³ II Ват Соб., Послання Собору до людства (8 грудня 1965): До жінок.

¹³⁴ Іван Павло II, Апост. Лист *Mulieris dignitatem* (15 серпня 1988), 18 AAS 80 (1988), 1696.

в Бога. Спираючись на допомогу та пораду прихильних до вас і досвідчених людей, ви зможете зробити свій болісний досвід чи не найпереконливішим аргументом в обороні вселюдського права на життя. Ваша самовідданість у служінні життю, яка, може, увінчається народженням нових людських істот, ваша готовість до прийняття й турботи про тих, хто найбільше потребує вашої близькості, спонукає по-новому побачити людське життя.

100. В цьому великому напруженні, якого потребує творення нової культури життя, *нас підтримує і живить тривке переконання, що Євангелія життя, як і Царство Боже, росте і приносить багаті плоди* (пор. *Мр. 4, 26-29*). Звичайно, різниця між численними й потужними засобами, що ними наділено сили, які діють на користь «культури смерті», і тими, що їх мають у розпорядженні захисники «культури життя і любові», величезна. Проте ми знаємо, що можемо звіритися на допомогу Бога, для котрого немає нічого неможливого (пор. *Мт. 19, 26*).

З цим переконанням у серці і спонуканий глибокою турботою про долю кожної людини, я повторюю нині для всіх те, що сказав до сімей¹³⁵, які серед загроз і небезпек виконують своє складне завдання: *терміново потрібна велика молитва за життя*, що охопила б увесь світ. У межах спеціальних починів або в щоденних молитвах нехай від кожної християнської спільноти, кожної групи чи об'єднання, від кожної родини і кожного віруючого підносяться благання до Бога, Творця і Друга життя. Ісус сам показав нам приклад того, що молитва і піст є найважливішою й найдійовішою зброєю проти сил зла (пор. *Мт. 4, 1-11*) і навчав своїх учнів, що деяких злих духів можна вигнати лише таким чином (пор. *Мр. 9, 29*). Віднайдімо ж покору та мужність до молитви й посту, щоб привести з Небес силу, яка зруйнує мури омани й брехні, яка приховує від очей наших братів і сестер негідність учинків і законів, ворожих життю, збудить в їхніх серцях рішення й наміри, надихані цивілізацією життя й любові.

«І ЦЕ МИ ВАМ ПИШЕМО, ЩОБ НАША РАДІСТЬ БУЛА ПОВНА» (1 ЙО. 1, 14): ЄВАНГЕЛІЯ ЖИТТЯ ПРИЗНАЧЕНА ДЛЯ ВСЬОГО ЛЮДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

101. «І це ми вам пишемо, щоб наша радість була повна» (1 Йо. 1, 14). Одкровення *Євангелії життя* дане нам як благодать, яку ми маємо передавати іншим: щоб усі люди єдналися з нами і зі Святою Трійцею (пор. 1 Йо. 1, 3). Навіть ми самі не змогли зазнати повної радості, коли б не сповістили цю Євангелію іншим, а заховали її лише для себе.

Євангелія життя не призначена тільки для віруючих: вона - для всіх. Справа життя, а також його оборона і зміцнення не є привілеєм християн. Хоч ми й черпаємо надзвичайне світло й силу з віри, але вони належать кожному людському сумлінню, яке прагне істини і якому не байдужа доля людства. Життя безперечно містить у собі щось святе і релігійне, але ця його властивість стосується не лише до віруючих: йдеться бо про вартість, котру кожна людська істота може осягти у світлі розуму, і тому вона неминуче заторкує всіх.

Тому діяння, котре ми чинимо як «народ життя та для життя», вимагає відповідного розуміння і прихильного прийняття. Коли Церква стверджує, що безумовне шанування права кожної невинної людини на життя - від зачаття до природної смерті - є одним із стовпів, на якій спирається кожне цивілізоване суспільство, вона «прагне лише спричинитися до побудови держави з людським обличчям. Держави, яка визнає своїм засадничим обов'язком захист підставових прав людини, особливо людини слабшої»¹³⁶.

Євангелія життя призначена для всього людського суспільства. Виступати на користь життя означає сприяти оновленню суспільства, через будівання суспільного блага. А його не можна будувати, не визнаючи і не обороняючи право на життя: всі інші невідбирні людські права на нього спираються і з нього виникають. Також суспільство, котре навіть проголошує такі вартості, як гідність особи, справедливість і мир, рішуче заперечує саме себе і не може

¹³⁵ Пор. Лист до Сімей *Gratissiman sane* (2 лютого 1994), 13: AAS 86 (1994), 872.

¹³⁶ Іван Павло II, Промова до учасників наукового симпозиуму «Право на життя та Європа» (18 грудня 1987): *Insegnamenti X*, 3 (1987), 1446.

мати серйозних засад, якщо потурає різного штибу приниженням і порушенням людського життя (передовсім, коли йдеться про життя слабке або уполізоване). Тільки повага до життя може захищати й забезпечувати найцінніші й найпотрібніші для суспільства цінності - демократію та мир.

Не може існувати *істинної демократії*, коли не визнається гідність кожної людини і не шануються її права.

Не може існувати *істинного миру*, якщо не *береться під захист і не підтримується життя*, як нагадував нам Папа Павло VI: «Кожен злочин проти життя є замахом на мир, надто, коли при цьому вражено народну мораль; [...] натомість там, де людські права насправді шануються, публічно визнаються й оберігаються, суспільство живе й розвивається в радісній атмосфері миру»¹³⁷.

«Народ життя» радіє з того, що може ділитися своєю місією з багатьма іншими, завдяки чому «народ для життя» стає щораз численнішим, а нова культура любові і солідарності може зростати і слугувати справжньому благу людського суспільства.

¹³⁷ Павло VI, Послання з Приводу Міжнародного Дня Миру 1977: AAS68 (1976), 711 – 712.

ЗАКІНЧЕННЯ

102. Наприкінці цієї Енцикліки погляд мимоволі звертається до Господа Ісуса, «хлоп'ятка», котре «нам народилось» (пор. *Іс. 9, 5*), щоб у ньому споглядати «життя», яке «об'явилося» (пор. *1 Йо. 1, 2*). В таїні цього народження Бог зустрічається з людиною і починається земний шлях Сина Божого, шлях, увінчанням якого буде дар життя, покладеного на Хресті: через свою смерть Він подолає смерть і стане для цілого людства початком нового життя.

Марія, Діва і Мати, була тією, яка сприйняла «Життя» в ім'я всіх і для зцілення всіх. Вона дуже тісно й особисто зв'язана з *Євангелією життя*. Згода Марії в мить Благовіщення і її материнство перебувають коло самого джерела таємниці життя, котре Христос приніс людям (пор. *Йо. 10, 10*). Через її згоду на прийняття Слова, яке стало тілом, і піклування за Його життя, буття людини звільнилося від вируючої остаточної й вічної смерті.

Тому Марія «є матір'ю всіх, хто відроджується до життя, як і Церква, взірцем якої Вона є. Матір'ю того життя, з якого всі живуть. Народжуючи життя, Вона певною мірою народила тих, хто мав жити цим життям»¹³⁸.

Споглядаючи материнство Марії, Церква відкриває сенс власного материнства і спосіб, яким вона має його виражати. Водночас материнський досвід Церкви відкриває найширшу перспективу, в якій можна осягнути досвід Марії як *незрівнянний взірець прийняття життя й опіки над ним*.

«І ЗНАМЕННЯ ВЕЛИКЕ ВИДНО БУЛО НА НЕБІ — ЖІНКА, ОДЯГНЕНА В СОНЦЕ» (Од. 12, 1): МАТЕРИНСТВО МАРІЇ І ЦЕРКВИ

103. Взаємозв'язок між таїною Церкви та Марією ясно виражається у «великому знаменні», описаному в Апокаліпсисі: «І знамення велике видно було на небі - жінка, одягнена в сонце, і місяць під стопами її, а на голові її вінець з дванадцяти зірок» (*Од. 12, 1*). В цьому знаменні Церква розпізнає образ власної таємниці: Церква хоч і занурена в історію, однак усвідомлює, що перевищує її, бо є «зародок і початок» Царства Божого на землі¹³⁹. Повне і взірцеве здійснення цієї таїни Церква вбачає в Марії. Це Вона є тією уславленою жінкою, в якій задум Божий зміг здійснитися найдосконаліше.

«Жінка, одягнена в сонце» - читаємо ми в Книзі Апокаліпсису - «була вагітна» (пор. *12, 2*). Церква усвідомлює, що носить у собі Спасителя світу, Господа Христа, і є покликана подарувати Його світу, народжуючи людей до життя Божого. Проте Церква не може забувати, що ця її місія стала можливою лише завдяки материнству Марії, яка зачала і народила на світ Того, хто є «Богом від Бога», «Богом істинним від Бога істинного». Марія є істинною Божою Матір'ю, *Theotokos*, материнство якої надає найвищої гідності покликанню до материнства, вписаному Богом в життя кожної жінки. Тим самим Марія стає взірцем для Церкви, покликана, щоб бути «ною Євою», матір'ю віруючих, матір'ю «живих» (пор. *Бут. 3, 20*).

Це духовне материнство Церкви - і Церква свідома цього - здійснюється не інакше, як у муках та «болі народження» (*Од. 12, 2*), а це значить, у безперервному змаганні з силами зла, які надалі просякають світ, позначаючи серця людей духом опору Христові: «У ньому було життя, і життя було - світло людей. І світло світить у темряві, і не поїняла його темрява» (*Йо. 1, 4, 5*).

Подібно до Церкви, Марія також мусила переживати своє материнство під знаком страждань: «Ось Цей [...] буде знаком протиріччя, та й тобі самій меч прошиє душу» (*Лк. 2, 34-35*). Ці слова, які на самому початку земного існування Спасителя Симеон звертає до Марії, свідчать про неприйняття Ісуса, а разом із Ним також Марії, котре досягне свого піку на Голготі. Стоячи «при Хресті Ісусовім» (*Йо. 19, 25*), Марія бере

¹³⁸ Бл. Гверик Ігнійський, *In Assumptione B. Mariae*, Sermo I, 2: PL 185, 188.

¹³⁹ Догм. Конст. про Церкву, *Lumen gentium*, 5

участь у самопожертві Сина: Вона жертвує нам Ісуса, дає нам Його, Вона остаточно народжує Його для нас. Її «так», сказане в день Благовіщення, досягає своєї повноти в день Хреста: для Марії надходить час, коли Вона має прийняти й породити як сина кожного, хто став учнем, переливаючи на нього спасительну любов Сина: «Бачивши Ісус матір і біля неї учня, що стояв, - а його ж любив він, - мовить до матері: "Жінко, ось син твій"» (Йо. 19, 26).

«І ДРАКОН СТОЇТЬ ПЕРЕД ЖІНКОЮ, ЯКА МАЄ РОДИТИ, ЩОБ, КОЛИ НАРОДИТЬ, ДИТЯ ЇЇ ПОЖЕРТИ» (ОД. 12, 4): ЖИТТЯ ПЕРЕД ЗАГРОЗОЮ СИЛ ЗЛА

104. В Одкровенні поряд із «великим знаменням» жінки (пор. 12,1) з'являється «інше знамення на небі»: «великий дракон червоний» (12, 3) символізує Сатану, уособлення могутності зла і всіх сил зла, які діють в історії і протистоять місії Церкви.

Марія тут осяває також Спільноту Віруючих: ворожість сил зла є тим таємним опором, який, перш ніж він торкнеться учнів Христа, спрямований проти Марії. Аби врятувати життя Сина від тих, хто Його боїться, вбачаючи в Ньому загрозу й небезпеку для себе, Марія мусить утікати з Йосифом і Дитям до Єгипту (пор. Мт. 2, 13-15).

Так Марія допомагає Церкві усвідомити, що життя завжди перебуває в центрі великого змагання між добром і злом, між світлом і темрявою. «Дитя», якого дракон хоче пожертви (пор. Од. 12, 4), є образом Христа, народженого Марією, «коли сповнився час» (Гл. 4, 4), котрого Церква повинна невтомно нести людям у різні епохи історії. Але Дитя є й образом кожної людини, кожної дитини, особливо кожної слабкої та загроженої істоти, тому що, як нагадує нам II Ватиканський Собор, «Син Божий через своє втілення певною мірою з'єднався з кожною людиною»¹⁴⁰. Саме в «тілі» кожної людини Христос невпинно являє себе, еднаючись із нами, так що будь-яке *заперечення життя в людині є насправді запереченням Христа*. Це є власне та чарівлива й водночас вимоглива істина, що її об'являє нам Христос і невтомно проголошує Його Церква: «Хто приймає дитину в моє ім'я, той мене приймає» (Мт. 18, 1§). «Істинно кажу вам: усе, що ви зробили одному з братів найменших - ви мені зробили» (Мт. 25, 40).

«І СМЕРТИ НЕ БУДЕ БІЛЬШЕ» (ОД. 21, 4): СЯЙВО ВОСКРЕСІННЯ

105. Благовіщення, що його ангел приніс Марії, розпочинається й закінчується заспокійливими словами: «Не бійсь, Маріє!» і «Нічого бо немає неможливого в Бога» (Лк. 1, 30, 37). Справді, все існування Діви Матері сповнене певності, що Бог близько коло Неї і допомагає їй своєю клопітливою доброзичливістю. Те саме можна сказати про Церкву, - «місце, приготоване від Бога» в пустелі (пор. Од. 12, 6), де Бог піддає свій народ випробуванням, але також являє йому свою любов (пор. Ос. 2, 16). Марія для Церкви в її боротьбі зі смертю є живим словом розради. Вказуючи на Сина, Вона запевняє нас, що в Ньому сили смерті переможено: «Смерть змагається з життям в незбагненному двобої; Князь життя, хоч і померши, владарює над живими»¹⁴¹.

Жертовний Агнець живе зі знаками страждань у сяйві воскресіння. Лише Він один панує над усіма подіями історії: Він розриває її «печаті» (пор. Од. 5, 1-10) і утверджує - в часі і поза часом - *владу життя над смертю*. В «новому Єрусалимі», тобто в новому світі, до якого спрямована історія людства, *померти не буде більше*. Ні скорботи, ні плачу, ні болю не буде більше, бо все попереднє минуло» (Од. 21, 4).

Вирушаючи до «нового неба і нової землі» (пор. Од. 21, 1), ми як народ паломницький, народ життя і для життя, звертаємо свій погляд до Тієї, котра є для нас знаком «певної надії і втіхи»¹⁴².

¹⁴⁰ Душопаст. Конст. про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes*, 22.

¹⁴¹ Римська меса, Секвенція до свята Воскресіння Господнього.

¹⁴² Догм. Конст. про Церкву, *Lumen gentium*, 68.

О Маріє,
зоре нового світу,
Мати живих,
Тобі ввіряємо *справу життя*:
Поглянь, о Мати, на незліченну юрбу
дітей, яких не пустили на світ,
злидарів, що потерпають від нестатків,
чоловіків і жінок -
жертв нелюдського насилля,
старих і хворих, котрих забуто
через байдужість і нещире співчуття.
Вчини, щоб усі, хто вірить у Твого Сина,
змогли правдиво і з любов'ю *звіщати*
людям сьогодення
Євангелію життя.
Виблагай їм ласку *приймання її*
як завжди нового дару,
Втіху *прославляння її* з вдячністю
у всьому житті
і мужність діяльного й невтомного
свідкування про неї,
аби могли будувати,
спільно з усіма людьми доброї волі,
цивілізацію істини й любові
на честь і славу Бога Творця,
який любить життя.

У Римі, в Храмі Святого Петра,
25 березня, на свято Благовіщення Господнього,
на 17 рік нашого Понтифікату

Joannes Paulus PP. V

ЗМІСТ

Вступ	2
Незрівнянна вартість людської особи.....	2
Нові загрози людському життю.....	3
В єдності з усіма єпископами світу.....	4

РОЗДІЛ I ГОЛОС КРОВИ БРАТА ТВОГО КЛИЧЕ ДО МЕНЕ З ЗЕМЛІ СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ ЛЮДСЬКОМУ ЖИТТЮ

«Каїн напав на Авеля, свого брата й убив його» (Бут. 4, 8): у корені насильства проти життя.....	5
«Що ти вчинив?» (Бут. 4, 10): ослаблення вартости життя.....	7
«Хіба я сторож брата мого?» (Бут. 4, 9): спотворене поняття свободи.....	10
«Від лиця твого мушу ховатись» (Бут. 4, 14): ослаблення чутливости до Бога і людини.....	12
«Пристипили до крові очищення» (пор. Євр. 12, 22-24): знаки надії і заохочення до діяння.....	15

РОЗДІЛ II Я ПРИЙШОВ, ЩОБ МАЛИ ЖИТТЯ ХРИСТИЯНСЬКЕ ПОСЛАННЯ ПРО ЖИТТЯ

«Життя об'явилося, і ми бачили» (1 Йо. 1, 2): вдивляння в Христа, «Слово життя».....	18
«Сила і міць моя — Господь, він став мені рятунком» (Вих. 15, 2): життя завжди є добром	19
«І через віру в його ім'я [...] його ім'я закріпилося» (Ді. 3, 16): зазнаючи марноти існування, Ісус виповнив сенс життя.....	19
«Покликаним [...], щоб були подібні до образу Сина його» (Рм. 8, 28-29): слава Божа ясніє на обличчі людини.....	20
«Кожен, хто живе і в мене вірує, - не вмере повіки» (Йо. 11, 26): дар вічного життя.....	22
«Від кожної людини вимагатиму [за] життя людини» (Бут. 9, 5): повага і любов до кожного людського життя.....	23
«Будьте плідні й множтеся і наповняйте землю та підпорядкуйте її собі» (Бут. 1, 28): відповідальність людини перед життям.....	24
«Ти створив моє нутро» (Пс. 139 [138], 13): гідність іше не народженої дитини.....	26
«Я був непохитний у довір'ї навіть тоді, коли казав: "Який же я нещасний!"» (Пс. 116 [115], 10): життя в старості і стражданні.....	27
«Усі ті, які пильнують її, будуть жити» (Вар. 4, 1): від Закону, даного на Синаї, до дару Святого Духа.....	28
«Споглядатимуть на того, кого прокололи» (Йо. 19, 37): на дереві хреста здійснюється Євангелія життя.....	29

РОЗДІЛ III
НЕ ВБИВАЙ
СВЯТИЙ БОЖИЙ ЗАКОН

«Як хочеш увійти в життя, додержуй заповідей» (Мт. 19, 17):	
Євангелія і заповідь.....	31
«Від кожної людини вимагатиму [за] життя людини» (Бут. 9, 5):	
людське життя є святим і недоторканим.....	31
«Кості мої не були сховані від тебе, коли постав я таємничо» (Пс. 139 [138], 15-16):	
обурливий злочин переривання вагітності.....	34
«Я вбиваю і оживляю» (Втор. 32, 39):	
драма евтаназії.....	38
«Слухатися слід більше Бога, ніж людей» (Ді. 5, 29):	
право цивільне і право моральне.....	41
«Люби [...] ближнього твого, як себе самого» (Лк. 10, 27):	
«зміцнюю» життя.....	45

РОЗДІЛ IV
ВИ МЕНІ ЦЕ ЗРОБИЛИ
ПРО НОВУ КУЛЬТУРУ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

«Ви ж - рід вибраний, [...] придбаний на те, щоб звістувати похвали того, хто вас покликав» (1 Пт. 2, 9):	
народ життя та для життя.....	47
«Ми бачили й чули, звістуємо й вам» (1 Йо. 1, 3):	
звіщає Євангелія життя.....	47
«Хвалю тебе, що сотворив мене так дивно»(Пс. 139 [138], 14):	
прославлення Євангелії життя.....	49
«Яка користь, брати мої, коли хтось каже, що має віру, але діл не має?» (Як. 2, 14):	
служити Євангелії життя.....	51
«Спадок Господній - діти; плід лона - нагорода» (Пс. 127 [126], 3):	
родини як «святинище життя».....	54
«Поводьтеся ж як діти світла!» (Еф. 5, 8):	
потреба глибокого відновлення культури.....	56
«І це ми вам пишемо, щоб наша радість була повна»(1 Йо. 1, 14):	
Євангелія життя призначена для всього людського суспільства.....	59
Закінчення	61
«І знамення велике видно було на небі - жінка, одягнена в сонце» (Од. 12, 1):	
материнство Марії і Церкви.....	61
«І дракон стоїть перед жінкою, яка має родити, щоб, коли народить, дитя її пожерти» (Од. 12, 4):	
життя перед загрозою сил зла.....	62
«І смерти не буде більше» (Од. 21, 4):	
сйиво воскресіння.....	62

ЕНЦИКЛІКА
EVANGELIUM VITAE
ПЕРЕКЛАД З ПОЛЬСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ

Над перекладом працювали:
Катерина Демчук
Валентина Паскевич
Вадим Дивнич

Редактор
Доктор теології
о. Софрон Мудрий ЧСВВ